

УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА

ОСВІТНІЙ ДИСКУРС:

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

ВИПУСК 51 (10-12)

КИЇВ
2024

ОСВІТНІЙ ДИСКУРС: збірник наукових праць

/Видання засновано у 2017 році/

Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення про включення до Реєстру суб'єктів у сфері медіа-реєстрантів Суб'єкту у сфері друкованих медіа від 05.09.2024 №2694 (перереєстрація у зв'язку зі зміною підпорядкування)

Видання включено до Переліку наукових фахових видань України: категорія "Б" з Педагогіки та Філософії (наказ №1643 від 28.12.2019 року)

Друкується за рішенням

Вченої ради Українського державного університету імені Михайла Драгоманова* (протокол №6 від 19.12.2024 року)

*відповідно Наказу МОН України №949 від 25.10.2022 р. про реорганізації Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова

Шеф-редактор: Андрущенко В. П., доктор філософських наук, професор, член-кореспондент НАН України, академік НАПН України (Україна, Київ)

Співредактори: Кивлюк О. П., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Свириденко Д. Б., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Відповідальний редактор: Мордоус І. О., кандидат педагогічних наук, доцент (Україна, Київ)

Редакційна колегія:

Андрущенко В. П., доктор філософських наук, професор, член-кореспондент НАН України, академік НАПН України (Україна, Київ)

Андрушкевич Ф., доктор педагогічних наук, професор (Польща, Ополе)

Базалук О. О., доктор філософських наук, професор (Китай, Маомінг)

Бобрицька В. І., доктор педагогічних наук, професор (Україна, Київ)

Бондаренко В. Д., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Вашкевич В. М., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Вернидуб Р. М., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Воронкова В. Г., доктор філософських наук, професор (Україна, Запоріжжя)

Доній Н. Є., доктор філософських наук, професор (Україна, Чернігів)

Задорожна О. М., кандидат педагогічних наук, доцент (Україна, Київ)

Кивлюк О. П., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Луценко І. О., доктор педагогічних наук, професор (Україна, Київ)

Матусевич Т. В., кандидат філософських наук (Україна, Київ)

Мезарос К.М., доктор філософії, доцент (Румунія, Тімішоар)

Мордоус І. О., кандидат педагогічних наук, доцент (Україна, Київ)

Олефіренко Т. О., кандидат педагогічних наук, професор (Україна, Київ)

Путров С. Ю., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Савенкова Л. В., кандидат педагогічних наук, доцент (Україна, Київ)

Самчук З.Ф., доктор філософських наук, старший науковий співробітник (Україна, Київ)

Свириденко Д. Б., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Слабко В. М., доктор педагогічних наук, професор (Україна, Київ)

Терепиций С. О., доктор філософських наук, доцент (Україна, Київ)

Франчук В. М., доктор педагогічних наук, доцент (Україна, Київ)

Цзоу Ч., кандидат філософських наук, доцент (Китай, Маомін)

Чорноморець Ю. П., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Шиндаулова Р., доктор філософських наук, доцент (Казахстан, Алмати)

Концепція збірника базується на багатоплановому науковому висвітленні проблем сучасної освіти і науки в умовах полікультурного глобалізаційного суспільства. Основні рубрики охоплюють всі освітні галузі (науки про освіту; філософія освіти; освітні вимірювання; дошкільна, початкова, середня, професійна, вища освіта, менеджмент освітньої діяльності тощо).

ОСВІТНІЙ ДИСКУРС : ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ / Голов. ред. О. П. Кивлюк, Д. Б. Свириденко – Київ : ТОВ «Науково-інформаційне агентство «Наука-технології-інформація», 2024. – Випуск 51 (10-12). –129 с.

DRAGOMANOV UKRAINIAN STATE UNIVERSITY

**EDUCATIONAL
DISCOURSE:
COLLECTION OF SCIENTIFIC PAPERS**

VOLUME 51 (10-12)

KYIV
2024

EDUCATIONAL DISCOURSE: collection of scientific papers

/The publication was founded in 2017 year/

Decision of the National Council on Television and Radio Broadcasting of Ukraine on the inclusion into the Media Subject Registry of a Subject in the Printed Media Sphere from 05.09.2024 No.2694 (re-registration due to change in subordination)

The publication is included in the list of scientific publications: Category "B" on **Pedagogy** and **Philosophy**

(order of the Ministry of Education and Science No. 1643 dated December 28, 2019)

Printed by decision

Academic Council of Dragomanov Ukrainian State University *
(protocol № 6 from December 19, 2024)

** In accordance with the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 949 dated October 25, 2022, on the reorganisation of the National Pedagogical Dragomanov University*

Honored Editor-in-Chief: Viktor Andrushchenko, Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Corresponding Member of NASU, Acad. of NAPS Ukraine (Ukraine, Kyiv)

Co-Editor-in-Chief: Olga Kyvliuk, Doctor of Philosophical Sciences, Professor, (Ukraine, Kyiv)
Denys Svyrydenko, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Responsible Editor: Iryna Mordous, PhD in Pedagogy, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Editorial board:

Viktor Andrushchenko, Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Corresponding Member of NASU, Acad. Of NAPSU (Ukraine, Kyiv)

Fabian Andrushkevych, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Poland, Opole)

Oleg Bazaluk, Doctor of Philosophical Sciences, Profess (Maoming, China)

Valentyna Bobrytska, Doctor, Professor (Ukraine, Kyiv)

Viktor Bondarenko, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Viktor Vashkevych, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Roman Vernydub, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Valentyna Voronkova, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Zaporizhzhia)

Nataliia Donii, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Chernihiv)

Olha Zadorozhna, PhD in Pedagogy, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Olga Kyvliuk, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Iryna Lutsenko, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Tatiana Matusevych, PhD in Philosophy, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Claudiu Mesaros, PhD in Philosophy, Associate Professor (Romania, Timisoara)

Iryna Mordous, PhD in Pedagogy, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Taras Olefirenko, PhD in Pedagogy, Professor (Ukraine, Kyiv)

Sergii Putrov, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Liudmyla Savenkova, PhD in Pedagogy, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Zoreslav Samchuk, Doctor of Philosophical Sciences (Ukraine, Kyiv)

Denys Svyrydenko, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Slabko Volodymyr, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Sergii Terepyshchyi, Doctor of Philosophical Sciences, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Vasyl Franchuk, Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Chenzhan Zou, PhD in Philosophy, Associate Professor (China, Maomin)

Yuriy Chernomorets, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Raushan Shyndaulova, Doctor of Philosophical Sciences, Associate Professor (Kazakhstan, Almaty)

The collections' concept is based on a multifaceted scientific coverage of the problems of modern education and science in terms of multicultural globalizational society. The main headings cover all educational areas (sciences about education; Philosophy of education; Educational measurements; Pre-school, primary, secondary, vocational, higher education, management of educational activities, etc.).

EDUCATIONAL DISCOURSE : COLLECTION OF SCIENTIFIC PAPERS / Chief Editor O. P. Kyvliuk, Svyrydenko D. B. – Kyiv : LLC “Scientific Information Agency “Science-technologies-information”, 2024. – Volume 51(10-12). – 129 p.

ЗМІСТ

ФІЛОСОФСЬКІ КОНЦЕПЦІЇ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

Кивлюк О. П.	Рефлексія природи креативності у	7
Задорожна О. М.	філософсько-антропологічному дискурсі	
Вашкевич В. М.	Міфологія та філософський дискурс: концептуальні перспективи	15
Заблоцький В. П.	Дискурсивна міфологія: природа і функції міфу	27
Комісар І. В.	Метафізичні перспективи знання: основні наративи	35
Руденко Т. П.	Творча діяльність людини у контексті	
Безпалько В. В.	розвитку техносфери сучасного суспільства	44
Поліщук В. І.	Еволюція концепції сталого розвитку: соціально-філософські аспекти	52
Рак О. Ю.	Комунікативно-ціннісні поради у філософських поглядах Епікура	66
Константинов Ю. Л.	Агресія і війна: філософсько-антропологічні розміркування про умови досягнення “вічного миру” та причини агресії	73

ІННОВАЦІЇ В ОСВІТІ

Притула О. Л.	Бойові мистецтва в системі нової української школи	82
Жорнокуй У. В.	English-language literary journalism: the main stages of formation	92

РЕЛІГІЄЗНАВЧІ СТУДІЇ

Рачковська І. В.	Хліб, як форма метемпсихозу в релігійних уявленнях українців	101
Янауер М. М.	Релігійний фактор у системі національної	111
Корицький Я. Б.	безпеки України: правові механізми захисту	

CONTENT

PHILOSOPHICAL CONCEPTS: HISTORY AND MODERNITY

Olga Kyvliuk Olha Zadorozhna	Reflection on the essence of creativity in philosophical- anthropological discourse	7
Viktor Vashkevich	Mythology and philosophical discourse: conceptual perspectives	15
Vitaly Zablotzkyi	Discursive mythology: the nature and functions of myth	27
Ihor Komisar	Metaphysical perspectives on knowledge: major narratives	35
Tamara Rudenko Vladyslav Bezpalko	Human creative activity in the context of the development of the technosphere of modern society	44
Viktor Polishchuk	The evolution of the concept of sustainable development: socio-philosophical aspects	52
Olga Rak	Communicative and valuable advice in the philosophical views of Epicurus	66
Yurii Konstantinov	Aggression and war: philosophical- anthropological reflections on the conditions for achieving “perpetual peace” and the causes of aggression	73

INNOVATIONS IN EDUCATION

Olexandr Prytula	Martial arts in the system of the new ukrainian school	82
Uliana Zhornokui	English-language literary journalism: the main stages of formation	92

RELIGIOUS INNOVATIVE STUDIES

Iryna Rachkovska	Bread as a form of metempsychosis in the religious ideas of ukrainians	101
Mechyslav Yanauer Yaroslav Korytskyi	Religious factors and national security in Ukraine: legal safeguards and mechanisms	111

**ФІЛОСОФСЬКІ КОНЦЕПЦІЇ:
ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ**

DOI 10.33930/ed.2019.5007.51(10-12)-1
УДК 128.5: 130.123.3-026.15

**РЕФЛЕКСІЯ ПРИРОДИ КРЕАТИВНОСТІ У ФІЛОСОФСЬКО-
АНТРОПОЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ**

*REFLECTION ON THE ESSENCE OF CREATIVITY IN PHILOSOPHICAL-
ANTHROPOLOGICAL DISCOURSE*

**О. П. Кивлюк
О. М. Задорожна**

Актуальність теми дослідження. Креативність у сучасному глобалізаційному, інформаційно перенасиченому та технологічно прогресуючому світі стає вирішальним чинником інновацій та адаптації людини до нових умов існування, пошуку свого місця, розкриття власної унікальності. Переосмислення природи креативності у філософсько-антропологічному дискурсі стає важливим фактором для формування ефективних культурних, наукових, освітніх, та соціально-економічних практик.

Постановка проблеми. Природа креативності та її міждисциплінарний характер потребує пошуку нових та переосмислення існуючих підходів до її теоретичного розуміння та практичного застосування. Креативність як ключовий ресурс інноваційності, необхідно класифікувати як складову науково-технічного, соціально-економічного, культурного прогресу, гармонізації навколишньої дійсності та індивідуальних потреб, а також подолання глобальних криз та викликів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Креативність як філософська категорія розглядається у роботах українських вчених: Є. Андрос, В. Ляха, Т. Лютого, К. Ніколенко, Б. Новікова, Р. Олексенко, М. Поповича, Л. Тарасюк, Н. Хамітова, І. Чорноморденко та інших. Креативний потенціал людини через призму викликів досліджується в роботах: Ю. Зінковського, Л. Короткової, В. Моляка, В. Павленко, С. Сисоєвої, В. Холоденко, С. Шандрук і т.д.

Постановка завдання. Через

Urgency of the research. In today's globalised, information-rich, and technologically advanced world, creativity is becoming essential for innovation and adapting to new conditions. It helps individuals find their place and discover their uniqueness. Rethinking the concept of creativity in philosophical and anthropological discourse is increasingly important for developing effective cultural, scientific, educational, and socio-economic practices.

Target setting. The nature of creativity is inherently interdisciplinary, necessitating the exploration of new approaches and a re-evaluation of existing ones for both theoretical understanding and practical application. As a key resource for innovation, creativity should be recognised as a fundamental component of scientific, technical, socio-economic, and cultural progress. It plays a crucial role in balancing environmental concerns with individual needs, as well as in addressing global crises and challenges.

Actual scientific researches and issues analysis. Creativity as a philosophical category is examined in the works of Ukrainian scholars: E. Andros, V. Liakh, T. Liutyi, K. Nikolenko, B. Novikov, R. Oleksenko, M. Popovych, L. Tarasiuk, N. Khamitova, I. Chornomordenko, and others. The creative potential of individuals in response to challenges is explored in the works of Y. Zinkovskiy, L. Korotkova, V. Moliako, V. Pavlenko, S. Sysioeva, V. Kholodenko, S. Shandruk and others.

The research objective. Examining

призму філософсько-антропологічного дискурсу розглянути креативність та її можливості генерування нових ідей задля вирішення проблем свободи, відповідальності, самореалізації, самоідентичності, творчого пошуку і т.д. людини, що і визначає її місце у світі.

Виклад основного матеріалу. У статті досліджуються потенції людського мислення в контексті його здатності генерувати нові ідеї та наповнювати їх теоретичним змістом, практичною значимістю, а також ціннісними орієнтирами. Філософсько-антропологічний вимір креативності розкриває її екзистенційні витоки, дозволяючи людині не лише адаптуватися до навколишньої дійсності, але й активно її трансформувати, створюючи нові квінтесенції культури, знання та суспільних відносин.

Висновки. Рефлексія природи креативності у філософсько-антропологічному контексті дозволила розкрити багатогранність феномену, який поєднує індивідуальну унікальність та соціальну стереотипність, раціональне та інтуїтивне, прагнення та можливості, незалежність та авторитетність. Креативність як якість та креативне мислення як процес виступають не лише інструментом самореалізації, а й модусом творення нової реальності, побудови картини світу у всіх її зв'язках та проявах.

Ключові слова: креативність, філософська антропологія, рефлексія, креативне мислення.

creativity through the lens of philosophical and anthropological discourse reveals its potential to generate new ideas that address issues such as freedom, responsibility, self-realisation, self-identity, and the creative quest. These aspects significantly influence an individual's sense of place in the world.

The statement of basic materials. The article examines the potential of human thought, particularly its capacity to generate new ideas and infuse them with theoretical depth, practical significance, and value orientations. By exploring the philosophical and anthropological aspects of creativity, it highlights its existential roots. This understanding enables individuals not only to adapt to their environment but also to actively transform it, thereby creating new elements of culture, knowledge, and social relationships.

Conclusions. Reflecting on the nature of creativity from both philosophical and anthropological perspectives has helped us uncover its multifaceted characteristics. Creativity intertwines individual uniqueness with social stereotypes, blending rational and intuitive aspirations and abilities, as well as independence and authority. As both a quality and a process, creative thinking serves not only as a tool for self-realisation but also as a method for shaping a new reality and constructing an interconnected understanding of the world in all its aspects and manifestations.

Keywords: creativity, philosophical anthropology, reflection, creative thinking.

Актуальність проблеми. Креативність у сучасному глобалізаційному, інформаційно перенасиченому та технологічно прогресуючому світі стає вирішальним чинником інновацій та адаптації людини до нових умов існування, пошуку свого місця, розкриття власної унікальності. Вона сприяє розвитку міждисциплінарних підходів, які дозволяють поєднувати знання з різних сфер задля створення якісно нових рішень та ідей. Філософсько-антропологічний вимір креативності дозволяє розкрити її екзистенційні витоки в контексті мисленевих можливостей людини виходити за існуючі межі, переосмислювати реальність та впроваджувати інновації. “Під гідною самореалізацією можна розуміти розкриття життєвого потенціалу людини в тілесному, творчому й духовному вимірах, що робить її креативною, а тому корисною для сучасного інноваційного суспільства” [6, с. 156]. Тобто мова йде не просто про адаптацію до реальності, чи то зміни пріоритетів, а про принципово інноваційний спосіб буття людини в контексті імплементації принципів креативного мислення та його результатів.

Переосмислення природи креативності у філософсько-антропологічному

дискурсі стає важливим фактором для формування ефективних культурних, наукових, освітніх, та соціально-економічних практик. Це відкриває можливості для інтеграції творчих підходів у розвиток підприємництва, підтримку інновацій у технологіях і зміцнення культурної ідентичності у глобалізованому середовищі. Особливого значення набуває врахування ролі креативності в освітньому процесі, де вона допомагає формувати критичне мислення, гнучкість у вирішенні проблем та здатність до самоактуалізації в умовах швидких змін. Отже, дослідження креативності як феномену, креативного мислення як процесу, креативності як людської потенції і т.д. потребують актуалізації та дозволять сформувати фундаментальні, методологічні засади задля подальших розвідок та ефективних підходів розвитку креативних здібностей особистості.

Постановка проблеми. Проблема креативності зазнає актуалізації в контексті викликів цивілізаційних змін, що створюють нові системи співіснування, комунікації та їх ціннісний вимір. Природа креативності та її міждисциплінарний характер потребує пошуку нових та переосмислення існуючих підходів до її теоретичного розуміння та практичного застосування. Креативність як ключовий ресурс інноваційності необхідно класифікувати як складову науково-технічного, соціально-економічного, культурного прогресу, гармонізації навколишньої дійсності та індивідуальних потреб, а також подолання глобальних криз та викликів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Креативність як філософська категорія розглядається у роботах українських вчених: Є. Андрос, В. Ляха, Т. Лютого, К. Ніколенко, Б. Новікова, Р. Олексенко, М. Поповича, Л. Тарасюк, Н. Хамітова, І. Чорноморденко та інших.

Креативний потенціал людини через призму викликів досліджується в роботах: Ю. Зіньковського, Л. Короткової, В. Моляка, В. Павленко, С. Сисоевої, В. Холоденко, С. Шандрук і т.д.

Постановка завдання. Через призму філософсько-антропологічного дискурсу розглянути креативність та її можливості генерування нових ідей задля вирішення проблем свободи, відповідальності, самореалізації, самоідентичності, творчого пошуку і т.д. людини, що і визначає її місце у світі.

Виклад основного матеріалу. Філософсько-антропологічний підхід розглядає креативність не просто як процес створення чогось нового, а як фундаментальну характеристику людської екзистенції, що виражає глибинні можливості людської мислення виходити за межі наявного, долати усталені парадигми та генерувати унікальні змісти. “Креативно-інтелектуальна та знаннява парадигма освіти об’єднує інформаційну, інтелектуальну та інноваційну парадигми і забезпечує умови для матеріального, соціального, культурного та інтелектуального розвитку як кожної” [5, с. 124].

У контексті антропологічної рефлексії креативність постає як особливий модус буття людини, що розкриває її здатність до трансцендентності - подолання наявних обмежень та перетворення реальності в межах унікальної діяльності творчого характеру. Креативність - це не просто механічна здатність до продукування нового, а екзистенційний вимір самовираження, самореалізації та самопізнання людини. “Компонент несвідомого в креативному процесі трактується дуалістично — як непередбачуваний процес і результат, як невідомий сам факт креативності. Людство здавна цікавилось алгоритмами креативності, мало на меті дослідити цей процес, розклавши його на складові. Але всі дослідження, які навіть і встановили окремі компоненти цього акту врешті не надали повної картини креативного акту. Тому ідея неусвідомленого в креативному також є складовою самого креативного процесу, бо іноді суб’єкт креативного не усвідомлює щось у

діяльності (або її саму, або якісь способи, які використовує тощо), або наслідки своєї діяльності. Процес креативного пошуку може бути захопливим сам по собі, але врешті-решт, має дати відповідний результат” [4, с. 59-60].

В межах рефлексії треба зазначити, що креативність не можна розглядати тільки як винятковий акт індивідуального творіння, чи то унікальну здібність, а як складний багатовимірний соціокультурний феномен взаємодії. Креативність постає дискусійним процесом, де індивідуально-евристичне переплітається з культурними контекстами масової свідомості, традиціями та колективними змістами. Креативність водночас є і особистісним проривом, і культурною комунікацією.

Наукова література демонструє широкий спектр поглядів на природу креативності, що зумовлює відмінності в її визначенні, усвідомленні та джерелах розвитку. Терміни “креативність” вперше ввів у 1922 році американський палеонтолог Джордж Гейлорд Сімпсон, описавши її як здатність до нестандартного мислення.

У 1950-х роках Джой Пол Гілфорд дав новий поштовх до вивчення креативності, підкреслюючи її як здатність мислити поза стереотипами. Він виділив шість основних параметрів: оригінальність, семантичну та образну гнучкість, здатність до вдосконалення, аналізу та синтезу. Учений також підкреслив зв'язок між інтелектом і творчим мисленням, зазначаючи, що великий обсяг знань може як сприяти креативності, так і обмежувати її через фіксацію на стереотипах [11].

Продовжуючи дослідження, Е. Торренс розробив модель творчого процесу, яка включає етапи від ідентифікації проблеми до реалізації її вирішення. Його підхід враховував як когнітивні, так і інтелектуальні аспекти творчості [14]. З іншого боку, Ф. Баррон, Д. Харрінгтон і Р. Стернберг акцентували увагу на образності, метафоричності й символізмі як важливих компонентах креативності [10; 13].

Креативність розглядається сучасними дослідниками як інтеграція інтелекту, мотивації, знань та особистісних якостей, які взаємодіють у відповідному середовищі. Цей багатокомпонентний підхід підкреслює важливість сприятливих умов для розкриття творчого потенціалу.

Філософська традиція розглядає креативність крізь призму різних парадигм. Екзистенціалісти, зокрема Жан-Поль Сартр, розуміє креативність як прояв свободи, де людина є творцем свого буття не тільки завдяки зовнішнім обставинам та внутрішнім можливостям, а через подолання ситуаційних меж та створення нових сенсів, відкриваючи простір для гармонічного існування. У праці “Буття і ніщо” [7] він підкреслює, що креативність, яка з'являється з “ніщо” є властивістю свідомості, здатної відсторонитися від існуючого буття і зануритися у поки що неіснуючі задуми. У іншій своїй роботі “Уявлення: феноменологічна психологія уяви” [12] Ж. П. Сартр розглядає уяву не просто як інструмент для копіювання, а як засіб за допомогою якого людина створює нову реальність, що акцентує на креативній природі свідомості.

Феноменологічна традиція Едмунда Гусерля інтерпретує креативність як своєрідну здатність свідомості створювати нові квінтесенції та їх значення у процесі інтенціонального акту. У книзі “Ідеї чистої феноменології і феноменологічної філософії” представлено концепцію трансцендентальної феноменології, яку вважають основою для розуміння структури творчого мислення, фундаментальних властивостей свідомості та осмислення ідей в їх “чистих сутностях” [2].

Аналітичний огляд досліджень креативності дозволив зробити Л. Коротковій висновок, що “креативність як історично-культурний феномен є іманентною ознакою уселюдського простору, його онтологічним атрибутом. Креативність – феномен самостійної людської діяльності, результатом якої є створення якісно нових

матеріальних та духовних цінностей, і яка оцінюється за своєю соціальною значущістю, новизною, оригінальністю, неповторністю, унікальністю. Це джерело прогресивного розвитку суспільства” [3, с. 41].

Сучасна українська філософська думка розглядає креативність як складну динамічну, нелінійну систему, що проявляється через взаємодію різноманітних когнітивних, емоційних та соціокультурних чинників, забезпечуючи здатність людини до креативного мислення, адаптації, інноваційності, прогресивності у мінливих умовах сучасного світу.

У метаантропологічній парадигмі більшості своїх досліджень Н. Хамітов визначає креативність проявом творіння у синергетичному просторі любові та свободи, що реалізується у генеруванні ідей та їх втілення, які, у свою чергу, виходять за межі стандартного мислення та звичайного людського досвіду. В даному випадку креативність набуває метагранічного характеру, оскільки вона включає здатність долати екзистенційні межі, відкривати нові сенси і трансформувати як внутрішній світ людини, так і її взаємини зі світом. У цьому контексті креативність стає інструментом самоперевершення, який дозволяє людині досягати метагранічних станів буття, де вона синтезує духовний і матеріальний виміри, творячи нову реальність у гармонії з собою, світом, цінностями і т.д.

На думку Л. Тарасюк, “креативність можна описати за допомогою таких трьох понять: почуттєвість, синергія, інтуїція. Почуттєвість – це використання наших почуттів, наших „вікон у світ”, що відповідає буденному буттю в межах метаантропології. Синергія – це поєднання, на перший погляд, речей, не сумісних у цілому – корисних і функціональних та відповідає граничному буттю людського існування. Інтуїція веде до нежданого, незапланованого відкриття та відіграє значну роль у процесі творчості - відповідає метагранічному буттю” [8, с. 123-124].

Виходячи з припущення Є. Андроса щодо філософсько-антропологічної сутності інтелекту, пізнавальна здібність людини не вичерпується лише рівнем розумності IQ, а має активний, дієвий характер та може виходити за межі людського Я у трансцендентний вимір, де розум взаємодіє з духовними та метафізичними реаліями. У цьому контексті інтелект постає як багатовимірний феномен, що включає інтуїтивне сприйняття, емпатію, творче натхнення та здатність долати екзистенційні обмеження [1].

І. Чорноморденко у своїй монографії “Позанаукові знання і культуротворчий процес” відзначає важливе значення творчої діяльності, в якій провідне місце займає натхнення як особливий стан свідомості, що стимулює креативні імпульси та відкриває нові горизонти для осмислення дійсності. Натхнення, за Чорноморденком, є ключовим чинником, який дозволяє інтегрувати позанаукові знання – інтуїцію, міфологічне мислення, художні уявлення – у процес культуротворення, забезпечуючи унікальність і багатогранність результатів творчої діяльності. Це підкреслює синергію раціонального та ірраціонального у розвитку культури [9].

Креативність була й залишається однією із найвизначніших рис людської природи. Цей феномен скоріше пояснює не просто якість розуму або таланту, а здебільше трактується як здатність створювати щось якісно нове, що виходить за межі звичного, як здатність особистості генерувати нові ідеї, рішення та об’єкти, що матимуть суспільну, наукову чи культурну цінність. Вона виявляється у різних сферах діяльності: від мистецтва до науки, від професійної діяльності до повсякденних практик.

В межах рефлексії треба зазначити, що креативність не можна розглядати тільки як винятковий акт індивідуального творіння, чи то унікальну здібність, а як

складний багатовимірний соціокультурний феномен взаємодії. Креативність постає дискусійним процесом, де індивідуально-евристичне переплітається з культурними контекстами масової свідомості, традиціями та колективними змістами. Креативність водночас є і особистісним проривом, і культурною комунікацією.

В умовах глобальних змін креативність стає основним фактором розвитку економіки, технологій та гуманітарних процесів. Креативні індустрії, стартапи та інноваційні технології стають локомотивами прогресу.

Креативність як феномен самостійної людської діяльності залишається вирішальним чинником у створенні якісно нових матеріальних та духовних цінностей, що спрямовують суспільство до подальшого прогресу і розквіту.

Проблематика неоднорідності та нечіткості поняття “креативність” тісно пов'язана з тим, що більшість філософських і психолого-педагогічних досліджень орієнтуються на підхід компонентного аналізу лексичних значень. Це часто призводить до спотворення або неправильного тлумачення самого поняття. Дослідники зазвичай зазначають, що термін “креативність” має іншомовне походження, його писемна історія веде до англійського слова “creativity” або латинського “creatus”, утвореного від дієслова “creare”.

У сучасному світі, що характеризується швидкими соціальними, економічними та технологічними змінами, креативність стає ключовою якістю, яка визначає здатність людини адаптуватися до нових умов і активно впливати на навколишню дійсність. Філософсько-антропологічний підхід розглядає креативність не просто як процес створення чогось нового, а як фундаментальну характеристику людської екзистенції, що виражає глибинні можливості людського мислення виходити за межі наявного, долати усталені парадигми та генерувати унікальні змісти.

Філософська антропологія акцентує увагу на тому, що креативність є не лише властивістю окремих індивідів, а онтологічною основою людської природи. Людина як суб'єкт творчості здатна не лише відповідати на виклики зовнішнього середовища, а й створювати нові реальності, які змінюють саму суть її буття. Цей підхід розширює розуміння креативності, роблячи акцент на її ролі у формуванні цінностей, смислів і культурного коду суспільства.

Креативність виявляється в багатьох аспектах людської діяльності: від створення матеріальних об'єктів до розробки ідей, які впливають на суспільні структури. У глобалізованому світі, де технології та інформація відіграють вирішальну роль, саме здатність генерувати нові ідеї визначає успіх у різних сферах життя. Креативність у цьому контексті розглядається як механізм подолання стандартів, що дозволяє інтегрувати інновації в освітні, наукові та соціально-економічні практики.

Джой Пол Гілфорд аналізуючи розвиток концепції креативності, її ролі у суспільстві особливо підкреслював необхідність інноваційного підходу в освіті, науці та інших сферах людської діяльності. Розглядаючи креативність як складну багатовимірну конструкцію, що включає здібності до уяви, гнучкості та оригінальності, в своїй роботі “Креативність: вчора, сьогодні і завтра” він наголошував на основних проблемах, з якими стикається наука у вивченні креативності, і запропонував шляхи для подальшого поглиблення досліджень у цій галузі [11].

Розвиток креативності в сучасному суспільстві стає не лише інструментом особистісного самовираження, а й стратегічною необхідністю для забезпечення стійкості та адаптивності систем у мінливих умовах. Підходи до стимулювання креативності варіюються від створення освітнього середовища, яке сприяє розвитку

дивергентного мислення, до впровадження інноваційних практик у професійній діяльності.

Крім того, інтеграція креативності в міждисциплінарні дослідження відкриває нові перспективи для аналізу та вирішення комплексних проблем сучасності. Наприклад, у контексті екологічної кризи креативні рішення дозволяють поєднувати технологічний прогрес із принципами сталого розвитку. У соціальній сфері креативність сприяє розробці інклюзивних моделей співпраці, які враховують різноманітність індивідуальних та культурних особливостей.

Таким чином, креативність виступає не лише інструментом для досягнення конкретних цілей, але й основою для формування нових парадигм мислення, що визначають подальший шлях розвитку людства.

Також варто зазначити, що фундаментальним аспектом креативності є її зв'язок зі свободою. У філософсько-антропологічному контексті свобода розуміється не лише як можливість вибору, а як здатність до самовизначення та самореалізації через творчу діяльність. Креативність забезпечує людині вихід за межі визначеного, даючи змогу не лише пристосовуватися до умов, а й змінювати їх, формуючи нові смисли та структури.

Сучасний інформаційний і технологічний прогрес створює нові можливості для розвитку креативності, але разом із тим породжує нові виклики. Надмірна стандартизація, вплив цифрових технологій на свідомість, залежність від алгоритмів можуть обмежувати здатність людини до творчості. Однак саме креативність дозволяє долати ці обмеження, відкриваючи нові горизонти для розвитку науки, культури та суспільства загалом.

У сучасному світі цифровізація охоплює все більше сфер людської діяльності, змінюючи способи комунікації, навчання та роботи. Розвиток віртуального освітнього простору відкриває безліч нових можливостей, таких як доступ до величезних масивів знань, інтерактивні форми навчання, гнучкість освітнього процесу та індивідуалізація підходу до навчання. Однак, потенційні можливості цифровізації та розвитку віртуального освітнього простору не усувають проблем людини як креативної особистості, як суб'єкта творення та використання "благ" цифрового світу.

Висновки. Креативність у сучасному світі є багатогранним феноменом, що об'єднує індивідуальну унікальність та соціальну взаємодію, раціональне мислення та інтуїтивні процеси. Вона виступає не лише інструментом для досягнення особистісної самореалізації, але й основою для розробки нових підходів до вирішення глобальних викликів, гармонізації культурного, соціального та економічного прогресу.

Філософсько-антропологічний аналіз природи креативності дозволяє глибше зрозуміти її роль у формуванні ціннісних орієнтирів, смислів та моделей співіснування в умовах глобалізації. Це, у свою чергу, сприяє впровадженню інновацій у різні сфери людської діяльності, від науки до мистецтва, від технологій до освіти.

Креативність як процес і як якість, залишається ключовим ресурсом розвитку людства. Вона забезпечує можливості для трансформації реальності, створення нових форм комунікації, а також гармонійного співіснування технологій і людських цінностей. У результаті, розвиток креативного мислення стає необхідною умовою для побудови сталого майбутнього.

У сучасному інформаційному суспільстві креативність стає одним із ключових чинників розвитку. Вона сприяє створенню інноваційних рішень у технологічній, економічній та соціальній сферах. Завдяки креативності розробляються нові форми

комунікації, що дозволяють ефективніше обмінюватися знаннями та ідеями. Вона забезпечує адаптивність та гнучкість у вирішенні складних проблем, допомагає розкривати нові можливості використання інформаційних ресурсів і сприяє формуванню цифрової культури. У результаті креативність є важливим чинником конкурентоспроможності як окремої особистості, так і суспільства загалом, дозволяючи забезпечити гармонійний розвиток у глобалізованому світі.

Список використаних джерел:

1. Андрос, ЄІ 2010, *Інтелект у структурі людського буття*, Київ : Стилос, 358 с.
2. Гуссерль, Е 2020, *Ідеї чистої феноменології і феноменологічної філософії: Книга перша. Загальний вступ до чистої феноменології*, пер. з нім. і коментарі Кебуладзе, В, Харків : Фоліо, 348 с.
3. Короткова, ЛВ 2018, 'Основні концепції креативності: від античності до сьогодення', *Advanced Linguistics*, Випуск 2, с. 38-42.
4. Ніколенко, КВ 2023, 'Креативні особливості духовної діяльності людини', *Інтелект. Особистість. Цивілізація*, 1 (20). Доступно: <<https://doi.org/10.33274/2079-4835-2020-20-1-56-62>>. [21 Листопад 2024].
5. Олексенко, РІ 2017, 'Формування концепції креативної особистості як фактор креативно-знаннєвої економіки в умовах викликів глобалізації', *Гуманітарний вісник ЗДІА*, Випуск 71, с. 118-126.
6. Пирожков, С & Хамітов, Н 2020, *Цивілізаційна суб'єктність України: від потенцій до нового світогляду і буття людини*, Київ : Наукова думка, 256 с.
7. Сартр, ЖП 2001, *Буття і ніщо: нарис феноменологічної онтології*, пер. з фр. Лях, В & Таращук, П., Київ : Видавництво Соломії Павличко "Основи", 854 с.
8. Тарасюк, Л 2011, *Креативність як феномен людського буття в культурі*. Дисертація кандидата наук, Київ : Національний педагогічний університету ім. М. П. Драгоманова, 183 с.
9. Чорноморденко, ІВ 2010, *Позанаукові знання і культуротворчий процес*. Монографія, Київ : КНУБА, 360с.
10. Barron, F & Harrington, D 1981, 'Creativity, intelligence and personality', *Ann. Rev. of Psychol.*, V.32. pp. 439-476. <<https://www.annualreviews.org/content/journals/10.1146/annurev.ps.32.020181.002255>>. [20 November 2024].
11. Guilford, JP 1967, 'Creativity: Yesterday, today and tomorrow', *The Journal of Creative Behavior*, 1 (1), 3-14. Available from : <<https://dictionary.apa.org/psychological-factors>>.
12. Sartre, JP 2010, *The Imaginary: A Phenomenological Psychology of the Imagination*, Taylor & Francis, 240 p.
13. Sternberg, RJ 1985. *Beyond IQ: A triarchic theory of human intelligence*, New York : Cambridge University Press. Available from : <<https://www.scirp.org/reference/referencespapers?referenceid=1457958>>. [20 November 2024].
14. Torrance, EP 1962, *Guiding Creative Talent*. Englewood Cliffs, NJ : Prentice-Hall, Inc. Available from : <<https://www.scirp.org/reference/referencespapers?referenceid=1474699>>. [20 November 2024].

References:

1. Andros, YeI 2010, *Intelekt u strukturi ljudskoho buttia (Intelligence in the structure of human being)*, Kyiv : Stylos, 358 s.
2. Husserl, E 2020, *Ideji chystoi fenomenolohii i fenomenolohichnoi filosofii: Knyha persha. Zahalniyi vstup do chystoi fenomenolohii (Ideas of pure phenomenology and phenomenological philosophy: Book One. A general introduction to pure phenomenology)*, per. z nim. i komentari Kebuladze, V, Kharkiv : Folio, 348 s.
3. Korotkova, LV 2018, 'Osnovni kontseptsii kreatyvnosti: vid antychnosti do sohodennia (Basic concepts of creativity: from antiquity to the present)', *Advanced Linguistics*, Vypusk 2, с. 38-42.

4. Nikolenko, KB 2023, 'Kreatyvni osoblyvosti dukhovnoi diialnosti liudyny (Creative features of human spiritual activity)', *Intelekt. Osobystist. Tsyvilizatsiia*, 1 (20). Dostupno: <<https://doi.org/10.33274/2079-4835-2020-20-1-56-62>>. [21 Lystopad 2024].
5. Oleksenko, RI 2017, 'Formuvannia kontseptsii kreatyvnoi osobystosti yak faktor kreatyvno-znannievoi ekonomiky v umovakh vyklykiv hlobalizatsii (Formation of the concept of creative personality as a factor of creative and knowledge economy in the context of globalization challenges)', *Humanitarnyi visnyk ZDIA*, Vypusk 71, c. 118-126.
6. PyrozHKov, S & Khamitov, N 2020, *Tsyvilizatsiina subiektnist Ukrainy: vid potentsii do novoho svitohliadu i buttia liudyny (Civilizational subjectivity of Ukraine: from potentials to a new worldview and human existence)*, Kyiv : Naukova dumka, 256 s.
7. Sartr, ZhP 2001, *Buttia i nishcho: narys fenomenolohichnoi ontolohii (Being and Nothingness: An Essay on Phenomenological Ontology)*, per. z fr. Liakh, V & Tarashchuk, P., Kyiv : Vydavnytstvo Solomii Pavlychko "Osnovy", 854 s.
8. Tarasiuk, L 2011, *Kreatyvnist yak fenomen liudskoho buttia v kulturi (Creativity as a phenomenon of human existence in culture)*. Dysertatsiia kandydata nauk, Kyiv : Natsionalnyi pedahohichnyi universytetu im. M. P. Drahomanova, 183 s.
9. Chornomordenko, IV 2010, *Pozanaukovi znannia i kulturotvorchyi protses (Non-scientific knowledge and the culture-creating process)*. Monohrafiia, Kyiv : KNUBA, 360 s.
10. Barron, F & Harrington, D 1981, 'Creativity, intelligence and personality', *Ann. Rev. of Psychol.*, V.32. pp. 439-476. <<https://www.annualreviews.org/content/journals/10.1146/annurev.ps.32.020181.002255>>. [20 November 2024].
11. Guilford, JP 1967, 'Creativity: Yesterday, today and tomorrow', *The Journal of Creative Behavior*, 1 (1), 3-14. Available from : <<https://dictionary.apa.org/psychological-factors>>.
12. Sartre, JP 2010, *The Imaginary: A Phenomenological Psychology of the Imagination*, Taylor & Francis, 240 p.
13. Sternberg, RJ 1985. *Beyond IQ: A triarchic theory of human intelligence*, New York : Cambridge University Press. Available from : <<https://www.scirp.org/reference/referencespapers?referenceid=1457958>>. [20 November 2024].
14. Torrance, EP 1962, *Guiding Creative Talent. Englewood Cliffs, NJ : Prentice-Hall, Inc.* Available from : <<https://www.scirp.org/reference/referencespapers?referenceid=1474699>>. [20 November 2024].

DOI 10.33930/ed.2019.5007.51(10-12)-2

УДК 130.2

МІФОЛОГІЯ ТА ФІЛОСОФСЬКИЙ ДИСКУРС: КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПЕРСПЕКТИВИ

MYTHOLOGY AND PHILOSOPHICAL DISCOURSE: CONCEPTUAL PERSPECTIVES

В. М. Вашкевич

Актуальність теми дослідження. Міфологія залишається невичерпним джерелом для філософського аналізу, оскільки поєднує у собі архетипові структури мислення, які формують колективну та індивідуальну свідомість, з сучасними викликами культури й ідеології. В епоху глобалізації та цифрових техноло-

Urgency of the research. Mythology remains an inexhaustible source for philosophical analysis, as it combines archetypal structures of thinking that shape collective and individual consciousness with modern challenges of culture and ideology. In the era of globalization and digital technologies, myths not only adapt

гій міфи не лише адаптуються до нових умов, але й стають важливими інструментами для відтворення соціальних норм і символічних значень. Аналіз філософських аспектів міфології дозволяє розкрити їхню універсальність і водночас виявити сучасні трансформації, що відображають глибокі культурні й соціальні зміни. У цьому контексті міфологія не лише пояснює, але й активно формує уявлення про культурну ідентичність, моральні цінності та світоглядні парадигми. Особливого значення дослідження набуває у світлі сучасних філософських дискусій про інтеграцію раціонального й ірраціонального у пізнанні, де міф постає як метафізичний інструмент структурування реальності. Міфи, з їхньою глибокою символікою та багаторівневою структурою, надають людині універсальні моделі для осмислення буття, які залишаються актуальними у контексті сучасних ідеологічних, етичних і екологічних викликів.

Постановка проблеми. У сучасному філософському дискурсі міфологія постає складним і багатовимірним феноменом, який поєднує архетипові уявлення, метафори й символічні структури, що впливають на формування світоглядних моделей, культурної ідентичності та суспільної свідомості. Проблема полягає в розумінні взаємодії між міфологічними ідеями та раціональними основами філософії, а також у дослідженні того, як міфологічні архетипи, сакральні виміри й структура міфів продовжують впливати на сучасну культуру, політику й масову свідомість. У епоху глобалізації та цифрових технологій міфи трансформуються, набуваючи нових форм і значень, що вимагає переосмислення їхньої ролі у сучасних ідеологічних, етичних і світоглядних процесах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Міфологія як предмет філософського дослідження привертає значну увагу сучасних науковців, які підходять до цього феномену з різних дисциплінарних перспектив. Класичні роботи К. Г. Юнга та Мірчі Еліаде заклали основи для вивчення архетипів і сакрального виміру міфу, які досі є ключовими в аналізі його впливу на культуру і колективне несвідоме. Юнг підкреслював універ-

to new conditions, but also become important tools for reproducing social norms and symbolic meanings. Analysis of philosophical aspects of mythology allows us to reveal their universality and at the same time identify modern transformations that reflect profound cultural and social changes. In this context, mythology not only explains, but also actively forms ideas about cultural identity, moral values, and worldview paradigms. The study acquires particular significance in the light of modern philosophical discussions about the integration of the rational and irrational in cognition, where myth appears as a metaphysical tool for structuring reality. Myths, with their deep symbolism and multi-level structure, provide humans with universal models for understanding existence, which remain relevant in the context of modern ideological, ethical, and environmental challenges.

Target setting. In modern philosophical discourse, mythology appears as a complex and multidimensional phenomenon that combines archetypal representations, metaphors and symbolic structures that influence the formation of worldview models, cultural identity and social consciousness. The problem lies in understanding the interaction between mythological ideas and the rational foundations of philosophy, as well as in studying how mythological archetypes, sacred dimensions and the structure of myths continue to influence modern culture, politics and mass consciousness. In the era of globalization and digital technologies, myths are transformed, acquiring new forms and meanings, which requires a rethinking of their role in modern ideological, ethical and worldview processes.

Actual scientific researches and issues analysis. Mythology as a subject of philosophical research attracts considerable attention from contemporary scholars who approach this phenomenon from various disciplinary perspectives. The classic works of C. G. Jung and Mircea Eliade laid the foundations for the study of archetypes and the sacred dimension of myth, which are still key in the analysis of its influence on culture and the collective

сальність архетипів, які структурно об'єднують досвід людства, тоді як Еліаде акцентував увагу на ролі міфу у створенні сакрального часу і простору, що визначають культурну ідентичність. Сучасні дослідження зосереджуються на аналізі трансформації міфів у контексті глобалізації та цифрової епохи. Зокрема, науковці досліджують, як міфологічні мотиви адаптуються в масовій культурі, політичних ідеологіях і медіа. Роботи таких дослідників, як К. Армстронг і К. Леві-Стросс, висвітлюють структуральну природу міфів та їхню здатність відображати основні бінарні опозиції людської свідомості. У філософському контексті дослідження акцентуються на взаємозв'язку між міфом і раціональним пізнанням, де міф виступає не лише як культурний артефакт, але і як основа для осмислення буття (Гегель).

Постановка завдання. Основним завданням дослідження є комплексний аналіз філософського виміру міфології, зокрема її архетипів, структури та сакральних вимірів, з метою виявлення її ролі у формуванні світоглядних моделей, культури та сучасної філософської думки.

Виклад основного матеріалу. Стаття присвячена дослідженню філософського виміру міфології як фундаментального явища, що відіграє ключову роль у формуванні світоглядних структур, культурної ідентичності та упорядкуванні реальності. Особливий акцент зроблено на архетиповій природі міфу, його сакральному вимірі та значущості у сучасному філософському дискурсі. Автор аналізує міф як спосіб інтеграції раціонального та ірраціонального у процесі пізнання буття, розкриваючи його функцію як універсального механізму структурування людського досвіду. Використання структуралістського підходу, а також юнґіанської концепції колективного несвідомого, дозволяє висвітлити природу міфу як джерела універсальних смислів, що формують етичні, онтологічні та культурні моделі. Стаття також розглядає трансформацію міфологічних мотивів у контексті глобалізації, масової культури та політичних ідеологій. У

unconscious. Jung emphasized the universality of archetypes that structurally unite the experience of humanity, while Eliade emphasized the role of myth in creating sacred time and space that determine cultural identity. Contemporary research focuses on analyzing the transformation of myths in the context of globalization and the digital age. In particular, scholars investigate how mythological motifs are adapted in popular culture, political ideologies, and the media. The works of such researchers as C. Armstrong and C. Lévi-Strauss, highlight the structural nature of myths and their ability to reflect the basic binary oppositions of human consciousness. In the philosophical context, research focuses on the relationship between myth and rational cognition, where myth acts not only as a cultural artifact, but also as a basis for understanding existence (Hegel).

The research objective. The main objective of the study is a comprehensive analysis of the philosophical dimension of mythology, in particular its archetypes, structure, and sacred dimensions, in order to identify its role in the formation of worldview models, culture, and modern philosophical thought.

The statement of basic material. The article is devoted to the study of the philosophical dimension of mythology as a fundamental phenomenon that plays a key role in the formation of worldview structures, cultural identity and ordering of reality. Special emphasis is placed on the archetypal nature of the myth, its sacred dimension and significance in modern philosophical discourse. The author analyzes the myth as a way of integrating the rational and the irrational in the process of knowing existence, revealing its function as a universal mechanism for structuring human experience. The use of the structuralist approach, as well as the Jungian concept of the collective unconscious, allows us to highlight the nature of myth as a source of universal meanings that form ethical, ontological and cultural models. The article also examines the transformation of mythological motifs in the context of globalization, mass culture, and political ideologies. The conclusions emphasize the inexhaustible potential of

висновках підкреслюється невичерпний потенціал міфології як джерела філософського осмислення, що залишається актуальним для сучасного світу.

Висновки. Міфологія залишається актуальним і багатовимірним феноменом, який глибоко впливає на сучасну культуру, філософію та суспільну свідомість, забезпечуючи інтеграцію раціонального й ірраціонального у пізнанні світу. Вона слугує універсальним інструментом структурування реальності, пропонуючи архетипові моделі мислення та культурні наративи, що відображають як індивідуальний, так і колективний досвід. Міфічні архетипи та структура, побудована на бінарних опозиціях, формують основи світоглядних моделей і продовжують зберігати свою символічну значущість у масовій культурі, політиці й ідеології. У філософському контексті міфологія виступає не лише як історичний феномен, але й як живий механізм, здатний сприяти глибокому осмисленню буття, моральних і екзистенційних викликів сучасного світу.

Ключові слова: міфологія, архетип, сакральне, структуралізм, колективне несвідоме, культурна ідентичність, філософський дискурс, глобалізація, масова культура.

mythology as a source of philosophical understanding, which remains relevant for the modern world.

Conclusions. *Mythology remains a relevant and multidimensional phenomenon that deeply influences modern culture, philosophy and public consciousness, ensuring the integration of the rational and irrational in the knowledge of the world. It serves as a universal tool for structuring reality, offering archetypal models of thinking and cultural narratives that reflect both individual and collective experience. Mythical archetypes and a structure built on binary oppositions form the foundations of worldview models and continue to retain their symbolic significance in mass culture, politics and ideology. In the philosophical context, mythology acts not only as a historical phenomenon, but also as a living mechanism capable of contributing to a deep understanding of being, moral and existential challenges of the modern world.*

Keywords: *mythology, archetype, sacred, structuralism, collective unconscious, cultural identity, philosophical discourse, globalization, mass culture.*

Актуальність теми та проблема дослідження. Міфологія здавна займала важливе місце в житті людства, формуючи уявлення про світ, природу, людину і її місце у всесвіті. Вона була першою спробою осмислення реальності, створюючи образи та історії, які пояснювали загадкове й незбагненне. Проте міфологія – це не лише сукупність фантастичних оповідей, а й глибоке джерело філософських роздумів. Вона містить у собі первні багатьох ідей, які згодом стали основою для розвитку філософії, науки та релігії.

Філософські аспекти міфології дозволяють зрозуміти, як уявлення про буття, добро і зло, космос і хаос змінювалися від найдавніших часів до сьогодення. Міфи були способом комунікації людини з невідомим, допомагали створювати символи, через які можна було інтерпретувати досвід і будувати уявлення про сенс життя. У цьому контексті міфологія постає як архетипова форма мислення, що стала фундаментом багатьох філософських концепцій.

Міфологія, як одна з перших форм осмислення реальності, інтегрує раціональні та ірраціональні елементи, створюючи символічну основу для пояснення фундаментальних питань буття. У сучасному філософському дискурсі міфи залишаються важливим інструментом для розуміння культурної ідентичності, світоглядних моделей і процесів осмислення світу.

Водночас постає питання: яким чином міфологія, що базується на архетипових уявленнях і метафорах, може співіснувати з раціональною філософією? Як структура міфу, його архетипи та сакральні виміри впливають на

сучасну культуру, філософію та суспільну свідомість?

Ця проблема особливо актуальна в контексті глобалізації та цифрової епохи, коли міфологічні мотиви трансформуються, зберігаючи свою символічну значущість у нових формах (масова культура, політика, ідеологія). Аналіз філософських аспектів міфології дозволяє глибше зрозуміти не лише історичний, але й сучасний вплив міфів на формування цінностей, норм і культурних моделей.

Дана стаття присвячена осмисленню ролі міфології як універсального механізму структурування реальності, її значення для філософських пошуків і сучасного світорозуміння.

Постановка завдання. Основним завданням дослідження є комплексний аналіз філософського виміру міфології та її значення для формування світоглядних моделей, культури й сучасної філософської думки. Такий підхід включає дослідження міфу як архетипової форми мислення, аналіз ключових архетипів і їхньої ролі у колективному несвідомому, вивчення структури міфів через структуралістський підхід, розгляд сакрального виміру міфу як інструменту структурування реальності, а також виявлення зв'язку між міфологією та філософією у формуванні основних концепцій. Особливу увагу приділено актуальності міфологічних елементів у сучасному світі, їхній трансформації у масовій культурі, політичних ідеологіях та екологічній етиці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Філософські дослідження міфології займають важливе місце у сучасному науковому дискурсі, зокрема в контексті аналізу її архетипів, структури й трансформацій. К. Армстронг [1] у своїй праці підкреслює, що міфи залишаються фундаментальними для розуміння людської духовності, навіть у раціоналізованому сучасному світі. Вона акцентує увагу на тому, що міфологічні наративи забезпечують зв'язок між минулим і сучасним, пропонуючи культурні моделі, які допомагають осмислити нові виклики.

Т. Кеум [7] досліджує використання міфів у політичній філософії Платона, розкриваючи, як міфологічні образи сприяють передачі філософських ідей у політичній традиції. Його праця доводить, що міф у філософії може виконувати як виховну, так і аналітичну функцію, створюючи основи для формування політичних концептів. Аналогічно Р. Жу [10] аналізує міфологічні мотиви у діалогах Платона, зокрема у контексті твору «Федон», підкреслюючи їх роль у зображенні трансцендентного й етичного.

К. Г. Юнг [6] продовжує класичну традицію дослідження архетипів, визначаючи їх як основні моделі колективного несвідомого, що мають універсальний характер. Його концепція архетипів надихає сучасні дослідження, які аналізують вплив міфологічних символів на культуру та індивідуальну свідомість. Зокрема, Ю. Макієшина [9] досліджує міфологеми материнства, наголошуючи на їхньому значенні у формуванні гендерних стереотипів у сучасних культурах.

Мірча Еліаде [4], аналізуючи сакральний вимір міфу, підкреслює його ключову роль у створенні культурної ідентичності через організацію сакрального простору й часу. Його праці залишаються основою для дослідження того, як міфи структурують реальність і впливають на поведінку людини.

Структуралістський підхід Клода Леві-Стросса [8] демонструє, що міфи організовані навколо бінарних опозицій, які відображають універсальну логіку людського мислення. Цей підхід використовується сучасними дослідниками, такими як К. Хоекстра [5] і К. Л. Деге [3], для аналізу взаємодії між міфом і філософським дискурсом у політичних і соціальних контекстах.

Р. Сегал [12] у своїй праці пропонує стисле введення у феномен міфу, наголошуючи на його багатовимірності та впливі на різні аспекти сучасної культури. Він акцентує увагу на необхідності подальшого вивчення трансформацій міфу в умовах глобалізації та цифрових технологій.

Таким чином, аналіз останніх досліджень свідчить про зростання інтересу до філософського вивчення міфології. Вона розглядається як універсальний механізм структурування реальності, який, незважаючи на трансформації, зберігає свою актуальність у сучасній культурі, політиці та масовій свідомості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз складних взаємозв'язків та взаємовпливів філософського дискурсу і міфології дозволив виокремити цілу шерегу концептуальних перспектив і сюжетів, які підкреслюють значення міфу для формування світогляду, культури та векторів філософських пошуків. Серед основних слід більш детально розглянути такі:

Міф як форма світогляду. Міфологія постає як первісна і фундаментальна форма осмислення світу, яка визначає початкову структуру світогляду, що об'єднує раціональне й ірраціональне, сакральне й повсякденне. У своєму глибинному сенсі міф є способом організації людського досвіду, який через символи, метафори й архетипи передає універсальні істини, що формують онтологічну, етичну та екзистенційну парадигму буття.

Філософи, такі як Фрідріх Шеллінг [2], трактували міф як форму допонятійного мислення, що передує абстрактній рефлексії та логіко-дискурсивному пізнанню. Міфічна свідомість, за Шеллінгом [2], розкриває взаємозв'язок людської душі з космосом через образне сприйняття реальності. Вона не лише пояснює світ, але й інтегрує людське існування в метафізичну єдність космосу. У цьому сенсі міфологія не є примітивною стадією культури, як її трактували деякі представники раціоналістичної традиції, а навпаки – це початок усіх форм духовного буття, включаючи релігію, мистецтво й філософію.

Через міфи людство розв'язує фундаментальні питання буття, які неможливо виразити мовою суто логічного аналізу. Що таке добро і зло? Як співвідносяться космос і хаос? У чому сенс життя й смерті? У рамках міфологічного світогляду відповіді на ці питання не є догматичними чи остаточними. Вони набувають динамічної форми, яка через багаточисельні образи та наративи адаптується до умов часу, зберігаючи архетипову основу. Наприклад, архетипові сюжети створення світу чи боротьби порядку з хаосом, які є універсальними для різних культур, відображають глибинні екзистенційні переживання людини. Карл Густав Юнг, розвиваючи ідеї Шеллінга, вказував, що міфічні архетипи не лише формують колективне несвідоме, але й структурують індивідуальний досвід, надаючи сенс особистим переживанням.

Міфологія, таким чином, не лише передує філософії, але й супроводжує її, надаючи ґрунт для осмислення сутності буття. У міфі філософ знаходить не готові відповіді, а радше парадигми, через які можна інтерпретувати досвід і формулювати нові запитання. Отже, міфологія є формою світогляду, що охоплює первісне й універсальне, емоційне й раціональне. Це джерело, з якого черпають натхнення релігія, мистецтво і філософія, невичерпна матриця культурного й духовного розвитку людства. Міф залишається живим через здатність інтегрувати людський досвід у єдину, і в той же час багатогранну, метафізичну картину світу.

Міфологічні архетипи як універсальні моделі мислення. Архетипи – це глибинні, універсальні моделі мислення, які пронизують людську свідомість і культуру. Цей термін, популяризований Карлом Густавом Юнгом [6], має свої корені у філософії Платона, який розглядав ідеї як пробрази реального світу. У

юнгіанській психології архетипи виступають складовими колективного несвідомого – структурної основи психіки, що є спільною для всіх людей, незалежно від їхньої культурної, історичної чи соціальної приналежності. Теорія архетипів Карла Густава Юнга [6] демонструє, що образи героя, трикстера, матері-богині, дерева життя та інші архетипові мотиви є загальнолюдськими й відображають глибинні структури людської психіки. Юнг підкреслював, що архетипи становлять спільну основу колективного несвідомого, яке передається через покоління.

Філософський аналіз архетипів розкриває їхню природу як своєрідних праформ, що перебувають поза межами індивідуальної свідомості. Вони слугують основою для організації досвіду, формуючи універсальні схеми осмислення світу. Наприклад, архетип матері уособлює принцип турботи, родючості та життя, тоді як архетип тіні втілює підсвідомі страхи, внутрішні конфлікти й потаємні аспекти особистості.

Архетипи виражають себе через міфи, літературу, релігію та мистецтво, утворюючи основні сюжети, що повторюються у різних культурах. Наприклад, міф про героя, який долає труднощі та знаходить сенс свого існування, є універсальним. Цей архетип героя втілюється як у грецькому Гераклі, так і в сучасних популярних історіях про супергероїв. Архетип матері, у свою чергу, проявляється через божественні постаті, такі як Деметра у грецькій міфології чи Богородиця у християнстві. Вони символізують джерело життя, турботи та самопожертви. Водночас архетип тіні втілюється у фігурах хаосу та деструкції, таких як Хаос у давньогрецькому світогляді або демонічні персонажі в релігійних текстах.

Архетипи є водночас обмеженням і можливістю людського мислення. Як універсальні моделі, вони накладають певні рамки на спосіб, яким людина сприймає і структурує реальність. Проте ці рамки також відкривають доступ до колективного досвіду, створюючи основу для розуміння людської природи.

З філософської точки зору архетипи відкривають можливість для побудови універсальної антропології – науки про людину як істоту, що завжди прагне до осмислення себе й світу через певні символічні форми. У сучасному світі, де глобалізація спричиняє зіткнення різних культур, архетипи можуть виступати спільною мовою, що об'єднує людство на рівні глибинної психічної структури.

Структура міфів як відображення логіки мислення. Застосування структуралістського підходу, запропонованого Клодом Леві-Стросом [8], дозволило виявити, що міфи мають внутрішню логічну структуру. Вони організовані навколо бінарних опозицій – світло/темрява, життя/смерть, порядок/хаос. Ці протилежності відображають прагнення людської свідомості впорядковувати реальність, встановлюючи гармонію між суперечливими аспектами буття. Структуралістський аналіз показав, що міфи є не лише продуктом культурного контексту, а й способом організації мислення, який дозволяє людині взаємодіяти зі складністю світу. Вони слугують моделлю для розуміння соціальних, природних і духовних процесів.

Міфи, як найдавніша форма осмислення світу, відображають не лише архаїчну свідомість, а й універсальну логіку мислення, яка залишається актуальною навіть у сучасних культурах. Структура міфу, що характеризується повторюваними елементами, чіткою послідовністю подій і багаторівневим змістом, є втіленням того, як людина організовує свої знання про реальність.

Клод Леві-Стросс трактував міф як систему відносин, де повторювані елементи (міфеми) розкривають спосіб, у який людський розум класифікує та

впорядковує світ. За Леві-Строссом, структура міфу має бінарну природу, відображаючи протиставлення, притаманні мисленню: життя і смерть, світло і темрява, порядок і хаос. Ці опозиції не лише структурують сюжет міфу, а й формують основи логічного мислення, яке прагне синтезу через гармонізацію протилежностей [6].

Центральною частиною структури міфу є архетипові персонажі, які виконують певні ролі: герой, мудрець, тінь, антагоніст. Вони уособлюють універсальні поняття, такі як мужність, мудрість, темрява чи хаос. Їхні взаємодії моделюють процеси, що відображають людські переживання й екзистенційні конфлікти. Ці архетипи створюють основу для розуміння не лише конкретної міфологічної історії, але й загальної структури мислення, яке прагне осмислення протиставлень.

Міфічна історія зазвичай розгортається через кілька етапів: початкова гармонія, порушення рівноваги (хаос), випробування, боротьба й відновлення порядку. Ця сюжетна структура має циклічний характер і відповідає глибинній логіці мислення, де кожна дія знаходить своє завершення через подолання напруги між протилежностями. У результаті цей цикл не лише пояснює космологічні чи соціальні явища, але й втілює спосіб людського пізнання, що орієнтований на пошук гармонії.

Час і простір у міфах часто постають у сакральному вимірі. Міфічний час – це “час початку”, у якому встановлюються основоположні закони буття. Простір, у свою чергу, поділяється на сакральну сферу порядку й профанну сферу хаосу, що символізують протилежні полюси людського досвіду. Таким чином, міфологічний простір і час є умовними, але водночас вони організують реальність у спосіб, який робить її зрозумілою для людини.

Структура міфу відображає логіку мислення, яка базується на здатності до узагальнення, категоризації та пошуку сенсу. Міф використовує символи для вираження складних понять. Наприклад, образ змія може одночасно символізувати як смерть, так і оновлення, залежно від контексту. Ця багатозначність символів демонструє нелінійну природу людського мислення, яке здатне поєднувати протилежності.

Міфічна логіка також передбачає метафоричне осмислення світу, коли одна подія чи об'єкт стають символами ширшого явища. Подвиги героя, наприклад, можуть інтерпретуватися як шлях людини до самопізнання, що втілює універсальну ідею трансформації. Таким чином, метафора стає ключовим інструментом, через який міф об'єднує конкретні події із загальними принципами буття. Міфи пояснюють світ через циклічні моделі, які організують уявлення про причини й наслідки. Ритуали, засновані на міфах про створення світу, наприклад, відображають віру в повторення космічного порядку. Ця циклічність не лише сакралізує час, але й надає йому логічної структури, де всі події взаємопов'язані в межах єдиного космічного циклу.

Структура міфу є відображенням універсальної когнітивної моделі, яка зберігає свою актуальність у різних формах: від літератури до сучасних наукових теорій. Міфічне мислення не слід розглядати як примітивне чи архаїчне; воно є основою для раціонального пізнання, яке користується схожими принципами класифікації й упорядкування.

Гегель у своїй “Феноменології духу” стверджував, що міфологія є первісною формою вираження абсолютної ідеї, яка поступово переходить у філософське мислення. У цьому сенсі міфічна структура закладає основу для пізнання не лише через символи, а й через логіку, що лежить в основі цих символів.

Роль міфу у формуванні культурних моделей. Міфи виконують фундаментальну функцію в суспільстві, виступаючи регуляторами соціального й культурного життя. Вони створюють моделі поведінки, встановлюють норми й цінності, що сприяють інтеграції індивідів у спільноту та формуванню спільного культурного коду [3]. Героїчні міфи, наприклад, не лише надихають на подолання труднощів, але й задають еталон високих цілей, які є моральним орієнтиром для суспільства. Вони формують уявлення про ідеального героя, який перевершує свої обмеження й встановлює гармонію між індивідуальним і колективним. Космогонічні міфи, у свою чергу, пояснюють походження світу, демонструючи, як хаос трансформується в космос. Такий порядок не лише впорядковує природний світ, але й накладає структуру на соціальну реальність, задаючи рамки для взаємодії між людьми та природою.

Роботи Мірчі Еліаде [4] суттєво поглибили розуміння ролі міфів у соціокультурних системах. Еліаде підкреслював, що через міфи суспільства створюють сакральний простір і час, які стають основою їхньої духовної й культурної ідентичності. У своїх дослідженнях він показав, що міфи встановлюють архетипові моделі для ритуалів і поведінки, які відтворюються через покоління. Сакральне в міфах не лише фіксує основи існування, але й створює простір, де минуле, сучасне і майбутнє стають взаємопов'язаними. У цьому сенсі міфи забезпечують спадковість традицій і цінностей, інтегруючи індивідів не лише у спільноту, але й у космічний порядок, що втілює гармонію всесвіту [4].

Особливу роль відіграє взаємодія між різними міфологічними традиціями, що формують культурні ідентичності. Взаємозв'язок західної та східної філософій демонструє, як міфи сприяють сприйняттю "іншого", створюючи простір для діалогу та взаєморозуміння. У працях сучасних дослідників [12; 13], наголошується, що саме через міфи суспільства формують спільні основи для комунікації, розуміння та співіснування. Цей процес взаємодії між культурами збагачує як локальні традиції, так і глобальні уявлення про гармонію світу.

Сучасні філософські дискусії все частіше звертаються до аналізу міфів у контексті їх впливу на суспільні норми та ідентичність. Традиційні міфи нерідко стають об'єктом критики, особливо у зв'язку з їхньою роллю у формуванні гендерних і соціальних уявлень. Зокрема, феміністичні дослідження підкреслюють, як міфи можуть закріплювати стереотипи щодо ролі жінки, материнства та гендерної ієрархії. Ю. Макієшина [9] вказує на те, що деякі традиційні міфи, особливо ті, що пов'язані з материнством, не лише обмежують ідентичність жінки, але й визначають її виключно через репродуктивну функцію. Це викликає запитання щодо того, як міфи можуть бути трансформовані для більш інклюзивного відображення сучасного соціального й культурного досвіду.

Отже, міфи не лише пояснюють світ і регулюють поведінку, але й відображають динамічні процеси зміни суспільства. Вони слугують джерелом для осмислення культурної ідентичності, одночасно зберігаючи її основу та кидаючи виклик застарілим уявленням. У цьому сенсі міф постає не як статична форма, а як жива структура, яка змінюється відповідно до потреб і викликів часу.

Міфологія як джерело філософії. Значна кількість філософських концепцій (ідеї буття, часу, свободи) мають свої витoki у міфологічних уявленнях. Платон, наприклад, активно використовував міфологічні образи у своїх діалогах, розкриваючи філософські ідеї через міфи. Це свідчить про те, що міфологія та філософія є взаємопов'язаними формами пізнання, де міф забезпечує початкову основу для абстрактного мислення.

Міфи слугують основоположними наративами, які інформують

філософські дослідження, часто діючи як примітивна філософія, що відображає людське розуміння існування та моралі [11]. У творах Платона міфи використовуються для передачі філософських ідей, але вони повинні узгоджуватися з раціональним дискурсом, щоб вважатися дійсними [5].

У контексті “Республіки” Платона, міф дійсно виступає лише одним із інструментів, які прийнятні лише за умови, що вони відповідають розуму та піддаються його перевірці [7]. Платон підкреслює, що міфи можуть виконувати певну виховну, етичну чи політичну функцію, але тільки тоді, коли вони гармонують із істинами, відкритими через розум та філософію. Платон, з одного боку, розглядає міф як інструмент, що дозволяє простим людям засвоїти моральні чи соціальні принципи, які важко зрозуміти через абстрактні міркування. З іншого боку, він наполягає на тому, що будь-який міф має бути підпорядкований істині, яку може осягнути лише філософський розум. Таким чином, якщо міф суперечить розуму, він не може бути виправданий з точки зору платонівської філософії [7].

Сакральний вимір міфу. Міф відіграє ключову роль у формуванні сакрального виміру буття, який надає сенсу людському існуванню та визначає основи сприйняття реальності. Сакральність у міфах слугує не лише способом упорядкування хаотичного досвіду, але й інструментом осмислення фундаментальних питань буття. Цей аспект міфу особливо ґрунтовно розкрив Мірча Еліаде [4] у своїх працях, де він підкреслював, що міфи перетворюють хаос на космос, створюючи структури, які допомагають людині орієнтуватися у світі.

Згідно з Еліаде [4], сакральний вимір міфу створює особливу реальність, яка відрізняється від повсякденного профанного існування. Міфи не лише розповідають про “час початку”, коли було встановлено основоположні закони буття, але й дозволяють сучасній людині пережити цей сакральний час через ритуали та символіку. Таким чином, міфологічні оповіді діють як своєрідні “мости”, які з'єднують минуле, теперішнє й майбутнє, утворюючи сакральну безперервність. Це забезпечує людині відчуття причетності до чогось більшого, ніж індивідуальний досвід, і формує уявлення про впорядкованість і гармонію світу.

Сакральний вимір міфу є особливо важливим у контексті сучасного світу, який часто характеризується дезорієнтацією та втратами традиційних цінностей. Еліаде [4] наголошував, що у світі, де раціоналізм і секуляризація дедалі більше витісняють сакральне, міфи залишаються однією з небагатьох форм, які зберігають можливість відновлення духовної рівноваги. Через символіку та метафори вони надають людині можливість структурувати досвід, інтегруючи його у вищий порядок.

Сучасна людина, яка стикається з фрагментарністю постмодерної культури, може знаходити в міфах джерело відновлення відчуття цілісності буття. Міфологічні структури, засновані на ідеї боротьби космосу з хаосом, відображають універсальний досвід подолання кризи та відновлення порядку. Ця здатність міфу трансформувати хаос у гармонійний космос є ключовою для забезпечення не лише індивідуального, але й колективного відчуття стабільності.

Таким чином, сакральний вимір міфу не є пережитком минулого, а постає як актуальний механізм, що допомагає людству зберігати й осмислювати свої культурні й духовні основи.

Значення міфу в сучасності. Попри асоціацію міфології з минулим, її елементи залишаються актуальними в сучасній культурі, мас-медіа, політиці та ідеології. Наприклад, політичні наративи часто використовують міфологічні

мотиви, щоб консолідувати суспільство або легітимізувати ідеології [3]. У масовій культурі міфи трансформуються в художні твори, кіно, літературу, де вони продовжують впливати на уяву людей.

Актуальність міфу для сучасного світу неможливо переоцінити. Міфи продовжують формувати нашу колективну свідомість, впливаючи не тільки на твори літератури та мистецтва, а й політичне життя та соціальні рухи. К. Армстронг [1] стверджував, що сучасні міфи – чи то національні наративи, політичні ідеології чи релігійні символи – дають відчуття мети та узгодженості у світі, що постійно руйнується. Ці міфи створюють рамки, в яких індивіди та суспільства можуть зрозуміти етичні, екзистенціальні та духовні виклики, з якими вони стикаються.

Сучасна філософія взаємодіє з міфами для вирішення таких питань, як екологічна етика, ідеологія та моральна філософія, демонструючи їх актуальність у сучасному дискурсі [10; 11]. Міфи переосмислюються, щоб кинути виклик усталеним нормам і дослідити альтернативні наративи, відображаючи динамічну природу філософської думки [9].

Хоча міфологія часто збагачує філософський дискурс, деякі теоретики стверджують, що вона також може затьмарювати раціональне розуміння, що призводить до потенційних конфліктів між міфічними оповіданнями та емпіричними міркуваннями. Ця напруга спонукає до безперервного дослідження того, як міфи можуть співіснувати з філософським дослідженням або навіть посилювати його.

Висновки. Міфологія постає як глибинна форма буттєвого осмислення, що інтегрує раціональне й ірраціональне в універсальну символіку людського досвіду. Вона виявляє архетипові моделі мислення, які, як частина колективного несвідомого, забезпечують спадковість культурних сенсів і формують світоглядні структури. Структурна організація міфу, основана на бінарних опозиціях, слугує інструментом упорядкування свідомості та культурних наративів, а також виявляє онтологічну напруженість між протилежностями буття. У цьому контексті міф постає не лише як культурний феномен, але і як спосіб філософського пізнання, що передує абстрактному мисленню. Як показує аналіз, міфологічні мотиви не втратили своєї значущості, трансформуючись у сучасну культурну реальність, політичну риторику та ідеологічні конструкції, де вони виконують роль символічних механізмів легітимації та консолідації.

У сучасному філософському дискурсі міфологія постає своєрідним метафізичним містком між логосом і трансцендентним, відкриваючи нові перспективи осмислення реальності. Вона не лише забезпечує ретроспективне бачення культурних процесів, але й пронизує горизонти майбутнього, задаючи основи для етичного, естетичного й онтологічного пошуку. Міфологія як феномен є живим відображенням інтегративної природи людського мислення, яка, незважаючи на технологічні виклики сучасності, продовжує структурувати реальність, формуючи екзистенційні моделі життя.

Список використаних джерел:

1. Armstrong, K 2010, *The case for God*, 1st Anchor Books ed. New York: *Anchor Books*.
2. Бурковський, М 2013, 'Філософські дослідження міфології Ф. фон Шеллінга', *Епістемологічні дослідження в філософії, соціальних і політичних науках*, № 2 (23), pp. 41–45. Available from : <<https://visnukpfs.dp.ua/index.php/PFS/article/view/481>>. [14 October 2024].

3. Dege, CL 2023, 'On the political and normative implications of myth as philosophical discourse', *Critical Review of International Social and Political Philosophy*, pp. 1–8. Available from : <<https://doi.org/10.1080/13698230.2023.2248810>>. [14 December 2024].
4. Eliade, M 1963, *Myth and reality*, New York: Harper & Row.
5. Hoekstra, K 2023, 'Philosophical discourse and myth', *Critical Review of International Social and Political Philosophy*, pp. 1–6. Available from : <<https://doi.org/10.1080/13698230.2023.2248812>>. [14 October 2024].
6. Jung, CG 1969, *The archetypes and the collective unconscious*, Princeton, NJ: Princeton University Press.
7. Keum, T 2020, *Plato and the mythic tradition in political thought*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
8. Lévi-Strauss, C 1963, *Structural anthropology*, New York: Basic Books.
9. Makieshyna, Y 2018, 'Mythologemes and Myth-Images of Motherhood in the Discourses and Narratives of Modern Philosophy and Culture', *Humanities Bulletin of Zaporizhzhia State Engineering Academy*. Available from : <<https://doi.org/10.30839/2072-7941.2018.143886>>. [14 October 2024].
10. Rui, Zhu 2005, 'Myth and Philosophy: From a Problem in Phaedo', *Journal of the American Academy of Religion*, 73(2), pp. 453–473. Available from : <<https://doi.org/10.1093/jaarel/lfi043>>. [14 October 2024].
11. Schilbrack, K (ed.) 2002, *Thinking Through Myths: Philosophical Perspectives*, 1st ed. London: Routledge. Available from : <<https://doi.org/10.4324/9780203398449>>. [14 October 2024].
12. Segal, RA 2015, *Myth: A concise introduction*, Oxford: Oxford University Press.
13. Vladimirovich, KK 2022, 'Mythological Thinking and Philosophy', *International Journal of Criminology and Sociology*, 9, pp. 2554–2558. Available from : <<https://doi.org/10.6000/1929-4409.2020.09.313>>. [14 October 2024].

References:

1. Armstrong, K 2010, *The case for God*, 1st Anchor Books ed. New York: Anchor Books.
2. Burkovskiy, M 2013, 'Filosofski doslidzhennia mifolohii F. fon Shellinha (Philosophical Studies of F. von Schelling's Mythology)', *Epistemolohichni doslidzhennia v filosofii, sotsialnykh i politychnykh naukakh*, № 2 (23), pp. 41–45. Available from : <<https://visnukpfs.dp.ua/index.php/PFS/article/view/481>>. [14 October 2024].
3. Dege, CL 2023, 'On the political and normative implications of myth as philosophical discourse', *Critical Review of International Social and Political Philosophy*, pp. 1–8. Available from : <<https://doi.org/10.1080/13698230.2023.2248810>>. [14 December 2024].
4. Eliade, M 1963, *Myth and reality*, New York: Harper & Row.
5. Hoekstra, K 2023, 'Philosophical discourse and myth', *Critical Review of International Social and Political Philosophy*, pp. 1–6. Available from : <<https://doi.org/10.1080/13698230.2023.2248812>>. [14 October 2024].
6. Jung, CG 1969, *The archetypes and the collective unconscious*, Princeton, NJ: Princeton University Press.
7. Keum, T 2020, *Plato and the mythic tradition in political thought*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
8. Lévi-Strauss, C 1963, *Structural anthropology*, New York: Basic Books.
9. Makieshyna, Y 2018, 'Mythologemes and Myth-Images of Motherhood in the Discourses and Narratives of Modern Philosophy and Culture', *Humanities Bulletin of Zaporizhzhia State Engineering Academy*. Available from : <<https://doi.org/10.30839/2072-7941.2018.143886>>. [14 October 2024].
10. Rui, Zhu 2005, 'Myth and Philosophy: From a Problem in Phaedo', *Journal of the American Academy of Religion*, 73(2), pp. 453–473. Available from : <<https://doi.org/10.1093/jaarel/lfi043>>. [14 October 2024].
11. Schilbrack, K (ed.) 2002, *Thinking Through Myths: Philosophical Perspectives*, 1st ed. London: Routledge. Available from : <<https://doi.org/10.4324/9780203398449>>. [14 October 2024].
12. Segal, RA 2015, *Myth: A concise introduction*, Oxford: Oxford University Press.

13. Vladimirovich, KK 2022, 'Mythological Thinking and Philosophy', *International Journal of Criminology and Sociology*, 9, pp. 2554–2558. Available from : <<https://doi.org/10.6000/1929-4409.2020.09.313>>. [14 October 2024].

DOI 10.33930/ed.2019.5007.51(10-12)-3

УДК 130.2

ДИСКУРСИВНА МІФОЛОГІЯ: ПРИРОДА І ФУНКЦІЇ МІФУ

DISCOURSIVE MYTHOLOGY: THE NATURE AND FUNCTIONS OF MYTH

В. П. Заблоцький

Актуальність теми дослідження. Міф репрезентує одну з найбільш очевидних і ефективних форм духовного впливу. Міфологія є надзвичайно складною формою когнітивного та емоційного досвіду, не тільки частиною стародавньої спадщини, а критично важливою зброєю у сучасному світі.

Постановка проблеми. Дискурсивна стратегія репрезентує шлях сучасної інтерпретації міфологічного світогляду як когнітивного «пакування» сенсів та відповідного експресивного розгортання ключових соціальних цінностей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні дослідження міфологічного Всесвіту мають глибоке коріння – від Стародавнього світу і досьогодні. Сучасна думка виражає важливий висновок щодо того, що міф є невмирущою («вічнозеленою») формою світогляду, джерелом мистецтв, творчої думки тощо. Помітний внесок у дослідження міфу зробили Р. Барт, Ж. Бодрійяр, М. Еліаде, О. Лосев, В. Топоров, М. Попович, В. Скуратівський, С. Кримський та ін.

Постановка завдання. Дискурсивна міфологія є певною програмою послідовної реконструкції міфологічного дизайну – де міфологія є великою сукупністю (депозитарієм) соціального досвіду. Розгортання цього досвіду здійснює себе через посередництво ключових функцій. Таким чином, основний шлях для адекватного розуміння природи міфології та її місії це (відносно) вичерпна характеристика функцій міфу.

Виклад основного матеріалу. Пропонована стаття присвячена дискур-

Urgency of the research. One of the most obvious and efficient form of spiritual influence is a myth. Mythology as sophisticated form of cognitive and emotional experience – not only a part of ancient heritage, but crucially important weapon in contemporary world.

Target setting. Discursive strategy represents a way for modern interpretation of mythological worldview as cognitive «packing» of senses and relevant expressive deployment of the core social values.

Actual scientific researches and issues analysis. Theoretical explorations within mythological Universe have a deep roots – from the Ancient world till our times. Cotemporary thought expresses an important conclusion about myth as evergreen form of worldview, as source of art, creative thinking and so on. Prominent tribute in mythological studies was done by R. Barthes, J. Baudrillard, M. Eliade, A. Losev, V. Toporov, M. Popovich, V. Skurativskyy, S. Krymskyu etc.

The research objective. Discursive mythology is a definite program of gradual reconstruction of mythological design – where mythology is a great set (depository) of social experience. Deployment of such experience establish itself through the core functions. Therefore, main way for the adequate understanding of mythology nature (and mission) is (relatively) comprehensive characteristic of mythological functions.

The statement of basic material. The proposed article is devoted to the

сивному аналізу природи і сутності міфу, який розуміється як інваріантна форма організації свідомості, як існує з прадавніх часів і до сьогодні. Її існування пов'язано із потребою вичерпного пояснення усього суттєвого, від чого залежить збереження й існування спільноти. Така “добудова” до повноти здійснюється в тому числі за допомогою уяви, нелінійного мислення, формою якої є міф. Свою сутність міф реалізує через низку взаємопов'язаних функцій, кожна з яких сама містить низку відповідних “дочірніх” функцій. Найважливішими з них є соціотворчі (соціальні), когнітивні (світоглядні), та експресивні.

Висновки. Міф є втіленням глибинних вимірів людської натури. Кожна стадія історії має відповідну ключову версію міфології. Вона є необхідним елементом (та каталізатором) усіх інших спеціалізованих форм суспільної та індивідуальної свідомості.

Ключові слова: міф, міфологія, дискурсивна міфологія, світогляд, функції.

discursive analysis of the nature and essence of the myth, which is understood as an invariant form of the organization of consciousness, as it exists from ancient times to the present day. Its existence is connected with the need for a comprehensive explanation of everything essential, on which the preservation and existence of the community depends. Such “completion” to completeness is carried out, including with the help of imagination, non-linear thinking, the form of which is a myth. The myth realizes its essence through a number of interconnected functions, each of which itself contains a number of corresponding “child” functions. The most important of them are socio-creative (social), cognitive (worldview), and expressive.

Conclusions. Myth is an embodiment of deep dimensions of human nature. Each stage of history has relevant core version of mythology. It's a necessary element (and mental formation) of all other specialized forms of social and individual consciousness.

Keywords: myth, mythology, discursive mythology, worldview, functions.

Актуальність теми дослідження. Історики культури – як і науковці взагалі – добре знають про те, що культурному розвитку є притаманною кумулятивність. Розвиток накопичує зміни, інновації, вони призводять до бурхливих проривів до нових обріїв, закріплюють нові уявлення про можливості. Але це зовсім не означає, що попередні форми культури «долаються», зазнають занепаду чи зникають. Багато усталених форм духовного опанування світу зберігаються, трансформуються і продовжують впливати на життя людей, на повсякденність. Одну з таких невмирущих форм світогляду репрезентує міф – одна з найбільш очевидних і ефективних форм духовного впливу. Міфологія є надзвичайно складною формою когнітивного та емоціонального досвіду. Вона – не тільки частина (атрибут) стародавньої спадщини. Вона є критично важливою зброєю у сучасному світі. Різноманітні форми міфу – у політиці, економіці, освіті, релігії, масовій культурі тощо – справляють істотний вплив на життя сучасного людства.

Постановка проблеми. Поняття міфу набуло характеру дослідницької метафори та неабиякого поширення у ЗМІ та масовій культурі. Будь-які явища, що не отримали (на думку “експертів” чи навіть окремого журналіста) прийнятного пояснення, швидко потрапляють до категорії міфів. Сучасна міфотворчість вдається до тих самих – тільки на новому рівні – способів конструювання міфів, що й стародавні творці: усе незрозуміле і незвичне “добудовується” уявою, вигадками, “фактами” та “свідченнями”, взятими невідомо звідки, але такими, що вважаються “пруфом”. Авторитет друкованого слова (зараз – це більше електронні ЗМІ) надає навіть явному абсурду якогось поважного статусу, причому чисельну аудиторію мають блогери, що не мають елементарних знань з тих предметів, які беруться тлумачити. Не дивно, що міф

виявляється більш зручним для сприйняття пересічним споживачем – адже він (міф) з початку розрахований на наївне некритичне сприйняття, легковірність і інфантилізм публіки. Ситуація непевності і невизначеності створює сприятливе середовище, що живить міф, підтримує зростаючий попит на нього. Легкість, з якою продукуються одні міфи і руйнуються інші, наочно зменшує довіру до мас-медіа, ускладнює роботу серйозних політиків і спікерів, що намагаються донести слово правди, намалювати об картину тощо. Разом із тим звертає на себе увагу той непересічний факт, що міф є константою духовного буття, невмирущим явищем, яке властиве людству з давніх давен – із часів дописемної доби і до сьогодні. Це – частина духовної спадщини, яка має досліджуватися і дбайливо зберігатися, без чого абсолютно неможливе збереження духовного здоров'я нації, її освіченість і розвиток. Усвідомлення усього цього зумовлює актуальність звернення до проблематики міфу, до спроб глибше розібратися у його сутності та причинах, що роблять його далеко не атрибутом архаїки, а живою дійовою особою сучасності кінця першої чверті ХХІ століття. Для України проблематики міфу є критично важливою через те, що технології міфотворення активно використовуються ворогами нашої країни для деморалізації як бійців, так і пересічних громадян (теж учасників війни!), для того, щоб посягти зневіру у цінностях і святинях. Тут недостатньо звичайної медіаграмотності, хоча й вона є конче потрібною. Багато речей, пов'язаних із проблематикою міфу, потребують ґрунтовного аналізу саме для того, щоб збагатити світоглядну культуру громадян, їхню громадянську компетентність, спроможність активно протистояти всіляким маніпуляціям тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Література, присвячена вивченню міфу, так само неосяжна, як і він сам. Це зовсім не перебільшення, якщо зважити на ту обставину, що першими дослідниками міфу і міфологічної свідомості виступали представники філософської думки, які жили у цілковитому оточенні носіїв винятково міфологічної свідомості. До таких мислителів, що започаткували традицію дослідження міфів (із певною обережністю визначимо цю традицію як помірно критичну), належать, зокрема, Платон, Аристотель, Страбон, Цицерон, Сенека, Марк Аврелій та інші. Саме від них походить проголошення визначення “від міфу до логосу” (точніше – “від Міфу до Логосу”), що мало б знаменувати ледь не звільнення зухвалої свідомості від гравітації міфу і примусової віри у відповідні ритуали та обряди. Звісно, навіть по виникненню античної філософії і науки (якщо вести розмову про Європу, то – в Стародавній Елладі) міф нікуди не зник і продовжував залишати визначально впливовою світоглядною силою. Він залишався важливим об'єктом уваги для мислителів середньовіччя і Ренесансу і особливо – доби Просвітництва, коли подолання впливу церкви і релігійного догматизму робило саме міф одним з головних супротивників войовничо налаштованих лицарів Просвітництва на кшталт Дідро і Руссо, Вольтера і Кондорсе, Кондільяка і Монтеск'є та ін. Закономірно виник рух так зв. “ідеологів” на чолі з Д. де Трасі, які намагалися штучно винайти світогляд, звільнений від облуди і омани міфології і теології. До кінця ХІХ століття вивчення і критика міфу носила здебільшого узагальнений і досить поверхневий, позірний характер через брак емпіричних досліджень, недостатню дослідженість навіть античних пам'яток, не кажучи вже про міфологію народів Азії, Африки, Океанії, Амазонії тощо. На сучасний рівень дослідження міфу піднімається разом із розвитком сучасних соціальних наук – лінгвістики і фольклористики, етнографії і соціології, археології і антропології тощо.

Сучасні дослідження міфу і міфопоетичної свідомості репрезентоване величезною кількістю праць кількох поколінь вчених. Варто згадати такі значні

імена, як Р. Барт, Ж. Батай, Ж. Бодрійяр, Ж. Дюмезіль, Е. Кассіер, Є. Мелетинський, О. Лосєв, В. Пропп, А. Тахо-Годі, С. Токарев, В. Топоров, О. Фрейденберг, І. Шталь та ін. Окремо зазначимо внесок українських народознавців, зокрема, М. Костомарова, О. Потебні, І. Нечуй-Левицького, І. Франка, М. Грушевського, І. Огієнка, М. Поповича, С. Кримського, В. Скуратівського та ін. Візьмемо, зокрема, працю Івана Нечуй-Левицького, видану ще 1876 року – “Світогляд українського народу: ескіз української міфології”. Вона цілком зберігає своє пізнавальне значення, а стосовно своїх художніх і поетичних достоїнств багато в чому залишається взірцем [1]. Не можна оминати увагою й капітальну енциклопедичну працю сучасного дослідника В. Войтовича “Українська міфологія”, що охоплює найширше коло персонажів і речей, існуючих у Всесвіті української міфології [2]. Цілком зрозуміло, що міфологія й обрядовість не пішли в минуле за стародавніх часів. Ще за середньовіччя розвинена обрядовість була звичайним явищем серед міських ремісників, як це показано в цінній роботі В. Балущка [3].

До цього доробку цілком слушно додати не менш чисельні роботи, які присвячені практичним технологіям конструювання міфів і використанню їх в сучасному маркетингу, в електоральних технологіях, дипломатії, спорті, шоу-бізнесу тощо. Обмежимося кількома іменами: П. Друкер, Ф. Котлер, П. Самуельсон, Ж. Сегела та ін.

Незважаючи на вказані наявні праці і досягнення ціла низка важливих теоретичних проблем, пов'язаних із дослідженням міфу, знаходиться в стадії розробки чи навіть постановки проблеми. Це стосується, скажімо, порівняльного аналізу “старих” і “нових” міфів, зокрема, із точки зору тих функцій, які вони виконують і які пояснюють саме виникнення міфу як світоглядного і соціокультурного феномену.

Усе це визначає **мету пропонованої статті**. Вона полягає в дискурсивному аналізі комплексу функцій міфу як інваріантної форми організації суспільної свідомості.

Виклад основного матеріалу. Протягом тисячоліть міфологія як форма світогляду (та відповідна модель світу) визначала життя людства, живила допитливість і збагачувала як релігію, так і протонауку, художню творчість, медицину тощо – фактично всі найважливіші галузі духовного життя та практичної діяльності людей. Міфологія виступала – і багато в чому продовжує виступати засобом і формою набуття та осмислення життєвого досвіду. Міф неможливо “подолати”. Він споконвічно має справу з тлумаченням усього життєво значущого, із лікуванням душі й тіла, збереженням цінностей і святинь, наданням смислу (і порятунком) людського життя, граничними екзистенційними станами.

Дослідники добре знають, що будь-який складний феномен уникає спроб визначити його спрощено і “однозначно”, площинно, сфокусувавши визначення на “ключовому” аспекті. Але складне унеможливорює дефініційні стратегії “прямої дії”. Складне ухиляється від редукцій, які полегшили б “розуміння”. Воно, складне, не боїться, коли йому погрожують “бритьвою Оккама”. Для досягнення нашої мети вельми плідною є, як на наш погляд, методологія дискурсивного аналізу. У цьому плані цінними і актуальними залишаються думки і пропозиції програмного характеру, висловлені свого часу М. Поповичем [4]. Зокрема, важливим є заклик до того, щоб розглядати та оцінювати комунікацію з різних точок зору, у різних вимірах, – зокрема, тих, що традиційно співвідносять із розумом, волею та почуттям Умовно ці виміри можна назвати *когнітивним, спонукальним та експресивним* (тут і нижче курсив М. Поповича – В.З.). “Когнітивні висловлення

мають на метів повідомлення істини, спонукальні – команди та інші запрошення до дії, експресивні – вираження внутрішнього стану”. Ширше можна те ж саме говорити про цілі (мотиви) та різновиди не тільки комунікативних актів, а й людської діяльності у найширшому розумінні (виміри людського буття”) [4, с. 30–31].

Для нас важливим є застосування дискурсивного аналізу не тільки для розуміння міфу як системи культурних феноменів, як культуру комунікації тощо. Багатоманітність тлумачень поняття “дискурс” цілком відповідає складності і багатоманітності міфології. Отже, дискурсивна міфологія є способом розгляду міфології як феномену, що принципово не підлягає розгляду і розумінню (не будемо забувати про важливість розрізнення “розуміння” і “доведення”, на важливість чого звертав увагу М. Попович (дискурс не спрямований на “доведення” у загальноприйнятому розумінні, він припускає, пропонує, запрошує до розмислу – і до наступних дискурсів) [4, с. 31] – як звичайний об’єкт наукового аналізу. Як на наш погляд, за аналогією із “суб’єктивною соціологією” кінця ХІХ століття належне розгортання дискурсивної міфології як дослідницької програми може бути успішним за умови висунення “суб’єктивної міфології”, яка – принаймні у якості евристично цінної дослідницької метафори дозволяє створити належний міфопоетичний інструментарій для опанування міфопоетичного світогляду та відповідних культових практик (обрядів).

Дискурсивність програмує нас на виявлення найважливіших модусів існування міфу, відповідно, усі ці модуси будуть комплементарними складовими його (міфу) сутності. Звісно, міф не може бути зведений до одного прояву, як не може бути й вичерпаний якимось одним визначенням.

На наш погляд, шлях для розуміння (відповідно, і визначення) складних світоглядних феноменів високого порядку знаходиться на шляху дискурсивного функціонального аналізу. Повноті міфу має відповідати адекватна дискурсивна повнота такого аналізу. Безперечно, обмежені рамки пересічної статті не можуть репрезентувати належний масштаб повноти, але все ж надають можливість визначити певні ключові напрямки дискурсивного розмислу.

Дискурсивна міфологія – це висвітлення того найбільш суттєвого, що є властивим саме розвиненим міфологіям людства – від часів зрілої античності і до елементів міфологічної свідомості, які простежуються в духовному світі сучасної людини, що живе в умовах цифровізації, віртуалізації та конс’юмеризації. Не потребує зайвих доказів теза, згідно якої навіть форми суспільної свідомості, що відокремились свого часу від міфологічної “бази”, зберігають чимало визначально важливих рис міфологічної картини (моделі) світу, живляться емоційно насиченою енергетикою міфу, зберігаючи певні інваріанти міфологічного способу тлумачення як великого Всесвіту, так і обставин людського буття (міфологія повсякденності, міф художника, міф політика-кандидата, міф бренду та безліч усього подібного).

Етимон міфу – μῦθος (грецьке “мітос” слово, мова, сказання, розповідь, оповідання). За бажання можна перекласти це слово і як дискурс, хоча ближче перекласти розмовно ще як storytelling. Міф – завжди корпус оповідань, які містили в собі зв’язні сюжети, розраховані на усне відтворення (виконання) й сприйняття відповідною аудиторією. Зафіксований письмово, міф застигає в тексті, його (у вигляді тих чи інших сюжетів) можна репрезентувати і аналізувати як твір літератури, яким він за своєю природою не є. Джерела зафіксували процедуру оповідання міфів (як правило, головним жерцем) під час виконання важливих ритуалів. Зокрема, це детально показав В. Ардзінба на матеріалі добре

документованих описів хетських ритуалів.

Отже, міф за формою є оповіданням, текстом – саме в такому вигляді людство споконвічно зберігало та передавало від покоління до покоління істотно важливу для самозбереження і самовідтворення інформацію. Що робить міф відмінним від інших – подібних – явищ?

Міф відображає глибинні і найбільш значущі явища та їхні тлумачення. Причому ці тлумачення не носили характеру гіпотез, припущень або міркувань, оповитих притаманним людині сумнівом. Міф дає безапеляційне тлумачення, що не підлягає критиці, сумніву чи скепсису. Це – “рамкове” світобачення, яке мають сповідувати усі носії відповідної міфології. Це інтегрує їх навколо спільних (базових, основоположних) сюжетів, цементує соціум. Разом із тим історія свідчить, що життя зовсім не виключало певного критичного ставлення до міфів, можливості неоднозначного тлумачення того, про що міф розповідає. Зазвичай основні події міфів розгорталися не “зараз”, а в інші, міфічні часи, коли жили інші люди і звірі, коли ще тривало Творіння (яке з того часу завершилося – і все тільки псується).

Міф – не споглядання, не виключно духовне явище. Подібно до політичних ідеологій, які з’являються як знамення Сучасності (друга половина XVIII ст., – автор не поділяє позиції дослідників, які використовують поняття “політичні ідеології” стосовно, зокрема, античного суспільства), міф вимагав від людини обов’язкового виконання певних дій – як повсякденних, так і пов’язаних із відправленням життєво значущих культових, ритуальних, обрядових дій. Через ці останні люди включалися до підтримання належного ритму Космосу, циклів природи, соціального порядку тощо.

Перш за все визначимось із ключовими принципами, на основі яких мають здійснюватися розвідки природи і сутності міфу. Ніщо так не показує специфіку міфу, як його функціональне навантаження.

Як ми пересвідчимось, кожній з цих функцій відповідає (може відповідати) “своє” визначення міфу, яке не співпадає з іншими і, як це завше буває із дефініціями надскладних феноменів, утворює разом з усіма іншими визначеннями комплементарну єдність. Міф – множинне явище, і наближення до його розуміння можливе тільки на шляху послідовного розгляду його природи (тобто того, що з необхідністю зумовлює виникнення й існування міфу, попит на нього, його побутування й перетворення) і функціонального навантаження.

Міф в суспільній свідомості виконує низку взаємопов’язаних складних і необхідних функцій, які пояснюють нам постійно виникаючу потребу у творенні і живленні міфології.

Вкажемо, що у стародавньому суспільстві (антична цивілізація – не виняток) усе було підпорядковане збереженню суспільства, його виживанню, підтриманню порядку і спадкоємності, інституціональної стійкості. Саме тому соціальні функції міфу були домінуючими. Міф був метафорою самого суспільства, його метафорою – про що б конкретно в міфі не йшлося й якими б обрядами сюжети не були покликані. Поділ функцій на категорії – дискурсивно-умовний. Скажімо, адаптивну функцію мною було віднесено до царини генералізуючої – експресивної. Але ж в цілому можна вбачати в самому міфі реалізацію адаптивної функції – так само як можна вважати, що міфопоетична модель світу була адаптивна за своєю природою (як, власне, людський інтелект будь-якої доби).

Соціальні (соціалізуючі) функції, а саме – комунікативна та інтегративна – стосувалися формування і згуртування колективу, посилення почуття

приналежності до власного спільноти різного ґатунку і рівня – племені, сім'ї, полісу, бойового братства (товариства) тощо. Комунікативна взаємодія “споживачі” міфу передбачала засвоєння спільного словника (міфологічного тезаурусу) із відповідними назвами, іменами, прізвиськами, через посередництво яких міф допомагав “облаштувати” міфологічну модель світу й усвідомити (“знайти”) у ній своє місце. Вказані комунікативно-інтегративні функції з особливою силою реалізовували себе під час спільної участі в обрядах і ритуалах – за стародавніх часів спільні ритуали передбачали привселюдні оповідання відповідних міфів – що сприяло зміцненню відчуття спільної долі, усвідомлення важливості спільної мови, спільного розуміння святинь, належності до спільних коренів, царини спільних думок, настроїв та почуттів тощо.

Інтегративна функція, якщо характеризувати її більш предметно, полягала в тому, що конструювання і відтворення спільної міфологічної моделі світу було чинником консолідації, взаємозалежності й взаємної відповідальності членів спільноти. Це інтегрувало окремих індивідів – які за стародавніх часів не були особистостями в сучасному розумінні – у непорушну цілісність, де саме загальне благо і загальне виживання були найвищими цінностями.

Когнітивна (ширше – *світоглядна*) *функція* включала в себе ціле “ґроно” відповідних функцій: пізнавальну, інструментальну, меморіальну функції (історичну, “генетичну” пам'ять – пам'ять роду, клану, народу). Пізнання формувало образ світу, образ природи і суспільства, образ сусідів і чужинців, образ самого “споживача” міфів і виконавця обрядів. Пізнавальна (когнітивна) функція передбачає отримання і обробку будь-якої значущої (корисної) інформації у формі вражень, первинних знань, відчутно забарвлених емоційно (значимість емоційно-експресивних аспектів пізнання). Міф впорядковує вражаючу багатоманітність світу, вчить про пануючі ієрархії і рівні (наприклад, про “верхній” і “нижній” світи, а ще про “середній”). Міф описує, всьому дає назви, формує образи і вчить оперувати ними – цьому слугують міфологічні сюжети, які часто мають дидактичне значення.

Інструментальна функція міфу реалізовує себе в підтриманні природної допитливості людини, її розумових здібностей – адже будь-яке суспільство потребує певного рівня розвиненості здорового глузду, вміння діяти за мінливих умов, навчатися новому, сприймати новий досвід тощо. Міф – матриця думки, спосіб організації інтелекту, стимулювання уяви. У своєму гранічному тлумаченні Міф взагалі – Імаґинативний Абсолют (за Е. Голосовкером).

Якщо підійти до міфу неупереджено, то неважко побачити в ньому багато ознак того нелінійного мислення, про яке так багато йшлося, коли наші суспільства знавці масово переходили з позицій догматизованої “матеріалістичної діалектики” на позиції “синергетики”. Міфопоетична свідомість за природою своєю є нелінійною – гнучкою, багатшаровою, без жорстких меж між сферами, царинами і світами, де образ і значення можуть бути тотожними і неспівпадаючими, де життя багатовимірне і включає в себе смерть та ін. Міф плекає уявлення про складність світу, взаємозалежність усього з усім, де людині належить своє важливе – але не найперше – місце серед як пересічних, так і божественних істот.

Саме цю нелінійність мислення автор статті мав на увазі, коли писав про “суб’єктивну міфологію”, де тісно переплетена спроможність людського розуму сприймати світ і адаптуватися до нього – і не зводити цей світ до “простих” речей і не вважати, що наївний “реалізм” дає вичерпне пояснення усьому на світі. Міф радше надає перевагу магічному реалізму, який теж вносить свій неабиякий

внесок у пізнання світу.

Експресивна функція покликана стимулювати (“плекати”) соціально прийнятні та необхідні емоції, надавати їм необхідних форм. До царини експресії належать похідні функції – адаптивна, мотивуюча, та рекреативна. Адаптивна сприяє емоційно-психологічному сприйняттю нових умов буття, стресів, небезпек, ризику та невизначеності взагалі. Головне в цій функції – відтворення засобами міфу і обряду вражаючих обставин, що породжували страх (паніку) і непевність. Не можна відмовити міфові у спроможності виконувати рекреативну функцію – тобто здатності надавати емоційно-психологічну розрядку (“розвантаження”), релаксацію, розважати, сприяти регенерації мовленням духовних і фізичних сил, відволіканні від важких умов існування тощо. Безперечно, експресивні функції – разом з естетичною – показують, що мистецтво театру глибоко вкорінене в міфологічно-обрядовій традиції. Через залучення ефективних засобів драматизації в слухачів і глядачів формувалося і зміцнювалося особистісне – надихаюче, інспіруюче – ставлення до сюжетів міфу, людина повною мірою починала асоціювати (навіть ототожнювати!) себе з героями і персонажами оповідання, дійства.

До експресивної функції можна віднести такий надзвичайно важливий аспект, як підтримання і відтворення самого міфу. У цьому плані можна говорити про мнемонічну функцію, про необхідність забезпечити функцію запам'ятовування великого корпусу міфічних текстів (і ритуальних дій, канону) для належного побутування “повсякденного” міфу. Мнемонічна функція – така організація образів і понять, яка сприяє їх запам'ятовуванню, довготривалій фіксації – тут може йтися як про пам'ять тих, на кого було покладена відповідальна місія зберігати і виконувати сюжети (жерці, барди, аеди, скальди, філіди, ашуги тощо), так і про пересічну людину – головного адресата і “споживача” міфу, – адже саме ця людина повсякденними обрядами (пов'язаними із усіма аспектами і елементами життя, тими ж домашніми справами) відтворювала потрібний міфологічний “затишок”, захищеність, передбачуваність, спадкоємність – коли обов'язково має прийти наступний день із знайомими справами, наступний тиждень, сезон, рік тощо.

Сюди ж можна віднести і функцію герметичну – зберігання таємниці, сакрального, призначеного для кола посвячених. Людині належить опанувати вічний ритм, у який занурено усе – як биття серця Всесвіту. Опанувати і брати участь в ритмічній організації простору і часу – через працю, через культи і молитви, через цикл свят – втілювати свою власну містерію життя і смерті.

У підсумку ж можна сказати, що усі функції разом – як це покликана робити система освіти в сучасному суспільстві – були покликані формувати людину як носія певних соціально бажаних рис і якостей, людину, яка є органічним елементом своєї спільноти і не мислить себе відокремленою від неї.

Висновки. В рамках невеликої статті можна тільки побіжно торкнутися найважливіших проблем, пов'язаних із теорією та практикою міфу та міфотворчості. Самі умови людського життя викликають до життя міф – цілісну, багатоманітну форму організації духовного життя і опанування навколишнім світом – і своїми потенціями. Міф завжди претендує на вичерпність тлумачення усього, що впливає на життя і думки спільноти. Якщо треба, міфотворець без застережень вдається до уяви, фантазії, привнесення до тіла міфа будь-яких художніх, емоційно-експресивних елементів. Функціонально найбільш значущими для міфопоетичної свідомості були соціотворчі, інтегративні функції, що сприяли консолідації спільноти, зміцненню відчуття єдності, спільних коренів

тощо. Як інваріантна форма організації розуму і світогляду, міф сприяв усім формам розвитку духовного освоєння світу, його описування і пояснення. Метафорично можна стверджувати, що міф був формою нелінійного мислення, “попередником” сучасної синергетики. Надзвичайно важливим був комплекс експресивних функцій міфу, що робить його також формою плекання емоційного життя.

Список використаних джерел:

1. Нечуй-Левицький, І 2023, *Світогляд українського народу: ескіз української міфології*, Київ : *Velorum publishing*, 160 с.
2. Войтович, В 2002, *Українська міфологія*, Київ : *Либідь*, 664 с.
3. Балущок, В 1993, *Світ середньовіччя в обрядовості українських цехових ремісників*, Київ : *Наукова думка*, 119 с.
4. Попович, М 2003, ‘Поняття “дискурс” у метафоричному та логіко-лінгвістичному розумінні’, *Філософська думка*, № 1, с.27–36.

References:

1. Nechui-Levytskyi, I 2023, *Svitohliad ukrainskoho narodu: eskiz ukrainskoi mifolohii (The worldview of the Ukrainian people: a sketch of Ukrainian mythology)*, Kyiv : *Velorum publishing*, 160 s.
2. Voitovych, V 2002, *Ukrainska mifolohiia Ukrainian mythology ()*, Kyiv : *Lybid*, 664 s.
3. Balushok, V 1993, *Svit serednovichchia v obriadovosti ukrainskykh tsekhovykh remisnykiiv (The world of the Middle Ages in the rituals of Ukrainian guild craftsmen)*, Kyiv : *Naukova dumka*, 119 s.
4. Popovych, M 2003, ‘Poniattia “dyskurs” u metaforychnomu ta lohiko-linhvistychnomu rozuminni (The concept of “discourse” in the metaphorical and logical-linguistic sense)’, *Filosofska dumka*, № 1, с.27–36.

DOI 10.33930/ed.2019.5007.51(10-12)-4

УДК 1(091):172

МЕТАФІЗИЧНІ ПЕРСПЕКТИВИ ЗНАННЯ: ОСНОВНІ НАРАТИВИ

METAPHYSICAL PERSPECTIVES ON KNOWLEDGE: MAJOR NARRATIVES

I. В. Комісар

Актуальність теми дослідження. Актуальність даного дослідження зумовлена фундаментальною важливістю проблеми природи знання у філософії, яка охоплює пошук основних принципів, що визначають людське розуміння реальності. Метафізика знання розширює рамки епістемологічного аналізу, звертаючись до онто-логічних питань, які лежать в основі можливості пізнання. У сучасному світі, де наукові та технологічні досягнення трансформують уявлення про знання і реальність, дослідження метафізичних

Urgency of the research. The relevance of this study is due to the fundamental importance of the problem of the nature of knowledge in philosophy, which encompasses the search for the basic principles that determine human understanding of reality. The metaphysics of knowledge expands the framework of epistemological analysis, addressing ontological issues that underlie the possibility of knowledge. In the modern world, where scientific and technological advances transform the concept of knowledge and reality, the study of the

основ знання не тільки поглиблює філософське розуміння, а й також пропонує нові концептуальні підходи до інтерпретації реальності.

Постановка проблеми. Проблема метафізичних основ знання полягає у визначенні його природи, меж і зв'язку з реальністю та буттям. Це вимагає аналізу онтологічних та епістемологічних припущень різних філософських традицій, що формують сучасне розуміння пізнання як процесу, інтегрованого в контекст людського існування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Досліджуючи дану проблематику, ми спиралися на роботи Платона, Арістотеля, Р. Декарта, І. Канта, Г. Гегеля, М. Гайдеггера, В. Квайна, А. Вайтхеда, а також сучасних дослідників, таких як В. Петрушенко, А. Гуйей, Т. Прадью, М. Есфельд, А. Браянт, та інших.

Постановка завдання. Завданням дослідження є виявлення онтологічних основ знання, аналіз ключових метафізичних концепцій і оцінка їх впливу на сучасне філософське розуміння зв'язку між знанням, реальністю та буттям.

Виклад основного матеріалу. Стаття присвячена дослідженню метафізичних основ знання через порівняльний аналіз класичних, модерних та сучасних філософських підходів. Розглядаються основні метафізичні концепції, такі як дуалізм знання і реальності, іманентність знання в матеріальному світі, роль суб'єктивності, діалектичний розвиток знання, екзистенційна залученість у буття та процесуальність знання. Автор акцентує увагу на тому, що метафізичний підхід до знання сприяє поглибленню розуміння його природи, меж та епістемічної валідності, що розширює сучасне бачення реальності та буття.

Висновки. Метафізичні концепції знання відіграють ключову роль у філософському осмисленні природи пізнання, його меж і зв'язку з реальністю. Від класичних дуалістичних підходів до сучасних динамічних і реляційних моделей, метафізика знання розкриває його як багатовимірний процес, що інтегрує

metaphysical foundations of knowledge not only deepens philosophical understanding, but also offers new conceptual approaches to the interpretation of reality.

Target setting. The problem of the metaphysical foundations of knowledge is to determine its nature, limits, and connection with reality and being. This requires an analysis of the ontological and epistemological assumptions of various philosophical traditions that shape the modern understanding of knowledge as a process integrated into the context of human existence.

Actual scientific researches and issues analysis. In studying this issue, we relied on the works of Plato, Aristotle, R. Descartes, I. Kant, H. Hegel, M. Heidegger, W. Quine, A. Whitehead, as well as modern researchers such as V. Petrusenko, A. Guay, T. Pradeu, M. Esfeld, A. Bryant, and others.

The research objective. The objective of the research is to identify the ontological foundations of knowledge, analyze key metaphysical concepts, and assess their impact on the modern philosophical understanding of the connection between knowledge, reality, and being.

The statement of basic material. The article studies the metaphysical foundations of knowledge through a comparative analysis of classical, modern, and contemporary philosophical approaches. The main metaphysical concepts, such as the dualism of knowledge and reality, the immanence of knowledge in the material world, the role of subjectivity, the dialectical development of knowledge, existential involvement in being, and the procedural nature of knowledge, are considered. The author focuses on the fact that the metaphysical approach to knowledge contributes to deepening the understanding of its nature, limits, and epistemic validity, which expands the modern vision of reality and existence.

Conclusions. Metaphysical concepts of knowledge play a key role in the philosophical understanding of the nature of cognition, its limits, and its connection to reality. From classical dualistic approaches to modern dynamic and relational models, the metaphysics of knowledge reveals it as a multidimensional process that integrates

онтологічні, епістемологічні та екзистенційні аспекти, сприяючи формуванню цілісного розуміння реальності та буття.

Ключові слова: метафізика, знання, дуалізм, іманентність, суб'єктивність, діалектика, пізнання, реальність.

ontological, epistemological, and existential aspects, contributing to the formation of a holistic understanding of reality and being.

Keywords: metaphysics, knowledge, dualism, immanence, subjectivity, dialectics, cognition, reality.

Актуальність теми дослідження. Проблема природи знання належить до найдавніших питань філософії, адже вона охоплює пошук основних принципів, які визначають людське розуміння реальності. Метафізичний підхід до цього фундаментального питання розглядає знання не просто як накопичення фактів або наукових даних, а як багатовимірне явище, що має глибокі онтологічні корені. У філософській традиції знання часто розглядається як спосіб взаємодії між суб'єктом і об'єктом, де пізнання пов'язане з існуванням, а сам процес осягнення істини виступає ключем до розуміння природи буття. Від античних до сучасних мислителів, метафізика знання формує дискусію про те, чи є знання відображенням об'єктивної реальності, чи воно створюється в процесі пізнання, залишаючи відкритими питання про межі, значущість і цілісність людського розуміння.

Метафізичне осягнення феномену знання полягає у розгляді фундаментальних питань, які стосуються природи реальності та людського пізнання. На відміну від епістемології, яка насамперед зосереджується на аналізі будови, структури та обґрунтування умов функціонування та розвитку знання, метафізика наважується на глибинне дослідження онтологічного статусу знання як такого. Ця галузь філософії прагне зрозуміти фундаментальні структури, які лежать в основі можливості знання, досліджуючи його зв'язок із буттям (онтологія), реальністю (метафізика присутності) та межами людського пізнання.

Метафізичний погляд на знання породжує критичні питання: чи є знання лише ментальною конструкцією, рефлексією реальності, чи воно вбудоване в тканину існування та очікує на відкриття людським інтелектом? Більше того, який онтологічний статус сутностей, які ми заявляємо, що знаємо — чи вони реальні, незалежно від того, чи ми їх знаємо, чи вони якимось чином сконструювані актом пізнання? Ці питання пов'язані з давніми філософськими дебатами щодо універсалій, природи свідомості, дуалізму розуму й тіла, а також протиріч між ідеалізмом і реалізмом.

Постановка проблеми. Метою цього дослідження є вивчення метафізичних основ знання шляхом аналізу того, як різні філософські традиції концептуалізували взаємозв'язок між знанням, реальністю та буттям. Зокрема, дослідження спрямоване на виявлення онтологічних припущень, що лежать в основі різних метафізичних рамок, і оцінку того, як ці припущення впливають на розуміння знання, його меж і епістемічної валідності. Через порівняльний аналіз класичних, модерних і сучасних метафізичних підходів дослідження має на меті надати глибше розуміння того, як метафізичні перспективи формують фундаментальні питання про знання, істину і пізнання.

Методи дослідження. Методи дослідження включають порівняльний аналіз основних метафізичних концепцій, що описують природу знання, його зв'язок із реальністю та буттям. Компаративний аналіз здійснюється шляхом систематизації та співставлення ідей різних філософських традицій для виявлення їхніх онтологічних та епістемологічних передумов.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасна метафізика зазнає

трансформації під впливом наукових досягнень, що сприяють оновленню її категоріального апарату, методології та проблемного поля, зберігаючи традиційні основи, та, одночасно розширюючи свої межі завдяки інтердисциплінарним підходам.

Як зазначає В. Петрушенко, сучасна філософія переживає “ренесанс” метафізики, зумовлений необхідністю осмислення фундаментальних характеристик людського буття та реальності, що виходять за межі фізичних феноменів [4]. Цей процес супроводжується реабілітацією понять, які раніше вважалися неприйнятними через критику з боку позитивізму, марксизму та інших раціоналістичних течій XIX–XX століть. Відродження інтересу до метафізики пов’язане з новими трактуваннями таких понять, як безмежне, безумовне та надприродне [4].

В останні десятиліття відзначається важливий рух до інтеграції метафізики з природничими науками. Концепція наукової метафізики, запропонована А. Гуєєм і Т. Прадьо [9], демонструє, як сучасна філософія адаптує традиційні категорії для інтерпретації наукових даних. Наприклад, поняття причинності, законів природи та редукціонізму розглядаються через призму онтологічних і епістемологічних рамок, що базуються на емпіричних даних. Також М. Есфельд [10] у своїх роботах обґрунтовує мінімалістичну онтологію, яка базується на матеріальних точках та відносинах між ними. Такий підхід дозволяє уникнути традиційної критики метафізики як “антинаукової” дисципліни.

А. Мур у праці “The Evolution of Modern Metaphysics” [15] структурує розвиток метафізики через три ключові питання: трансцендентність, новаторство і творчість. Ці категорії є центральними для розуміння еволюції метафізики від класичних уявлень до сучасних. Мур також підкреслює необхідність міждисциплінарного підходу, що об’єднує аналітичні й континентальні традиції.

Проблеми епістемологічного обґрунтування метафізики залишаються актуальними для сучасних дослідників. А. Браянт [7] піддає критиці “вільну метафізику” за її залежність від інтуїтивних основ і відсутність визначених методів. Дослідниця пропонує замінити традиційний підхід на наукову метафізику, яка базується на емпіричних даних та сучасних наукових теоріях.

Постановка завдання. Досягнення мети даної статті можливе завдяки вирішенню таких дослідницьких завдань:

- розкрити онтологічні припущення, що лежать в основі різних метафізичних концепцій знання, включаючи дуалізм, іманентність, процесуальність та реляційність;
- проаналізувати ключові ідеї мислителів різних часів, які формують основи метафізичного бачення знання та оцінити, як кожна філософська традиція впливає на розуміння зв’язку між знанням; реальністю та буттям, зокрема через онтологічний статус знання.
- сформулювати цілісне уявлення про роль метафізичних перспектив у розширенні розуміння природи знання, його меж та можливостей.

Виклад основного матеріалу дослідження. Метафізичні основи знання закладені в античній грецькій філософії, зокрема у працях Платона та Арістотеля. Платон у своїй теорії ідей запроваджує дуалістичну метафізичну систему, де знання матеріального світу вважається менш значущим порівняно зі знанням вічних, незмінних Форм [16]. На думку Платона, справжнє знання (епістеме) не походить із чуттєвого досвіду, а досягається інтелектуальним осягненням Форм, що існують у відокремленій, трансцендентній сфері [16]. Ідеї Платона суттєво вплинули на подальші епістемологічні дискусії, зокрема щодо

можливості об'єктивного, універсального знання.

Арістотель, навпаки, відкидає дуалізм Платона й пропонує іманентну метафізику, в якій знання виникає з емпіричного спостереження та раціонального аналізу природного світу [6]. Для Арістотеля метафізична структура знання ґрунтується на формальних та кінцевих першопричинах об'єктів, де розуміння сутності речей веде до істинного знання [6]. Його розрізнення потенційності й релевантності також відображає метафізичний підхід до пізнання, у якому інтелект актуалізує свій потенціал через взаємодію з зовнішньою реальністю. Емпіризм Арістотеля заклав основу для майбутніх наукових і епістемологічних розробок.

Модерна доба філософії принесла трансформацію метафізичних підходів до знання, починаючи з Рене Декарта [1; 8]. Декартовий дуалізм, сформульований у "Роздумах про першу філософію", розділяє розум (*res cogitans*) та матерію (*res extensa*), постулюючи, що знання про зовнішній світ ґрунтується на певній самосвідомості [8]. Його метод радикального сумніву виражає метафізичне прагнення до пошуку фундаментальних основ знання та людського пізнання. Його знаменита теза *cogito, ergo sum* ("я мислю, отже, існую") створює основу для "подальшого осмислення зв'язку між знанням, суб'єктивністю та реальністю [1; 8]

Іммануїл Кант у "Критиці чистого розуму" здійснив революцію в метафізичній думці, стверджуючи, що знання формується як емпіричним світом, так і апріорними структурами свідомості [13]. Його "трансцендентальний ідеалізм" стверджує, що, хоча знання про річ-у-собі неможливе, ми можемо знати явища, якими вони постають для нас через категорії розуміння [13]. Синтезування Кантом раціоналізму та емпіризму порушує питання метафізичних умов знання, акцентуючи взаємодію між суб'єктом пізнання й об'єктом пізнання [13]. Праця Канта також піднімає важливі питання про межі метафізичного дослідження та можливість об'єктивного знання.

Георг Вільгельм Фрідріх Гегель розвиває метафізичні виміри знання через свою діалектичну методологію. У "Феноменології духу" Гегель стверджує, що знання не є статичним, а розвивається через процес становлення, у якому суб'єкт і об'єкт діалектично взаємозв'язані [11]. Для Гегеля знання є частиною розгортання абсолютного духу, метафізичного процесу, в якому реальність і знання взаємно конститууються [11]. Його підхід інтегрує історичний розвиток і епістемологічну трансформацію, відходячи від статичних, субстанційно орієнтованих моделей метафізики.

У сучасній метафізичній думці акцент зрушується на шляхи, якими знання вписане в людське існування та його відношення до буття. Мартін Гайдеггер у "Бутті і часі" критикує картезіанський поділ на суб'єкт і об'єкт, стверджуючи, що знання виникає із залученості *Dasein* (існування) у світ [12]. Екзистенційна метафізика Гайдеггера показує, що буття є основою всього знання, і розуміння природи буття (онтологія) є передумовою для усвідомлення природи знання [12]. Така відмова від традиційних метафізичних категорій на користь первісного підходу до буття відкриває нові шляхи для осмислення зв'язку між знанням і існуванням.

Віллард Ван Орман Квайн, відкидаючи розрізнення між аналітичними та синтетичними судженнями у книзі "Слово і об'єкт", підважує фундаменталістський підхід до знання [17]. Його натуралізована епістемологія ставить під сумнів традиційні метафізичні уявлення, стверджуючи, що знання не є віддзеркаленням заздалегідь даної реальності, а радше продуктом людських мовних і когнітивних структур [17]. Цей прагматичний поворот у метафізичній

думці ставить під питання саму можливість метафізики знання, натомість пропонуючи емпіричний, науково обґрунтований підхід до розуміння пізнання.

Процесуальна філософія, зокрема розвинута у роботах Альфреда Норта Вайтгеда, пропонує інший сучасний підхід до метафізики знання [18]. У “Процесі і реальності” [18] Вайтгед стверджує, що реальність складається не зі статичних субстанцій, а з динамічних процесів. Знання в цій системі розглядається як частина еволюційної мережі відносин у Всесвіті. Метафізична система Вайтгеда показує, що знання є емісійною властивістю взаємодій між об’єктами та їх середовищем, пропонуючи реляційний підхід до когніції, що відрізняється від традиційних субстанційних моделей метафізики.

Таким чином, метафізичні перспективи знання відіграють ключову роль у процесах розуміння та інтерпретації людського досвіду й реальності. Вони прагнуть розкрити загальні ідеї, що є універсальними і не залежать від емпіричних обмежень, опираючись на концептуальний аналіз, який не підлягає фальсифікації через спостереження. Це дозволяє синтезувати досвід і розум, поєднуючи емпіричні дані з теоретичними конструкціями і сприяючи переходу від суто емпіричного до концептуального розуміння [10].

Метафізичні питання мають концептуальний характер і вимагають аналізу, що перевищує емпіричний рівень, для досягнення глибших рівнів осмислення. У цьому контексті знання постає як синтез досвіду й розуму, що охоплює не тільки факти, а й складні теоретичні структури. Інтерпретація в цьому підході є особливо важливою, оскільки всі факти, включно з історичними, є інтегрованими в концептуальні рамки і набувають сенсу саме через їх зв’язок із певними ідеями. Така перспектива кидає виклик концепції “неупереджених фактів”, підкреслюючи активну роль свідомості у процесі формування знання [2].

І метафізика, і наука вимагають синтетичного підходу для побудови теорій і пояснень, які не обмежуються простим аналізом спостережуваного. Синтетичний підхід є необхідним для розуміння глибинних структур реальності, адже саме він дозволяє формувати цілісний і послідовний світогляд. Метафізичні перспективи знання, хоча і мають спільні з наукою вимоги до когерентності, послідовності та пояснювальної сили, охоплюють питання, які часто не піддаються емпіричній перевірці. У рамках цього підходу розглядаються глибші та більш фундаментальні проблеми, які виходять за межі емпіричного, але є необхідними для формування цілісної картини світу.

Етичні та соціальні цінності також мають метафізичні основи, які зосереджені навколо особистості та надають етичним категоріям логічну послідовність і універсальність у застосуванні. Без цього підґрунтя етичні цінності втрачають внутрішню логіку і стають несистематичними. У свою чергу, історичне розуміння потребує інтерпретації як зовнішніх, так і внутрішніх аспектів дій, включаючи як спостережувані фактори, так і нематеріальні елементи, такі як наміри та мотиви. Метафізичний підхід до історії дає можливість історикам краще реконструювати та інтерпретувати минуле, надаючи йому осмисленості та зв’язності.

Аналіз різноманіття метафізичних рамок дозволяє виявити провідні лейтмотиви щодо природи знання, його онтологічного статусу та зв’язку з реальністю, серед яких слід більш детально зупинитись на таких:

Дуалізм знання і реальності. Одним з визначних лейтмотивів метафізичного осягнення природи та сутності знання є стійкий дуалізм між знанням і реальністю в метафізичній думці. Теорія форм Платона встановлює чітке розмежування між царством істинного знання (розумних і вічних форм) та

матеріальним світом явищ [16]. Цей дуалізм визначає знання як щось, що відокремлене від чуттєвого досвіду й пов'язане з незмінними сутностями. Аналогічно, дуалізм Декарта між розумом і тілом розташовує знання в царині чистої думки, окремої від фізичного світу [8]. В обох випадках знання представляється як щось, що можна досягти лише інтелектуальними чи раціональними засобами. Ця ідеалістична концепція різко контрастує з поглядами більш пізніх філософів, які будуть розглянуті нижче.

Емпіризм та іманентність знання. Відкидаючи дуалізм Платона, Арістотель пропонує інший метафізичний підхід, де знання іманентне матеріальному світу та породжене чуттєвим досвідом [6]. Арістотелева система підкреслює роль спостереження, класифікації та причинно-наслідкового аналізу, демонструючи, що знання виникає через взаємодію з фізичним світом, а не з трансцендентною сферою. Цю емпіричну традицію, розвинену сучасними мислителями, такими як Квайн, розглядають у якості виклику концепції знання як абстрактного і незалежного від світу феномену [17]. Натомість знання розглядається як частина натуралізованого процесу, що ґрунтується на мовних та когнітивних практиках, таким чином розриваючи класичний дуалізм між розумом і матерією.

Роль суб'єктивності у знанні. Трансцендентальний ідеалізм Канта пропонує складне уявлення про роль суб'єкта в процесі набуття знання [13]. Кантіанський підхід балансує між крайнощами раціоналізму й емпіризму, стверджуючи, що хоча знання укорінене в чуттєвих даних, воно структурується апріорними категоріями людського пізнання. Таким чином, для Канта знання є ані повністю об'єктивним, ані суто суб'єктивним; воно формується завдяки взаємодії між суб'єктом, що пізнає і феноменальним світом. Це положення кидає виклик як картезіанському баченню автономного знання, так і арістотелівській акцентуації на зовнішньому спостереженні, пропонуючи більш складні взаємини між розумом і реальністю.

Діалектика та еволюція знання. Гегелівська діалектична методологія розглядає знання як процес, що еволюціонує через динамічну взаємодію протилежностей [11]. Для Гегеля знання є частиною ширшого метафізичного руху Духу у прагненні до самореалізації. Це відкриває ідею про те, що саме знання є історичним і таким, що перманентно розвивається, відображаючи розгортання реальності. Діалектичний процес підкреслює, що знання не є пасивним сприйняттям наперед визначених істин, а є активним і прогресивним виявленням взаємопов'язаних ідей та реальностей.

Зв'язок між буттям і знанням. Екзистенціальна метафізика Гайдеггера кидає виклик традиційним метафізичним і епістемологічним поділам, стверджуючи, що знання виникає з буття Dasein у світі [12]. Для Гайдеггера знання не може бути відокремленим від існування; воно завжди перебуває у конкретному екзистенційному контексті. Це розуміння відходить від попередніх дуалізмів і розглядає знання як втілене, практичне залучене до світу, а не як абстрактний, відсторонений феномен. Гайдеггерівська система також припускає, що знання не є статичним, а розгортається разом з буттям, акцентуючи тимчасові та історичні виміри розуміння.

Процесність і реляційна онтологія. Сучасна процесуальна філософія, зокрема у працях Вайтгеда, пропонує значний відхід від статичних концепцій знання [18]. Метафізика Вайтгеда, яка підкреслює реляційні процеси, а не сталі сутності, розглядає знання як явище, що виникає внаслідок динамічних взаємозв'язків між сутностями. Цей реляційний погляд на знання кидає виклик

традиційним субстанційним метафізичним моделям і більше узгоджується з сучасними науковими поглядами, пропонуючи уявлення про знання як таке, що постійно змінюється під впливом взаємодій у мережі процесів.

Слід зазначити, що метафізичні перспективи знання стикаються з низкою викликів, зокрема труднощами у досягненні абсолютної чіткості та із критикою з боку емпіричних і позитивістських підходів, які ставлять під сумнів легітимність неемпіричного знання. Однак метафізика не просто заповнює прогалини між емпіричним і концептуальним, а й пропонує інструменти для розширення людського розуміння через інтеграцію досвіду й теорії в єдину цілісну систему.

Таким чином, метафізичні перспективи знання є невід'ємною частиною людського пізнання, яке спрямоване не лише на інтерпретацію досвіду, а й на побудову теорій та обґрунтування етичних і соціальних цінностей. Завдяки інтеграції емпіричних даних та концептуальних структур метафізичний підхід дозволяє досягти всеохоплюючого розуміння буття і реалізувати прагнення до цілісного, послідовного й фундаментального осмислення реальності.

Висновки. Висновки цього дослідження показують, що метафізичні концепції знання займають ключову позицію у філософському розумінні реальності та пізнання. Класичні підходи Платона і Декарта, що спираються на дуалізм між розумом і матерією, закладають фундаментальну парадигму, згідно з якою знання є автономним від світу чуттєвого досвіду. Платонівська теорія форм і декартівське розрізнення *res cogitans* та *res extensa* відокремлюють знання від емпіричного світу, наголошуючи на його трансцендентності та об'єктивності. Модерні підходи Канта, Гегеля та Гайдеггера, однак, ставлять під сумнів цей розподіл, пропонуючи нові перспективи, де знання поєднується із суб'єктом, досвідом і культурно-історичним контекстом. Кант, через трансцендентальний ідеалізм, вказує на взаємодію між феноменальним світом та апіорними структурами свідомості, тоді як Гегель розглядає знання як процес історичного самопізнання. Гайдеггерівська екзистенційна метафізика, у свою чергу, надає знанню вимір залученості у світ, де пізнання невіддільне від екзистенційного досвіду суб'єкта. Сучасні метафізичні підходи, зокрема натуралізована епістемологія Квайна та процесуальна філософія Вайтгеда, додають нові аспекти, розглядаючи знання як динамічний і реляційний процес. Натуралізм Квайна заперечує класичний поділ на аналітичне й синтетичне знання, підкреслюючи роль когнітивних та мовних структур, а Вайтгед розглядає знання як еволюційний результат взаємодій у Всесвіті. Разом ці підходи розкривають знання не як статичний набір істин, а як постійно змінюваний процес, невід'ємний від буття і реальності. Таким чином, метафізика знання постає як філософська царина, що інтегрує різноманітні перспективи та сприяє глибшому розумінню основ пізнання та людського буття.

Список використаних джерел:

1. Декарт, Р., 2001. *Міркування про метод, щоб правильно спрямовувати свій розум і відшуковувати істину в науках*. Київ: Тандем.
2. Кістяківський, Б.О., 1996. *Філософія наукового ідеалізму. Вибране*. Київ: Абрис.
3. Кримський, С.Б., 2008. *Запити філософських смислів*. Київ: Видавець ПАРАПАН.
4. Петрушенко, В., 2008. Чому – метафізика? До питання про причини та наслідки метафізичного ренесансу в сучасній філософії. *Національний університет "Львівська політехніка"*.
5. Прокопович, Ф., 1994. *Натурфілософія, або фізика*. У: *Історія філософії України. Хрестоматія: навчальний посібник*. Київ: Либідь, с. 560.
6. Aristotle, 1999. *Nicomachean ethics*. Translated by T. Irwin. 2nd ed. Hackett Publishing Company. (Original work published ca. 350 B.C.E.).

7. Bryant, A., 2018. Keep the chickens cooped: The epistemic inadequacy of free-range metaphysics. *Synthese*, 197, pp. 1841–1846.
8. Descartes, R., 1993. *Meditations on first philosophy*. Translated by D.A. Cress. Hackett Publishing Company. (Original work published 1641).
9. Esfeld, M., 2020. A proposal for a minimalist ontology. *Synthese*, 197, pp. 4936–4950.
10. Guay, A., Pradeu, T. 2020. Right out of the box: how to situate metaphysics of science in relation to other metaphysical approaches. *Synthese* 197, 1847–1866. Available from : <<https://doi.org/10.1007/s11229-017-1576-8>>.
11. Hegel, G.W.F., 1977. *Phenomenology of spirit*. Translated by A.V. Miller. Oxford: Oxford University Press. (Original work published 1807).
12. Heidegger, M., 1962. *Being and time*. Translated by J. Macquarrie and E. Robinson. Harper & Row. (Original work published 1927).
13. Kant, I., 1998. *Critique of pure reason*. Translated by P. Guyer and A.W. Wood. Cambridge: Cambridge University Press. (Original work published 1781).
14. McLean, G.F. and Meynell, H.A. (eds.), 1988. *The nature of metaphysical knowledge*. Vol. 4. University Press of America; International Society for Metaphysics.
15. Moore, A.W., 2012. *The evolution of modern metaphysics: Making sense of things*. Cambridge: Cambridge University Press.
16. Plato, 2000. *The Republic*. Translated by G.M.A. Grube and C.D.C. Reeve. Hackett Publishing Company. (Original work published ca. 380 B.C.E.).
17. Quine, W.V.O., 1960. *Word and object*. Cambridge: The MIT Press.
18. Whitehead, A.N., 1978. *Process and reality*. Corrected edition. Edited by D.R. Griffin and D.W. Sherburne. Free Press. (Original work published 1929).

References:

1. Dekart, R., 2001. *Mirkuvannia pro metod, shchob pravylno spriamovuvaty svii rozum i vidshukovuvaty istunu v naukakh*. Kyiv: Tandem.
2. Kistiakivskiy, B.O., 1996. *Filosofia naukovo idealizmu. Vybrane*. Kyiv: Abrys.
3. Krymskyi, S.B., 2008. *Zapytai filosofskiykh smysliv*. Kyiv: Vydavets PARAPAN.
4. Petrusenko, V., 2008. Chomu – metafizyka? Do pyttannya pro prychny ta naslidky metafizychnoho renesansu v suchasni filozofii. *Natsionalnyi universytet "Lvivska politekhnika"*.
5. Prokopovych, F., 1994. Naturofilosofia, abo fizyka. U: *Istoriia filozofii Ukrainy. Khrestomatiia: navchalnyi posibnyk*. Kyiv: Lybid, s. 560.
6. Aristotle, 1999. *Nicomachean ethics*. Translated by T. Irwin. 2nd ed. Hackett Publishing Company. (Original work published ca. 350 B.C.E.).
7. Bryant, A., 2018. Keep the chickens cooped: The epistemic inadequacy of free-range metaphysics. *Synthese*, 197, pp. 1841–1846.
8. Descartes, R., 1993. *Meditations on first philosophy*. Translated by D.A. Cress. Hackett Publishing Company. (Original work published 1641).
9. Esfeld, M., 2020. A proposal for a minimalist ontology. *Synthese*, 197, pp. 4936–4950.
10. Guay, A., Pradeu, T. 2020. Right out of the box: how to situate metaphysics of science in relation to other metaphysical approaches. *Synthese* 197, 1847–1866. Available from : <<https://doi.org/10.1007/s11229-017-1576-8>>.
11. Hegel, G.W.F., 1977. *Phenomenology of spirit*. Translated by A.V. Miller. Oxford: Oxford University Press. (Original work published 1807).
12. Heidegger, M., 1962. *Being and time*. Translated by J. Macquarrie and E. Robinson. Harper & Row. (Original work published 1927).
13. Kant, I., 1998. *Critique of pure reason*. Translated by P. Guyer and A.W. Wood. Cambridge: Cambridge University Press. (Original work published 1781).
14. McLean, G.F. and Meynell, H.A. (eds.), 1988. *The nature of metaphysical knowledge*. Vol. 4. University Press of America; International Society for Metaphysics.
15. Moore, A.W., 2012. *The evolution of modern metaphysics: Making sense of things*. Cambridge: Cambridge University Press.

15. Plato, 2000. *The Republic*. Translated by G.M.A. Grube and C.D.C. Reeve. Hackett Publishing Company. (Original work published ca. 380 B.C.E.).
16. Quine, W.V.O., 1960. *Word and object*. Cambridge: The MIT Press.
17. Whitehead, A.N., 1978. *Process and reality*. Corrected edition. Edited by D.R. Griffin and D.W. Sherburne. Free Press. (Original work published 1929).

DOI 10.33930/ed.2019.5007.51(10-12)-5

УДК 1.101

ТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ ЛЮДИНИ У КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ТЕХНОСФЕРИ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

HUMAN CREATIVE ACTIVITY IN THE CONTEXT OF THE DEVELOPMENT OF THE TECHNOSPHERE OF MODERN SOCIETY

Т. П. Руденко
В. В. Безпалько

Актуальність теми дослідження. Творча діяльність, насамперед, науково-технічна творчість є духовно-соціальним феноменом в результаті якої людина продукує теоретичні, технічні та технологічні продукти, які задовольняють її потреби. Техніка і технології полегшують життя людини. Однак, виникають і глобальні проблеми в контексті техногенного змісту.

Великий соціокультурний вплив мають інформаційні технології, які забезпечують інтереси, комунікацію людей, їх обмін інформацією, проте це зменшує рівень автономності, приватності, безпеки, що ставить під питання дотримання прав людини в цифрову еру. Відповідно, філософське осмислення взаємодії людини і технології є сьогодні актуальною проблемою.

Постановка проблеми. Філософське осмислення природи творчості, специфіки творчої діяльності займає важливе місце в історії філософської думки. А розгляд творчої діяльності людини у контексті розвитку техносфери сучасного суспільства надасть можливість запобігти негативним наслідкам розвитку техніки та технологій. Розвиток сучасного технічного середовища постійно набирає обертів, що свідчить про формування нової реальності, в якій технічне та технологічне стає пріоритетним та має інтегрований

Urgency of the research. Creative activity, primarily scientific and technical creativity, is a spiritual and social phenomenon as a result of which a person produces theoretical, technical and technological products that satisfy his needs. Technology and engineering make human life easier. However, global problems also arise in the context of technogenic content.

Information technologies have a great socio-cultural impact, ensuring the interests, communication of people, their exchange of information, however, this reduces the level of autonomy, privacy, security, which calls into question the observance of human rights in the digital era. Accordingly, the philosophical understanding of the interaction of man and technology is a relevant problem today.

Target setting. Philosophical understanding of the nature of creativity, the specifics of creative activity occupies an important place in the history of philosophical thought. And consideration of human creative activity in the context of the development of the technosphere of modern society will provide an opportunity to prevent the negative consequences of the development of technology and engineering. The development of the modern technical environment is constantly gaining momentum, which indicates the formation of a new reality in which the technical and technological become a

характер. Техносфера при цьому повинна розвиватися коеволуційно відносно природи, людини, суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням творчості, творчій діяльності присвячена велика кількість філософських робіт, серед яких творчість розглядається як духовно-соціальний феномен – праці І. Волощук, Л. Гончарової, В. Моляки, В. Шинкарука та інших дослідників; як засіб пізнання та перетворення світу, як інноваційна діяльність творчість вивчається у працях Л. Гаращенко, Л. Козак, Д. Кочмар, О. Леонтєва, Б. Новікова, О. Чумак. Творчу діяльність, творче мислення, розвиток творчих здібностей людини досліджують Д. Алфімова, Е. Бутенко, І. Волкова, О. Матюшкін, В. Моляко, В. Роменець, Я. Сікора.

У дослідженні було розглянуто праці вітчизняних і зарубіжних дослідників, предметом вивчення яких були технологічні, соціокультурні трансформації сучасного суспільства.

Особливості розвитку “техносфери” розглядають О. Дольська, Л. Сліпчишин, П. Тейяр де Шарден, М. Гайдеггер, К. Ясперс, Е. Тоффлер.

Постановка завдання. Мета дослідження полягає у визначенні особливостей творчої діяльності; розгляді поняття “техносфера”, вивчені закономірностей функціонування техносфери та виявленні механізмів її впливу на життя людини. Розгляд творчої діяльності у контексті розвитку сучасної техніки та технологій сприятиме поглибленому розумінню специфіки творчості.

Виклад основного матеріалу. Найчастіше творчість розглядають як діяльність в процесі якої створюються якісно нові матеріальні і духовні цінності. Визначають такі ознаки творчої діяльності як вироблення суспільних цінностей, використання нових способів діяльності та засобів виробництва.

У процесі діяльності людина використовує наявні знання й оволодіває новими. Творчість стає актом розкриття існуючих закономірностей через відображення дійсності та завдяки її перетворенню. Діяльність завжди є цілеспрямованою, людина формулює і

priority and have an integrated character. The technosphere must develop coevolutionarily in relation to nature, man, and society.

Actual scientific researches and issues analysis. A large number of philosophical works are devoted to the study of creativity and creative activity, among which creativity is considered as a spiritual and social phenomenon – the works of I. Voloshchuk, L. Goncharova, V. Molyako, V. Shynkaruk and other researchers; as a means of cognition and transformation of the world, as innovative activity, creativity is studied in the works of L. Garashchenko, L. Kozak, D. Kochmar, O. Leontiev, B. Novikov, O. Chumak. Creative activity, creative thinking, and the development of human creative abilities are studied by D. Alfimova, E. Butenko, I. Volkova, O. Matyushkin, V. Molyako, V. Romenets, and Ya. Sikora.

The study examined the works of domestic and foreign researchers, whose subject of study was technological, socio-cultural transformations of modern society.

The features of the development of the “technosphere” are considered by O. Dolska, L. Slipchyshyn, P. Teilhard de Chardin, M. Heidegger, K. Jaspers, E. Toffler.

The research objective. The purpose of the study is to determine the features of creative activity; consider the concept of “technosphere”, study the regularities of the functioning of the technosphere and identify the mechanisms of its influence on human life. Consideration of creative activity in the context of the development of modern technology and engineering will contribute to a deeper understanding of the specifics of creativity.

The statement of basic materials. Most often, creativity is considered as an activity in the process of which qualitatively new material and spiritual values are created. Such signs of creative activity are defined as the development of social values, the use of new methods of activity and means of production.

In the process of activity, a person uses existing knowledge and masters new ones. Creativity becomes an act of revealing existing patterns through the reflection of reality and through its transformation. Activity is always purposeful, a person formulates and solves problems, chooses the

розв'язує проблеми, вибирає оптимальні шляхи їх вирішення.

Творчість є формою розвитку суспільства, культури. Діяльнісний підхід до творчості визначає здатність особистості до створення нових цінностей культури, а у процесі діяльності розкриваються комунікативні, інтелектуальні, емоційно-вольові можливості особистості.

Творчість є вищий вид діяльності, це відмінна сутність людини. Результатами технічної творчості є нові знаряддя праці, конструкторські вироби, технологічні процеси, які мають суспільну цінність. Відповідно, техніка та технології виступають як феномен світу, що оточує нас.

Техносфера впливає на духовне життя, відбувається трансформація ціннісних орієнтацій людини. Етика взаємодії з технологічними системами стає однією з найбільш актуальних проблем цифрової епохи. Розвиток техносфери повинен відбуватися коеволуційно – гармонійно по відношенню до усіх її складових.

Функціональним призначенням техніки є покращення умов існування людини, отже, при розробленні техніки і технологій слід враховувати антропологічні, психологічні, екологічні, етичні чинники.

Висновки. Розгляд техносфери, визначення предмету дослідження та методологічних підходів до вивчення цього феномену є проблемними питаннями сучасного філософського дискурсу. Термін “техносфера”, найчастіше, застосовується для філософського аналізу сучасного технічного середовища. Із застосуванням комп'ютерних засобів і технологій у всіх сферах суспільного життя змінюється сучасна картина світу.

Розвиток науки, техніки і технологій не можливо уявити без творчої діяльності людини. Кожен історичний етап суспільного розвитку відрізняється характерними рисами технічного середовища. І надалі, ми будемо спостерігати розвиток техніки і технологій, особливо інформаційних. Інформаційні технології повинні забезпечувати ефективну взаємодію людей, сприяти розвитку науки, освіти, культури.

Ключові слова: творчість, творча

optimal ways to solve them.

Creativity is a form of development of society and culture. An active approach to creativity determines the ability of an individual to create new cultural values, and in the process of activity, the communicative, intellectual, emotional and volitional capabilities of the individual are revealed.

Creativity is the highest form of activity, it is a distinctive essence of man. The results of technical creativity are new tools, design products, technological processes that have social value. Accordingly, technology and engineering appear as a phenomenon of the world around us.

The technosphere affects spiritual life, a transformation of human value orientations is taking place. The ethics of interaction with technological systems is becoming one of the most pressing problems of the digital age. The development of the technosphere should occur coevolutionarily - harmoniously in relation to all its components.

The functional purpose of technology is to improve the conditions of human existence, therefore, when developing technology and technologies, anthropological, psychological, environmental, and ethical factors should be taken into account.

Conclusions. Consideration of the technosphere, definition of the subject of research and methodological approaches to the study of this phenomenon are problematic issues of modern philosophical discourse. The term “technosphere”, most often, is used for the philosophical analysis of the modern technical environment. With the use of computer tools and technologies in all spheres of social life, the modern picture of the world is changing.

The development of science, technology and engineering is impossible to imagine without the creative activity of man. Each historical stage of social development is distinguished by the characteristic features of the technical environment. And in the future, we will observe the development of technology and engineering, especially information technology. Information technologies should ensure effective interaction between people, promote the development of science, education, and culture.

Key words: creativity, creative activity,

діяльність, людина, природа, техносфера, техніка, технології, технічна реальність, мислення, духовність, суспільний розвиток, суспільство, цифрова епоха. | *man, nature, technosphere, technology, technology reality, thinking, spirituality, social development, society, digital age.*

Актуальність теми дослідження. Творча діяльність, насамперед, науково-технічна творчість є духовно-соціальним феноменом в результаті якої людина продукує теоретичні, технічні та технологічні продукти, які задовольняють її потреби. Техніка і технології полегшують життя людини. Однак, виникають і глобальні проблеми в контексті техногенного змісту. Великий соціокультурний вплив мають інформаційні технології, які забезпечують інтереси, комунікацію людей, їх обмін інформацією, проте це зменшує рівень автономності, приватності, безпеки, що ставить під питання дотримання прав людини в цифрову еру. Відповідно, філософське осмислення взаємодії людини і технології є сьогодні актуальною проблемою.

Постановка проблеми. Філософське осмислення природи творчості, специфіки творчої діяльності займає важливе місце в історії філософської думки. А розгляд творчої діяльності людини у контексті розвитку техносфери сучасного суспільства надасть можливість запобігти негативним наслідкам розвитку техніки та технологій. Розвиток сучасного технічного середовища постійно набирає обертів, що свідчить про формування нової реальності, в якій технічне та технологічне стає пріоритетним та має інтегрований характер. Техносфера при цьому повинна розвиватися коеволюційно відносно природи, людини, суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням творчості, творчій діяльності присвячена велика кількість філософських робіт, серед яких творчість розглядається як духовно-соціальний феномен – праці І. Волощук, Л. Гончарової, В. Моляки, В. Шинкарука та інших дослідників; як засіб пізнання та перетворення світу, як інноваційна діяльність, творчість вивчається у працях Л. Гаращенко, Л. Козак, Д. Кочмар, О. Леонтьєва, Б. Новікова, О. Чумак. Творчу діяльність, творче мислення, розвиток творчих здібностей людини досліджують Д. Алфімова, Е. Бутенко, І. Волкова, О. Матюшкін, В. Моляко, В. Роменець, Я. Сікора.

У дослідженні було розглянуто праці вітчизняних і зарубіжних дослідників, предметом вивчення яких були технологічні, соціокультурні трансформації сучасного суспільства. Серед них, слід виділити праці таких науковців, як: В. Андрущенко, Д. Белл, В. Вернадський, Ю. Габермас, Л. Губерський, М. Згуровський, М. Кастельс, С. Кримський, М. Михальченко, С. Путров, А. Сакун, Е. Тоффлер, Ф. Фукуяма тощо.

Особливості розвитку “техносфери” розглядають О. Дольська, Л. Сліпчишин, П. Тейяр де Шарден, М. Гайдеггер, К. Ясперс, Е. Тоффлер. Проблеми пізнання і конструювання соціальної дійсності присвячені роботи М. Бойченка, В. Вернадського, В. Ільїна, Т. Карпенко, Н. Хамітова та інших науковців.

Постановка завдання. Мета дослідження полягає у визначенні особливостей творчої діяльності; розгляді поняття “техносфера”, вивчені закономірностей функціонування техносфери та виявленні механізмів її впливу на життя людини. Розгляд творчої діяльності у контексті розвитку сучасної техніки та технологій сприятиме поглибленому розумінню специфіки творчості. Творчість формує внутрішній світ особистості, її цінності, переконання, відіграє важливу роль у житті людини та суспільства.

Виклад основного матеріалу. Найчастіше творчість розглядають як діяльність в процесі якої створюються якісно нові матеріальні і духовні цінності. Діяльність є характерною ознакою людини, на основі пізнання закономірностей об'єктивного світу та його перетворення, вона формує нову реальність, задовольняє свої потреби. Визначають такі ознаки творчої діяльності як вироблення суспільних цінностей, використання нових способів діяльності та засобів виробництва. Творчість органічно пов'язана з пізнанням дійсності.

У процесі діяльності людина використовує наявні знання й оволодіває новими. Творчість стає актом розкриття існуючих закономірностей через відображення дійсності та завдяки їй перетворенню. Діяльність завжди є цілеспрямованою, людина формулює і розв'язує проблеми, вибирає оптимальні шляхи їх вирішення.

Творчість є формою розвитку суспільства, культури. Людина в системі творчих відносин з оточуючим середовищем, стає суб'єктом і творцем культури. Діяльнісний підхід до творчості визначає здатність особистості до створення нових цінностей культури, а у процесі діяльності розкриваються комунікативні, інтелектуальні, емоційно-вольові можливості особистості. Як зазначає Л. Гончарова, творча активність особистості спрямована на "реалізацію цільових та смислових аспектів власного життя, що проявляється на предметному, символічному, соціальному й духовному рівнях, відображуючись у вигляді продуктивної творчої діяльності, творчого рішення проблеми, творчого діалогу і самореалізації" [1, с. 79-80].

Творчість є вищий вид діяльності, це відмінна сутність людини. Дослідники творчості наголошують на таких творчих якостях людини як: "пізнавальна активність; здатність до висування гіпотез, оригінальних ідей, винахідництва; ініціативність; наполегливість; висока самоорганізація; працездатність; потреба в інтелектуальній праці; високий рівень вимогливості; готовність до ризику; незалежність суджень; самобутність; критичне мислення; здатність до міжособистісного спілкування, до співпраці і взаємодопомоги у творчій діяльності; рефлексивні здібності" [3]. У творчій діяльності поєднується ідеальне та матеріальне. Під творчістю, на думку В. Моляко, "слід розуміти процес створення, відкриття чого небудь нового, раніше для цього конкретного суб'єкта невідомого" [4]. У філософському енциклопедичному словнику, також тлумачиться визначення творчості як діяльності, продуктом якої є щось якісно нове, чого ніколи раніше не було. Існують різні види творчої діяльності та різні форми творчого синтезу. У контексті розвитку техносфери, як підкреслює О. Дольська "діяльність людини – це невід'ємна сутність людини, її характеристика, шлях, що забезпечує її новим світом – світом технічного середовища, технічної реальності" [2, с. 36]. У результаті науково-технічної творчості наукове знання втілюється у практичну діяльність. Результатами технічної творчості є нові знаряддя праці, конструкторські вироби, технологічні процеси, які мають суспільну цінність. Відповідно, техніка та технології виступають як феномен світу, що оточує нас.

Вивчення прогресивного поступу суспільства свідчить про внутрішню єдність розвитку науки, техніки і технології. Становлення європейської науки починається із інтелектуальних здобутків та відкриттів давньої Греції. Давньогрецькі філософи досліджують зміст понять, застосовують аргументацію, доведення, обґрунтовують висновки, фактично є розробниками технологічної сторони інтелектуальної діяльності людини. Арістотель створив науку про форми і закони правильного мислення, доказового значення у філософа набуває

категоричний силогізм. Найбільш відомими науковцями давньої Греції є Евклід, Архімед, Гіппократ, Арістотель, Птолемей. Наука у стародавньому світі ще мало пов'язана із розвитком техніки. Однак, окремі знання втілювались у практичну діяльність. Давні греки зводили акведуки, їм належить створення поршневого насосу, удосконалення механізму важеля.

Технічна діяльність доби Середньовіччя характеризується будівництвом храмів, які оздоблюються вітражами – Міланський собор, Шатрський собор, троянда Сен-Шапель тощо. З винайденням у XV столітті каравели – легкого вітрильника, іспанські та португальські мореплавці змогли здійснити далекі морські подорожі. Розвиток науки, техніки та технології у їх взаємозв'язку починається у Європі з XVII століття у добу Нового часу.

Промислова революція кінця XVIII - початку XIX століття відрізняється застосуванням технологічних способів виробництва з використанням машинної праці, яка поступово стала витіснити людську працю. Розвиток науки та техніки сприяв розвитку промисловості. У виробництві використовувалися нові технічні винаходи. Емпіричне наукове знання та нові теоретичні пошуки сприяли розвитку таких наук як фізика, хімія, механіка, математика. На їх основі виникли сучасні технології, набули розвитку нові галузі промисловості, посилюється суспільний поділ праці.

В історичному розвитку людство завжди використовувало технічні засоби для полегшення умов власного життя, у виробництві продуктів для задоволення своїх потреб. Поняття технічної реальності виникає при втіленні наукового знання у виробництво механізмів, технічних пристроїв, технологічних продуктів. Для позначення всієї технічної реальності застосовується термін “техносфера”, який формує нове відношення людини до середовища та до самої техніки. Визначення “техносфера” зустрічається у працях П. Тейяра де Шардена, це поняття є предметом досліджень М. Гайдеггера, К. Ясперса, Е. Тоффлера. На думку О. Дольської “техносфера – це результат штучної реальності, продукт людської активності в галузі техногенної взаємодії людей з матеріальним світом” [2, с. 36].

Поняття “техносфера” найбільш вдало характеризує стан сучасного суспільства. Сьогодні більша частина технічних виробів, які використовуються у процесі суспільного виробництва та технологічних процесів автоматизується, здійснюється без участі людини, що свідчить про постійний процес інтелектуалізації, який змінює саму людину. Але технології також можуть переносити частину когнітивного навантаження на технічні пристрої, що робить нас менш залежними від власної пам'яті. З одного боку це дозволяє зосередитися на інших завданнях, а з іншого посилює залежність від цифрових джерел знань.

Вільний доступ до системи Інтернет для пошуку необхідної інформації та можливість зберігання великих масивів даних на електронних пристроях, впливає на когнітивну активність людини, менш задіяною стає довготривала пам'ять, сповільнюються процеси запам'ятовування та пригадування інформації. У сучасній людині породжуються суперечності на шляху її зростання, трансформуються ціннісні орієнтації, зростає тяга до свободи та незалежності.

Розгляд історії науково-технічних революцій свідчить, що у сучасному суспільстві утверджується нова інтелектуальна революція, особливістю якої є нове технічне мислення, новий взаємозв'язок людини і технології, де не тільки спостерігається бурхливий розвиток технологій, але й відбуваються психологічні зміни в самій людині. Це вказує на формування нової реальності від ментальних, когнітивних процесів до соціальних відносин та комунікації, де творчість стає

загально науковим методом.

Історія розвитку наукової і технічної творчості вказує, що саме творча уява, фантазія, інтуїція є компонентами, які відіграють важливу роль у створенні, застосуванні наукового та технічного знання. Змінюються ментальні, комунікативні процеси. Нова технічна реальність визначається не лише технічними пристроями, але й психологією та техніками мислення людини. А. Сакун підкреслює, що “в процесі переходу від індустріального до інформаційного суспільства більш активно використовується творчість, а технології і техніка розширюють можливості мислення” [6, с. 116].

Новітні цифрові технології, такі як штучний інтелект, соціальні мережі та створена віртуальна реальність, не лише забезпечують доступ до інформації, але й формують нові конструкції мислення, які зумовлюють зміни в свідомості людини як суб'єкта нової реальності. На думку дослідників віртуальної реальності “майбутні дослідження у сфері розвитку штучних нейронних мереж” повинні включати “аналіз постійних оновлень й модернізації технологій, врахування нових відкриттів як у галузі нейронаук так і когнітивної психології” [7].

Сучасний стан науково-технічного прогресу, зазначає С. Путров “істотно змінює характеристики традиційних об'єктів науки, додаючи ті з них, які створені самою людиною” [5]. Він характеризується запровадженням в усі сфери життєдіяльності людини засобів автоматизації, застосуванням інформаційних технологій, комп'ютерних систем, розробкою біотехнологій, які сприяють вдосконаленню медицини та фармацевтики. У хімічній галузі, наприклад, створюються нові матеріали, синтезуються сполуки заданої структури. Автоматизація виробництва висунула нові вимоги до людини, які передбачають якісно вищий рівень її освіти, мислення, професійних якостей, духовності, творчих здібностей.

Технічне середовище не лише змінює природу, впливає на екологію, але воно змінює й природу людини. Техносфера впливає на духовне життя, відбувається трансформація ціннісних орієнтацій людини. Етика взаємодії з технологічними системами стає однією з найбільш актуальних проблем цифрової епохи. Розвиток штучного інтелекту, поширене використання робототехніки, автоматизованих систем управління породжує низку етичних питань. Техніці надаються функції керування і контролю. Виникає потреба чіткого визначення відповідальності у випадку негативних наслідків, які можуть бути результатом таких прийнятих рішень. Розвиток науки і техніки не повинен генерувати загрози та небезпеки. У цьому контексті, підкреслює Л. Сліпчишин, необхідно “підвищуються вимоги до всіх, хто причетний до створення і функціонування техносфери” [8, с. 186]. “Усі об'єкти винахідницької, інженерної, дизайнерської творчості мають бути проаналізовані з позиції “не нашкодь людині” [8].

Техносфера постійно розширює свої межі в той час як біосфера прагне до стабільності. Розвиток техносфери потребує нових природних ресурсів, а це призводить також до зміни навколишнього середовища. Спостерігається погіршення екологічної ситуації, а це не може не впливати на здоров'я людини. Відповідно, нові вимоги до діяльності людини є цілком зрозумілими. О. Чумак підкреслює, що “спільним для всіх сфер суспільного життя має стати гуманізація інноваційних змін; екологізація технологічного прогресу; залучення до світового інноваційно-інформаційного простору зі збереженням та збагаченням національної культурної спадщини” [9, с. 194-195]. Розвиток техносфери повинен відбуватися коеволуційно – гармонійно по відношенню до усіх її складових.

Функціональним призначенням техніки є покращення умов існування

людини, отже, при розробленні техніки і технологій слід враховувати антропологічні, психологічні, екологічні, етичні чинники.

Висновки. Розгляд техносфери, визначення предмету дослідження та методологічних підходів до вивчення цього феномену є проблемними питаннями сучасного філософського дискурсу. Термін “техносфера”, найчастіше, застосовується для філософського аналізу сучасного технічного середовища. Із застосуванням комп’ютерних засобів і технологій у всіх сферах суспільного життя змінюється сучасна картина світу.

Розвиток науки, техніки і технологій не можливо уявити без творчої діяльності людини. Кожен історичний етап суспільного розвитку відрізняється характерними рисами технічного середовища. І надалі, ми будемо спостерігати розвиток техніки і технологій, особливо інформаційних. Інформаційні технології повинні забезпечувати ефективну взаємодію людей, сприяти розвитку науки, освіти, культури та орієнтуватися на дотримання етичних норм.

Список використаних джерел:

1. Гончарова, ЛА 2014, ‘Основні психологічні підходи до дослідження творчої активності особистості’, *Проблеми сучасної психології* : зб. наук. пр.: ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України, Київ, № 25, с. 73-82.
2. Дольська, ОО 2011, ‘Філософія техносфери: обґрунтування та підходи вивчення’, *Гуманітарна оцінка техніки й технологій: протиріччя техногенної цивілізації*, Харків, с. 31-40.
3. Козак, ЛВ, Гаращенко, ЛВ & Кочмар, ДА 2020, ‘Творчість як основа інноваційної діяльності майбутнього педагога’, *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*, Київ, № 69, Т. 2, с. 169-173.
4. Моляко, ВО 2004, ‘Психологія творчості – нова парадигма дослідження конструктивної діяльності людини’, *Практична психологія та соціальна робота*, Житомир : Вид-во ЖДУ ім. Івана Франка, № 8, с. 1-4.
5. Путров, СЮ 2014, ‘Філософський погляд на людиноорієнтовані технології зміцнення та відновлення здоров’я’, *Політичний вісник* : зб. наук. пр. Київ : Вадекс, № 75, с. 113-120.
6. Сакун, АВ 2014, ‘Мислення в еволюції соціального буття: контент інформації та знання’, *Наукове пізнання: методологія та технологія*, Київ, № 1(32), с. 112-117.
7. Сікора, ЯБ, Яценко, ОІ & Погребняк, МГ 2024, ‘Віртуальна реальність як інструмент адаптивного навчання в цифровому освітньому середовищі’, *Академічні візії*, Київ, № 28, с. 1-12.
8. Сліпчишин, ЛВ 2014, ‘Духовний вимір взаємодії людини з техносферою’, *Нові технології навчання* : наук.-метод. збірник. Інститут інноваційних технологій змісту освіти МОН України, Київ, № 81, с. 182-186.
9. Чумак, ОВ 2015, *Інноваційна діяльність як чинник розвитку суспільства в умовах глобалізації*. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук, Запоріжжя : Запорізький національний ун-т, 224 с. Доступно : <http://phd.znu.edu.ua/page/dis/05_2015/Chumak_dis.pdf>. [1 Листопад 2024].

References:

1. Honcharova, LA 2014, ‘Osnovni psykhologichni pidkhody do doslidzhennia tvorchoi aktyvnosti osobystosti (Main psychological approaches to the study of creative activity of the individual)’, *Problemy suchasnoi psykhologii* : zb. nauk. pr.: PNU imeni Ivana Ohienka, Instytutu psykhologii imeni H.S. Kostiuka NAPN Ukrainy, Kyiv, № 25, s. 73-82.
2. Dolska, OO 2011, ‘Filosofia tekhnosfery: obgruntuvannia ta pidkhody vuvchennia (Philosophy of the technosphere: justification and approaches to study)’, *Humanitarna otsinka tekhniky y tekhnologii: protyrichchia tekhnogennoi tsyvilizatsii*, Kharkiv, s. 31-40.
3. Kozak, LV, Harashchenko, LV & Kochmar, DA 2020, ‘Tvorchist yak osnova innovatsiinoi diialnosti maibutnoho pedahoha (Creativity as the basis of innovative activity of the future

- teacher)', *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh*, Kyiv, № 69, Т. 2, s. 169-173.
4. Moliako, VO 2004, 'Psykholojiia tvorchosti – nova paradyhma doslidzhennia konstruktyvnoi diialnosti liudyny (Psychology of creativity – a new paradigm for the study of constructive human activity)', *Praktychna psykholojiia ta sotsialna robota*, Zhytomyr : Vyd-vo ZhDU im. Ivana Franka, № 8, s. 1-4.
 5. Putrov, SIu 2014, 'Filosofskyi pohliad na liudynoorientovani tekhnologii zmitsnennia ta vidnovlennia zdorovia (Philosophical view of human-oriented technologies for strengthening and restoring health)', *Politychnyi visnyk : zb. nauk. pr.* Kyiv : Vadeks, № 75, s. 113-120.
 6. Sakun, AV 2014, 'Myslennia v evoliutsii sotsialnoho buttia: kontent informatsii ta znannia (Thinking in the evolution of social being: information content and knowledge)', *Naukove piznannia: metodolojiia ta tekhnolojiia*, Kyiv, № 1(32), s. 112-117.
 7. Sikora, YaB, Yatsenko, OI & Pohrebniak, MH 2024, 'Virtualna realnist yak instrument adaptivnoho navchannia v tsyfrovomu osvitnomu seredovyshchi (Virtual reality as a tool for adaptive learning in a digital educational environment)', *Akademichni vizii*, Kyiv, № 28, s. 1-12.
 8. Slipchysyn, LV 2014, 'Dukhovnyi vymir vzaiemodii liudyny z tekhnosferoiu (The spiritual dimension of human interaction with the technosphere)', *Novi tekhnologii navchannia : nauk.-metod. zbirnyk. Instytut innovatsiinykh tekhnologii zmistu osvity MON Ukrainy*, Kyiv, № 81, s. 182-186.
 9. Chumak, OV 2015, *Innovatsiina diialnist yak chynnyk rozvytku suspilstva v umovakh hlobalizatsii (Innovative activity as a factor in the development of society in the conditions of globalization)*. Dysertatsiia na zdobuttia naukovooho stupenia kandydata filosofskykh nauk, Zaporizhzhia : *Zaporizkyi natsionalnyi un-t*, 224 s. Dostupno : <http://phd.znu.edu.ua/page/dis/05_2015/Chumak_dis.pdf>. [1 Lystopad 2024].

DOI 10.33930/ed.2019.5007.51(10-12)-6

УДК 316.7:111:504.03

ЕВОЛЮЦІЯ КОНЦЕПЦІЇ СТАЛОГО РОЗВИТКУ: СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКІ АСПЕКТИ

THE EVOLUTION OF THE CONCEPT OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT: SOCIO-PHILOSOPHICAL ASPECTS

В. І. Поліщук

Актуальність теми дослідження. Концепція сталого розвитку є однією з ключових парадигм сучасної наукової думки, яка об'єднує економічні, екологічні та соціальні аспекти. В умовах прискореного технологічного розвитку, зростання населення та інтенсивного використання природних ресурсів питання збалансованого розвитку набуває критичного значення.

В умовах глобальних екологічних і соціальних криз, таких як пандемія COVID-19 та війна в Україні, яка почалася у 2022 році. Ці події посилюють соціальні та економічні нерівності,

Urgency of the research. The concept of sustainable development is one of the key paradigms of modern scientific thought, integrating economic, environmental, and social aspects. In the context of accelerated technological development, population growth, and intensive use of natural resources, the issue of balanced development becomes critically important.

Global environmental and social crises, such as the COVID-19 pandemic and the war in Ukraine that began in 2022, have exacerbated social and economic inequalities, worsened the state of the global ecosystem, and highlighted the importance

погіршили стан глобальної екосистеми та підкреслили важливість міжнародної співпраці у вирішенні глобальних проблем. У сучасних умовах концепція сталого розвитку отримує новий імпульс у контексті необхідності комплексної інтеграції екологічних, соціальних та економічних аспектів розвитку, що стає головною передумовою для довготривалого збереження людської цивілізації та природних ресурсів.

Постановка проблеми. Сучасна концепція сталого розвитку постає як відповідь на низку глобальних викликів, зокрема економічних, соціальних та екологічних. Традиційні моделі економічного зростання, орієнтовані на максимальне використання ресурсів, призводять до погіршення стану навколишнього середовища, соціальних нерівностей і економічної нестабільності. Основна проблема сталого розвитку полягає в необхідності знайти баланс між задоволенням потреб сучасного покоління та збереженням ресурсів для майбутніх поколінь.

Глобальні виклики, як-от пандемія COVID-19 та війна в Україні, посилили ці проблеми, підкресливши важливість інтеграції екологічних, соціальних та економічних аспектів розвитку. Вирішення цих проблем потребує міждисциплінарного підходу та розробки нових стратегій, здатних забезпечити тривалий та гармонійний розвиток людства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концепція сталого розвитку широко досліджувалась багатьма науковцями. Звіт "Межі зростання" (1972) Донелли й Денніса Медоуз, Йоргена Рандерса та Вільяма Беренса вперше наголосив на обмеженості ресурсів планети. Ерлех Шумахер у "Мале – це прекрасно" (1973) запропонував людоцентричний підхід до економіки, а Елвін Тофлер у "Третій хвилі" (1980) розглянув адаптацію до швидких змін у суспільстві. Звіт Брундтланд "Наше спільне майбутнє" (1987) закріпив поняття сталого розвитку на міжнародному рівні. Р. Костанца, Г. Дейлі та Дж. Лавлок висвітлили екологічну економіку й збереження ресурсів, а З. Халл і Г. Йонас дослідили етичну відповідальність перед

of international cooperation in addressing global challenges. In modern conditions, the concept of sustainable development gains new momentum, emphasizing the need for comprehensive integration of environmental, social, and economic aspects of development, which becomes the main prerequisite for the long-term preservation of human civilization and natural resources.

Target setting. The modern concept of sustainable development emerges as a response to a series of global challenges, particularly economic, social, and environmental. Traditional models of economic growth, focused on maximizing resource use, lead to environmental degradation, social inequalities, and economic instability. The main issue of sustainable development lies in the need to find a balance between meeting the needs of the current generation and preserving resources for future generations.

Global challenges, such as the COVID-19 pandemic and the war in Ukraine, have intensified these issues, emphasizing the importance of integrating environmental, social, and economic aspects of development. Addressing these problems requires a multidisciplinary approach and the development of new strategies capable of ensuring the long-term and harmonious development of humanity.

Actual scientific researches and issues analysis. The concept of sustainable development has been widely studied by many scholars. The report "The Limits to Growth" (1972) by Donella and Dennis Meadows, Jørgen Randers, and William Behrens first emphasized the planet's limited resources. E. F. Schumacher in "Small Is Beautiful" (1973) proposed a human-centered approach to economics, while Alvin Toffler in "The Third Wave" (1980) examined society's adaptation to rapid changes. The Brundtland Report "Our Common Future" (1987) established the notion of sustainable development at the international level. R. Costanza, H. Daly, and J. Lovelock highlighted ecological economics and resource conservation, while Z. Hull and H. Jonas explored ethical

майбутніми поколіннями. А. Папузіньський систематизував філософські парадигми сталого розвитку, виділивши прагматичний, консервативний та системний підходи. А. Фергус, Дж. Роуні, Ю. Габермас і М. Фуко підкреслили важливість дискурсу в сталому розвитку. Внесок Г. Нерсесян і С. Гордіджина акцентує на регулюванні корпоративної соціальної відповідальності..

Постановка завдання. Дослідити еволюцію концепції сталого розвитку з філософської точки зору, зокрема, її соціально-філософські аспекти, та визначити їхнє значення для забезпечення гармонійного розвитку суспільства.

Виклад основного матеріалу. Розглянуто еволюцію концепції сталого розвитку від її історичних витоків до сучасних парадигм. Проаналізовано вплив глобальних криз на досягнення цілей сталого розвитку та інтеграцію екологічних, економічних і соціальних вимірів у процес прийняття рішень. Значна увага приділяється корпоративній соціальній відповідальності (КСВ) як етичному компоненту бізнесу та її ролі у сталому розвитку.

Висновки. Концепція сталого розвитку є ключовою для забезпечення довгострокового розвитку людства. Її інтеграція в соціальну філософію дозволяє забезпечити гармонійний розвиток, що враховує економічні, соціальні та екологічні аспекти.

Міжнародні ініціативи, такі як Конференція ООН 1992 року та Хартія Землі, сприяли утвердженню концепції сталого розвитку на глобальному рівні, акцентуючи на інтеграції всіх аспектів розвитку. Філософські підходи до сталого розвитку, представлені в працях сучасних дослідників, варіюються від прагматичних до системних, пропонуючи різні шляхи досягнення гармонійного розвитку.

Концепція сталого розвитку підкреслює важливість соціальної рівності та справедливого розподілу ресурсів, що є ключовими для довготривалого розвитку людства. Її інтеграція в економічні та екологічні аспекти забезпечує стійкість розвитку, а філософська рефлексія сприяє подальшо-

responsibility towards future generations. A. Papuziński systematized the philosophical paradigms of sustainable development, identifying pragmatic, conservative, and systemic approaches. A. Fergus, J. Rowney, J. Habermas, and M. Foucault emphasized the importance of discourse in sustainable development. Contributions by G. Nersesyan and S. Gordidzhin focus on the regulation of corporate social responsibility.

The research objective. To examine the evolution of the concept of sustainable development from a philosophical perspective, particularly its socio-philosophical aspects, and to determine their significance for ensuring the harmonious development of society.

The statement of basic materials. The evolution of the concept of sustainable development is examined from its historical origins to modern paradigms. The impact of global crises on achieving sustainable development goals and the integration of environmental, economic, and social dimensions into decision-making processes is analyzed. Special attention is given to corporate social responsibility (CSR) as an ethical component of business and its role in sustainable development.

Conclusions. The concept of sustainable development is key to ensuring the long-term development of humanity. Its integration into social philosophy enables harmonious development that considers economic, social, and environmental aspects.

International initiatives, such as the 1992 UN Conference and the Earth Charter, have contributed to establishing the concept of sustainable development on a global level, emphasizing the integration of all aspects of development. Philosophical approaches to sustainable development, presented in the works of contemporary researchers, range from pragmatic to systemic, offering various paths to achieving harmonious development.

The concept of sustainable development underscores the importance of social equality and the fair distribution of resources, which are essential for the long-term development of humanity. Its integration into economic and environmental aspects ensures development sustainability, while philosophical reflection facilitates further theoretical and

му теоретичному та практичному осмисленню цієї концепції як соціального та етичного імперативу.

Філософський аналіз сталого розвитку є важливим елементом для подальших досліджень і практичної реалізації цієї концепції.

Ключові слова: сталий розвиток, соціально-філософські аспекти, глобальні виклики, корпоративна соціальна відповідальність, гармонійний розвиток.

practical understanding of this concept as a social and ethical imperative.

Philosophical analysis of sustainable development is a crucial element for further research and practical implementation of this concept.

Keywords: sustainable development, socio-philosophical aspects, global challenges, corporate social responsibility, harmonious development.

Актуальність теми дослідження. Концепція сталого розвитку є однією із найактуальніших і найпоширеніших тем сучасної наукової, соціально-філософської думки. Традиційні моделі економічного зростання, орієнтовані на максимізацію прибутку та ресурсоспоживання, більше не є стійкими, оскільки вони ведуть до виснаження ресурсів та погіршення якості навколишнього середовища. У зв'язку з цим, сталий розвиток, як концепція, спрямована на задоволення потреб сучасного покоління без шкоди для можливостей майбутніх поколінь, пропонує комплексний підхід до вирішення цих проблем.

Особливо актуальним стало обговорення сталого розвитку в умовах нових глобальних викликів, таких як пандемія COVID-19, що вразила світ у 2020 році, та війна в Україні, яка почалася у 2022 році. Ці події посилили соціальні та економічні нерівності, погіршили стан глобальної екосистеми та підкреслили важливість міжнародної співпраці у вирішенні глобальних проблем. Пандемія виявила вразливість сучасних систем охорони здоров'я, соціального забезпечення та економіки, підкресливши необхідність переходу до більш стійких моделей розвитку. Війна в Україні додатково загострила екологічні проблеми та стала викликом для міжнародної системи безпеки і сталого розвитку, що вимагає перегляду існуючих стратегій у цій сфері.

У сучасних умовах концепція сталого розвитку отримує новий імпульс у контексті необхідності комплексної інтеграції екологічних, соціальних та економічних аспектів розвитку, що стає головною передумовою для довготривалого збереження людської цивілізації та природних ресурсів. Це ставить перед суспільством питання не лише раціонального використання природних ресурсів, але й необхідності формування соціально відповідального бізнесу та підтримки нових моделей соціально-економічного устрою, що враховують екологічні та соціальні вимоги.

Постановка проблеми. В умовах глобальних екологічних, економічних та соціальних викликів людство вимушене шукати шляхи забезпечення гармонійного розвитку, який би задовольняв потреби сучасного покоління, не ставлячи під загрозу можливості майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби. Дана концепція, яка була вперше офіційно сформульована у звіті комісії Брундтланд "Наше спільне майбутнє" у 1987 році, інтегрує економічні, екологічні та соціальні виміри, створюючи базу для комплексного підходу до розвитку суспільства.

У статті розглядаються ключові праці та концептуальні підходи, які вплинули на розвиток і формування ідеї сталого розвитку. Особлива увага приділяється аналізу впливових публікацій, таких як звіт "Межі зростання", праці Ерлеха Шумахера, Елвіна Тофлера. Важливість цих робіт полягає не лише у висвітленні критичних проблем, пов'язаних із необмеженим економічним і

демографічним зростанням, але й у пропонуванні нових філософських та соціальних підходів до вирішення цих проблем.

Подальший розвиток ідей сталого розвитку на глобальному рівні, зокрема через такі ініціативи як Конференція ООН з навколишнього середовища та розвитку 1992 року, сприяв утвердженню концепції сталого розвитку як провідної парадигми сучасності. У філософському контексті дослідження гармонійного суспільного розвитку набуло нового значення, інтегруючи історичні, соціальні та етичні виміри.

З початку 2020-х років концепція сталого розвитку зіткнулася з новими глобальними викликами, серед яких особливе місце займають пандемія COVID-19 та війна в Україні. Ці події підкреслили необхідність зміцнення міжнародної співпраці та розробки політик, що враховують взаємозв'язок між екологічними, економічними та соціальними аспектами розвитку. Дослідження 2020-2024 років також висвітлюють важливість інвестиційної політики сталого розвитку та освіти для сталого розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концепція сталого розвитку знайшла широке відображення у працях багатьох науковців, які внесли значний вклад у її розвиток. Перші серйозні кроки були зроблені у звіті “Межі зростання” (1972) Донелли Медоуз, Денніса Медоуз, Йоргена Рандерса та Вільяма Беренса, де вони звернули увагу на обмеженість ресурсів планети. Ерлех Шумахер у праці “Мале – це прекрасно” (1973) запропонував людоцентричний підхід до економіки. Елвін Тофлер у своїй книзі “Третя хвиля” (1980) розглянув необхідність адаптації до швидких змін у суспільстві.

Звіт Брундтланд “Наше спільне майбутнє” (1987) закріпив термін “сталий розвиток” на міжнародному рівні. Подальші дослідження таких учених, як Р. Костанца, Г. Дейлі та Дж. Лавлок, висвітлили екологічну економіку і важливість збереження природних ресурсів. Польський дослідник З. Халл і німецький філософ Г. Йонас зосередили увагу на етичних аспектах сталого розвитку, підкреслюючи відповідальність перед майбутніми поколіннями.

А. Папудзинський, систематизувавши філософські парадигми сталого розвитку, виокремив прагматичну, консервативну та системну версії підходів до цієї концепції. Дослідження А. Фергуса, Дж. Роуні, а також праці Ю. Габермаса і М. Фуко зосереджені на важливості дискурсу та комунікативної дії у формуванні сталого розвитку.

Важливу роль у розвитку корпоративної соціальної відповідальності та її впливу на сталий розвиток підкреслили у своїх дослідженнях Г. Нерсесян і С. Гордіджин, які акцентували увагу на необхідності регулювання соціально відповідальних практик бізнесу на державному рівні.

Постановка завдання. Дослідити еволюцію концепції сталого розвитку, від історичних витоків до сучасних філософських та соціальних парадигм, висвітлити її ключові аспекти та значення для сучасного суспільства. Вивчення філософських підходів до сталого розвитку дозволяє глибше зрозуміти не лише основні принципи цієї концепції, але й визначити її роль у забезпеченні стійкого та гармонійного розвитку людства.

Виклад основного матеріалу. Розглянемо низку впливових публікацій, що посприяли розвитку концепції сталого розвитку та її різних аспектів. Звіт “Межі зростання” (The limits to growth) [10], опублікований у 1972 році Донеллою Медоуз, Деннісом Медоузом, Йорженом Рандерсом та Вільямом В. Беренсом III на замовлення Римського клубу, став одним із перших ґрунтовних досліджень, в якому висвітлено потенційні наслідки необмеженого економічного та

демографічного зростання для обмежених природних ресурсів планети. Зазначена праця заклала основу для подальших наукових розвідок в контексті сталого розвитку, акцентуючи увагу на необхідності контролю над зростанням задля збереження ресурсів.

У 1973 році Ерлех Шумахер видає книгу “Мале - це прекрасно: вивчення економіки так, ніби люди мають значення” (Small Is Beautiful: A Study of Economics As If People Mattered), у якій критикувалися західні економічні політики та пропонувалася філософія “економіки якби люди мали значення” [13]. Ця праця наголошувала на важливості малих масштабів, децентралізації та екологічної стійкості, додаючи людський і соціальний виміри до концепції сталого розвитку. “Маленьке — це прекрасне” стала класикою — у 1995 році Times Literary Supplement обрала її як одну зі 100 найвпливовіших книг із 1945 року. Також варто пригадати, що у 1980 році Елвін Тофлер у книзі “Третя хвиля” описує три великі суспільні зміни, наголошуючи на важливості адаптації суспільства до швидких змін та впровадження інноваційних підходів до управління ресурсами, що підкреслює важливість гнучкості та адаптивності у підходах до розвитку [14].

У 1987 році Світова комісія з навколишнього середовища та розвитку (WCED), також відома як комісія Брундтланд, опублікувала звіт “Наше спільне майбутнє”, у якому вперше було введено поняття “сталий розвиток” (sustainable development) [18]. Відповідно до визначення, наведеного у цій праці, сталий розвиток є таким розвитком, що задовольняє потреби нинішнього покоління без шкоди для можливості майбутніх поколінь задовольняти власні потреби. Цей звіт відіграв ключову роль у формуванні сучасного розуміння концепції сталого розвитку.

Хоча, як ми вже зазначили вище, доповідь Брундтланд “Наше спільне майбутнє” зазвичай вважається початком обговорення питань сталості та сталого розвитку, ці концепції були і залишаються вплетеними в деякі основні виклики, такі як зростання населення, деградація та виснаження ресурсів, зміни у суспільствах та технологічний розвиток [18].

У 1992 році Конференція ООН з навколишнього середовища та розвитку (саміт в Ріо-де-Жанейро) опублікувала Хартію Землі, що окреслює побудову справедливого, стійкого та мирного глобального суспільства у 21 столітті. План дій “Порядок денний 21” із сталого розвитку визначив інформацію, інтеграцію та участь як ключові будівельні блоки, які допоможуть країнам досягти розвитку, що визнає ці взаємопов'язані опори. Крім того, “Порядок денний 21” наголошує, що широка участь громадськості в прийнятті рішень є фундаментальною передумовою для досягнення сталого розвитку [17].

Ріо-де-Жанейрська декларація стала величезним стрибком вперед: вперше світ погодився на порядок денний зі сталості [17].

Саміт зі сталого розвитку в Йоганнесбурзі (2002) оцінював досягнення, зроблені з моменту Саміту Землі 1992 року, і прийняв Йоганнесбурзький план впровадження, який визначав конкретні заходи для реалізації цілей сталого розвитку. У результаті конференції ООН зі сталого розвитку (Ріо+20) в Ріо-де-Жанейро 2012 року, прийнято документ “Майбутнє, якого ми прагнемо” (The Future We Want), який підтвердив зобов'язання країн щодо сталого розвитку і започаткував процес розробки цілей сталого розвитку (ЦСР).

Також варто зазначити про прийняття Цілей сталого розвитку (ЦСР) в рамках Порядку денного на період до 2030 року на саміті ООН у Нью-Йорку (2015). Ці цілі замінили Цілі розвитку тисячоліття і стали основою для глобальних зусиль щодо сталого розвитку на наступні 15 років.

Кожен із вищезгаданих документів і самітів зробив вагомий внесок у розвиток концепції сталого розвитку, визначивши конкретні завдання та механізми їх реалізації на глобальному рівні.

В останні роки, й сьогодні, значна увага у дослідженнях сталого розвитку була приділена питанням впливу глобальних криз, зокрема війни в Україні (2022) та таких як пандемія COVID-19 та зміни клімату, на досягнення цілей сталого розвитку (ЦСР). Наприклад, дослідження, проведені ООН та Всесвітнім економічним форумом, виявили, що пандемія значно вплинула на прогрес у досягненні ЦСР, особливо в галузях охорони здоров'я, освіти та економічного розвитку. Водночас, криза стала каталізатором для інноваційних підходів до управління ресурсами та розвитку стійких економічних моделей.

Зокрема, у звіті ООН (Sustainable Development Goals Report 2021) наголошується на важливості інтеграції питань здоров'я, соціальної справедливості та економічної стійкості у програми відновлення після пандемії. Це дослідження підкреслює необхідність зміцнення міжнародної співпраці та розробки політик, що враховують взаємозв'язок між екологічними, економічними та соціальними аспектами розвитку.

Війна в Україні, яка розпочалася у 2022 році, значно вплинула на досягнення цілей сталого розвитку як в Україні, так і в глобальному контексті. Конфлікт спричинив серйозні соціальні, економічні та екологічні наслідки, які потребують уваги та інтеграції у програми сталого розвитку.

У контексті академічної, філософської традиції, питання гармонійного суспільного розвитку постає як один із фундаментальних принципів, що сягає своїм корінням у давнину людської цивілізації. Від найдавніших часів людина була наділена екзистенційним покликанням реалізовувати своє буття у просторі суспільного співжиття через досягнення стану евдемонії, тобто щастя, добробуту та злагоди. Ця ідея знайшла своє відлуння у рефлексіях Омара Хайяма, який постулював, що метою творіння є саме людина як джерело знань та прозріння, а отже, на неї покладається онтологічна відповідальність за створення умов для повноцінної актуалізації свого екзистенційного потенціалу.

У сучасному соціокультурному дискурсі [1] концепція сталого розвитку постає як провідна парадигма досягнення суспільного благополуччя. Варто зауважити, що хоча структурно-інституційна сутність сталого розвитку інкорпорує економічні та екологічні компоненти, саме соціальний контекст відіграє визначальну роль. Дана концепція зорієнтована на створення умов для соціальної рівності та рівноправного суспільного устрою, що є необхідним для забезпечення справедливого розподілу ресурсів та задоволення людських потреб.

У контексті дослідження соціально-філософських аспектів сталого розвитку варто звернути увагу на питання корпоративної соціальної відповідальності (КСВ) як етичного компоненту бізнесу. Дослідження показують, що ефективність розвитку КСВ у країнах Європейського Союзу зумовлена наявністю сильної законодавчої бази, що регулює цю сферу. Аналіз існуючої правової та нормативної бази регулювання КСВ на міжнародному рівні та в Україні дозволяє виявити відмінності у підходах до державного регулювання соціально відповідальної поведінки бізнесу. Особлива увага приділяється ролі державних органів у сприянні розвитку КСВ та підтримці бізнесу у впровадженні етичних стандартів [4]. Наприклад, аналітичний звіт "Global CSR Trends 2023" від компанії Deloitte показує, що компанії все більше інтегрують принципи сталого розвитку у свої бізнес-моделі. Це включає не лише екологічні ініціативи, але й заходи, спрямовані на забезпечення соціальної рівності та покращення умов праці [6].

Відзначимо, що історія містить численні спроби мислителів концептуалізувати ідеальну модель гармонійного суспільства. Антична філософська традиція, представлена, зокрема, Платоном, розглядала ідею “ідеальної держави”. У середньовічній думці домінувала ідея божественного порядку, тоді як в епоху Відродження та Нового часу мислителі, такі як Н. Макіавеллі, Ф. Бекон, Т. Мор, Т. Кампанелла, А. Сен-Сімон та Ш. Фур'є, розробляли утопічні моделі раціонального суспільного устрою. Німецька класична філософія, зокрема представлена І. Кантом та Г. Гегелем, рефлексувала про суспільне буття крізь призму світового духу, а марксистська традиція, репрезентована К. Марксом та Ф. Енгельсом, визначала закони суспільного розвитку на засадах діалектичного матеріалізму.

У сучасну епоху концепції індустріального, постіндустріального, технократичного та інформаційного суспільства, розроблені такими мислителями, як Е. Тофлер, Д. Бел та З. Бжезинський, акцентують на нових викликах та загрозах для суспільного розвитку. Сьогодні необхідність досягнення сталого розвитку вимагає інтеграції економічних, соціальних та екологічних вимірів, а також нового рівня колективної свідомості та дій [9].

Проте історичний досвід свідчить, що суспільства часто виявляються нездатними повністю реалізувати теорії сталого розвитку через обмеженість людського розуму та практичні труднощі. В умовах сучасних криз сталий розвиток стає дедалі актуальнішим, вимагаючи нового підходу до організації суспільного буття.

Філософія сталого розвитку постає як необхідна форма просвітництва [9], що має на меті розпізнавання, аналіз та інтерпретацію онтологічних, антропологічних, аксіологічних та історіософських припущень, які лежать в основі наукових чи академічних тез і теорій, розроблених економістами, юристами, політологами та педагогами у сфері сталого розвитку. Ця філософська рефлексія покликана звільнити згаданих фахівців від будь-якої наївності щодо прихованих передумов, які детермінують їхні ідеї, а також сприяти процесу самовизначення людства, людського соціуму та місця людини у світі.

Відповідно, філософія сталого розвитку є необхідною умовою для підвищення теоретичної та методологічної самосвідомості серед різноманітних суб'єктів, залучених до проблематики сталого розвитку. Важливим кроком у цьому напрямку є розробка типології відповідних філософських концептуалізацій сталого розвитку, представлених у науковій літературі.

Окрім аналізу та розкриття фундаментальних припущень, філософія, в згаданому контексті, сприяє формуванню критичного мислення та саморефлексії серед дослідників та практиків, що дозволяє більш усвідомлено підходити до вирішення проблем сталого розвитку. Вона також уможлиблює інтеграцію різних наукових підходів та дисциплінарних перспектив, що є вкрай важливим для комплексного розуміння та вирішення екологічних, економічних і соціальних викликів. Таким чином, філософія сталого розвитку виконує роль методологічного та теоретичного просвітництва, що є ключовим для досягнення ефективного та довгострокового сталого розвитку.

Розглядаючи соціально-філософські основи концепції сталого розвитку, зокрема, їх зв'язок із сучасними цивілізаційними процесами принагідно буде згадати статтю польського дослідника З. Халла [8]. Дослідник розмежовує соціальні та філософські умови сталого розвитку, детально аналізуючи їхні впливи, а також робить спробу їх оцінити з позицій позитивного чи негативного впливу на темп розвитку.

Суттєвою є думка автора про домінування негативних умов, які блокують і гальмують процес сталого розвитку; необхідність комплексного підходу до розвитку, який враховує не тільки економічні, але й екологічні та соціальні вимоги; важливість інтеграції цих аспектів для забезпечення тривалого розвитку без руйнування природних ресурсів.

Філософські умови сталого розвитку визначаються як ідеї, концепції та світоглядні переконання, які впливають на усвідомлене господарювання природою та її перетворення в процесі цивілізаційного розвитку. До позитивних умов можна віднести філософські ідеї, що розглядають природу і людину як єдине ціле, підкреслюють необхідність цілісного підходу до пізнання та управління, і критикують домінуючу економічну парадигму розвитку, що ґрунтується на постійному зростанні. З іншого боку, так звані негативні філософські умови включають концепції, що відокремлюють людину від природи, трактують природу як об'єкт експлуатації, та пропагують необмежене зростання.

З. Халл наголошує на необхідності інтерналізації позитивних філософських ідей, які можуть стимулювати реалізацію проектів сталого розвитку [8]. Це вимагає колективних зусиль та часу, а також критичного перегляду існуючих економічних та соціальних моделей. У підсумку, концепція сталого розвитку має стати інтегральною частиною соціально-філософських досліджень, що враховують не тільки економічні та екологічні аспекти, але й соціальні та етичні виміри, необхідні для забезпечення гармонійного розвитку суспільства в довгостроковій перспективі.

Аналітичні студії З. Халла охоплювали дискурси економістів, соціологів та політологів, які артикульовані в державних документах, представлені в екологічних студіях неурядових організацій, провідних документах ООН та програмах глобальних природоохоронних інституцій. Результатом ґрунтовного дослідження стало виявлення значних дивергенцій у концептуалізаціях сталого розвитку, з такою широкою варіативністю приписуваних йому атрибутів, що ввело необхідність розрізняти три окремі філософсько-епістемологічні парадигми сталого розвитку замість однієї універсальної [11, с. 111].

Вищезгадані розвідки експліцитно демонструють суттєві відмінності у підходах до дефініціювання та концептуалізації сталого розвитку в різних наукових дисциплінах та інституційних контекстах. Це засвідчує, що концепт сталого розвитку є мультиверсним та поліфонічним, вимагаючи розгляду з різноманітних епістемологічних перспектив та методологічних ракурсів. Філософія сталого розвитку має інкорпорувати не лише екологічну та економічну проблематику, але й соціокультурні та політичні виміри, забезпечуючи голістичну та системну концептуалізацію цього процесу. Три філософські парадигми сталого розвитку, окреслені З. Халлом, репрезентують диверсифікацію акцентів та фокусів, що різними агентами покладаються на різні аспекти даної концепції. Це уможливорює глибше осягнення комплексності та мультиваріантності сталого розвитку, а також підкреслює необхідність міждисциплінарного та трансверсального підходу до його дослідження та імплементації.

Польський дослідник А. Папудзинський пропонує детальну типологію філософій сталого розвитку, що включає прагматичну, консерваторську та системну версії [11, с. 111-113]. Опираючись роботу дослідника, можна зазначити що прагматична філософія сталого розвитку є найближчою до принципів, закладених у період з 1972 по 1987 роки, від Конференції ООН у Стокгольмі до роботи Комісії Брундтланд. Вона передбачає баланс між економічним зростанням та екологічними обмеженнями для забезпечення високої якості життя.

Основними вимогами цієї філософії є дотримання екологічних обмежень у виробничій діяльності та встановлення рівня споживання, який не підриває основні елементи якості життя, забезпечуючи раціональне використання ресурсів.

Консерваторська філософія сталого розвитку, навпаки, підтримується політиками, бізнесменами та технократами, які ставлять пріоритет економічного зростання вище за якість життя та стан екосистем. Вона визнає ефективність ринкових механізмів у стимулюванні нових екологічно чистих технологій і вважає, що економічний розвиток може бути узгоджений з екологічними умовами без значних змін існуючих систем управління. Основна увага приділяється підвищенню матеріального благополуччя шляхом ефективного використання ресурсів і стимулювання нових технологічних рішень [11, с. 112].

Системна філософія сталого розвитку, яку А. Папудзинський описує як протиставлення консерваторській, надає пріоритет стану екосистем над економічним зростанням та матеріальним комфортом. Вона заперечує можливість включення екологічних вигод та зовнішніх витрат у економічні розрахунки, підкреслюючи, що екологічні цінності не можуть бути виражені у грошових термінах. Ця філософія пропонує радикальне переосмислення економічних, соціальних та політичних систем для досягнення сталого розвитку, де збереження динамічної рівноваги екосистем розглядається як основна умова якості життя [11, с. 113-114]. Вчений також детально розглядає основні філософські припущення кожної з цих версій.

Прагматична філософія ґрунтується на переконанні, що людство займає особливе місце у всесвіті та має право трактувати природу як належне йому середовище, водночас людина є соціальною істотою, здатною досягти самореалізації лише у взаємодії з іншими людьми, найважливішою цінністю є солідарність, а розвиток та прогрес є невід'ємною частиною історичного процесу. Консерваторська філософія акцентує увагу на економічному зростанні та визнає ринкові механізми як ключові для стимулювання екологічних інновацій. Системна філософія, навпаки, підкреслює, що людство є лише частиною природи і повинно співіснувати з нею у гармонії, при цьому найважливішою цінністю є життя у всіх його проявах.

Таким чином, на основі аналізу згаданої праці проглядається, що кожна з трьох філософій сталого розвитку - прагматична, консерваторська та системна - пропонує різні підходи до інтеграції економічних, соціальних та екологічних аспектів, забезпечуючи різноманітність методів та акцентів у розумінні і реалізації концепції сталого розвитку.

У науковому дослідженні А. Фергус та Дж. Роуні [7] проводять критичний аналіз концепції сталого розвитку крізь призму епістемологічних рамок та етики вибору. Дискурсивні практики відіграють ключову роль у формуванні суспільного контексту, потенційно спонукаючи фундаментальні зрушення в епістемологічних парадигмах, необхідних для реалізації концепції сталого розвитку. Застосовуючи фукодінську перспективу, А. Фергус та Дж. Роуні виявляють вплив дискурсу на конструювання семантичного поля сталого розвитку, обґрунтовуючи необхідність епістемологічної трансформації для досягнення інтегративного та інклюзивного розвитку.

Превалююча епістемологічна структура, базована на економічній раціональності, домінує в суспільному дискурсі, тим самим обмежуючи потенціал для розвитку інклюзивного нарративу щодо сталого розвитку. Дослідники зазначають, що дефініція сталого розвитку, артикульована комісією Брунтланд, була інкорпорована в цей дискурс та модифікована під впливом існуючих

наративів, що призвело до редукції можливостей для обговорення потенціалу сталого розвитку в термінах інтерактивного підходу до суспільного розвитку.

Не менш важливо акцентувати на значущості філософських концепцій Ю. Габермаса та М. Фуко для осмислення сталого розвитку. Габермасівська теорія комунікативної дії підкреслює важливість досягнення консенсусу в суспільстві, тоді як фукодінський аналіз фокусується на владі та дискурсі як фундаментальних елементах семантичного конструювання. Виникає необхідність трансформації епістемологічного фундаменту суспільства, пропонуючи перехід від економічної раціональності до більш інтегрованого підходу, що інкорпорує різноманітні епістемологічні перспективи та аксіологічні системи [7].

А. Фергус та Дж. Роуні аргументують, що філософська рефлексія є імперативом для визначення раціональності проекту сталого розвитку та експлікації імпліцитних передумов, які лежать в основі різноманітних теоретичних і практичних інтерпретацій цієї концепції. Це сприяє міждисциплінарним науковим дослідженням, забезпечує інтеграцію результатів у дискурсивне поле інших дисциплін та розвиток холістичних моделей реальності, а також забезпечує нормативні та аксіологічні засади, необхідні для ефективного вирішення глобальних та інтергенераційних проблем сучасності.

А. Плахчак та Д. Мукарутесі розглядають концепцію сталого розвитку крізь призму деонтологічної етики [12], наголошуючи на важливості моральних обов'язків для досягнення балансу між екологічною цілісністю, економічною життєздатністю та соціальним добробутом. Дослідники виділяють три ключові моральні обов'язки сталого розвитку: задоволення людських потреб, повага до планетарних меж та забезпечення соціальної рівності. Спираючись на роботи І. Канта і Дж. Роулза, вони аргументують, що деонтологічна етика пропонує міцний моральний фундамент для дій, спрямованих на сталий розвиток.

Кантівський категоричний імператив підкреслює необхідність універсальності етичних принципів та справедливості у прийнятті рішень щодо довкілля та суспільства. Концепція соціальної рівності Роулза акцентує увагу на забезпеченні рівних можливостей та справедливому розподілі ресурсів, що є критичним для досягнення цілей сталого розвитку. Варто наголосити на важливості поваги до планетарних меж, що передбачає відповідальне управління ресурсами в межах регенеративної здатності екосистем. Деонтологічний підхід пропонує всеохоплюючу етичну основу для досягнення сталого розвитку, враховуючи обов'язки як перед сучасними, так і майбутніми поколіннями, сприяючи формуванню суспільства, яке поважає екологічні обмеження та прагне до соціальної справедливості [12].

У контексті епістемологічних дискурсів та аксіологічних парадигм, що формують канони транснаціональної політики щодо захисту навколишнього середовища, концепт сталого розвитку виник як синтез раціонального осмислення економічних, екологічних та соціальних детермінант. Його генеза є результатом синергії зусиль представників політичної, підприємницької та наукової сфер. Дана концепція сформувалася в умовах радикальних пропозицій щодо вирішення екологічних проблем, запропонованих філософами-екологами та екоетиками на початку 1970-х років. Однак її неможливо відокремити від філософської рефлексії, оскільки остання необхідна для верифікації раціональності цього новітнього проекту в дослідженні та вирішенні найбільш гострих соціальних, економічних та природних проблем глобального та міжгенераційного характеру.

Виявлення прихованих онтологічних та гносеологічних припущень, що

лежать в основі різноманітних теоретичних та практичних імплементацій концепту сталого розвитку, уможлиблює глибше розуміння альтернативних пропозицій та їх продуктивний аналіз. Це сприяє проведенню міждисциплінарних наукових розвідок, “трансляції” результатів на мову інших дисциплін та розвитку компетенцій зі створення холістичних моделей реальності. Більше того, філософія забезпечує норми та цінності, необхідні для ефективного розв'язання дилем, з якими стикається сучасний світ [12, с. 115-116].

Отже, філософська рефлексія над концептом сталого розвитку не лише поглиблює розуміння його різноманітних аспектів, але й сприяє інтеграції наукових досліджень та розробці цілісних підходів до вирішення екологічних, економічних та соціальних проблем. Це дозволяє врахувати комплексність та багатовимірність сучасних викликів і формувати стратегії, що ґрунтуються на глибинному розумінні взаємозв'язків між різними сферами суспільного буття.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Концепція сталого розвитку, сформульована як відповідь на глобальні виклики сучасності, являє собою комплексний підхід до гармонійного розвитку суспільства, що поєднує економічні, екологічні та соціальні аспекти. Аналіз історичних та сучасних філософських підходів до сталого розвитку, проведений у цій статті, дозволяє дійти низки важливих висновків.

Основоположні праці, такі як звіт “Межі зростання”, книга Ерлеха Шумахера “Мале - це прекрасно” та праця Елвіна Тофлера “Третя хвиля”, стали ключовими віхами у розвитку концепції сталого розвитку. Вони висвітлили критичні проблеми, пов'язані з необмеженим економічним зростанням, і запропонували нові підходи до управління ресурсами, які враховують соціальні та екологічні вимоги.

Глобальні ініціативи та конференції, такі як Конференція ООН з навколишнього середовища та розвитку 1992 року та публікація Хартії Землі, відіграли важливу роль у формуванні сучасного розуміння сталого розвитку. Ці ініціативи сприяли утвердженню концепції сталого розвитку на міжнародному рівні, підкресливши важливість інтеграції економічних, соціальних та екологічних вимірів у процес прийняття рішень.

Філософський аналіз сталого розвитку виявив різноманітність підходів до цієї концепції. Філософські парадигми, представлені в роботах сучасних дослідників, показують, що сталий розвиток може бути розглянутий з різних епістемологічних перспектив. Прагматична, консерваторська та системна філософії пропонують різні шляхи досягнення гармонійного розвитку, кожен з яких має свої переваги та обмеження.

Соціально-філософські основи сталого розвитку наголошують на важливості соціальної рівності, справедливого розподілу ресурсів та забезпечення людських потреб. У сучасному соціокультурному дискурсі концепція сталого розвитку стає провідною парадигмою, яка орієнтована на створення умов для соціальної рівності та рівноправного суспільного устрою.

Аналіз концепції сталого розвитку дозволяє зробити висновок, що дана концепція є критично важливою для забезпечення довгострокового розвитку людства. Інтеграція економічних, соціальних та екологічних аспектів є необхідною умовою для досягнення стійкого розвитку. Філософська рефлексія над концепцією сталого розвитку сприяє глибшому розумінню її принципів та надає основу для подальших досліджень і практичної реалізації. Таким чином, сталий розвиток постає не лише як наукова концепція, але й як етичний та соціальний

імператив, що має бути врахований у всіх аспектах суспільного життя.

Список використаних джерел:

1. Гриньків, АП 2019, 'Соціокультурна vs соціально-культурна діяльність', *Гілея: Філософські науки*, Вип. 146 (7), с. 53-56.
2. Нерсесян, ГА 2013, 'Сталий розвиток починається в головах людей: соціально-філософські аспекти інтерпретації', *Вісник Національного технічного університету України "Київський політехнічний інститут"*. Політологія. Соціологія. Право, Вип. 4, с. 68-75.
3. Bekh, Y et al. 2019, Corporate social responsibility as an ethical composition of business management: Regulation on the state level, *Journal of Legal, Ethical and Regulatory*, Issue 22, pp. 1-5.
4. Berg, C 2019, *Sustainable action: Overcoming the barriers*, New York: Routledge.
5. Borshchuk, E & Lysachok, A 2022, 'Theoretical and applied principles of formation of sustainable development investment policy', *Scientific Perspectives*, 10 (16). Available from : <<https://doi.org/10.52058/2708-7530-2021-10>>. [21 August 2024].
6. Deloitte 2023 CxO Sustainability Report 2023, *Global CSR trends*, Deloitte. Available from : <<https://www.deloitte.com/global/en/issues/climate/content/deloitte-cxo-sustainability-report.html>>. [21 August 2024].
7. Fergus, A & Rowney, J 2005, 'Sustainable development: Epistemological frameworks & an ethic of choice', *Journal of Business Ethics*, 57, pp. 197-207. Available from : <<https://doi.org/10.1007/s10551-004-5093-6>>. [21 August 2024].
8. Hull, Z 2008, 'Sustainable development: Premises, understanding and prospects', *Sustainable Development*, 16(2), pp. 73-80. Available from : <<https://doi.org/10.1002/sd.337>> [21 August 2024].
9. Martens, E & Schnädelbach, H 1995, 'O aktualnej sytuacji filozofii', In: *Filozofia. Podstawowe pytania*, Warsaw: WP, pp. 33-56.
10. Meadows, DH, Meadows, DL, Randers, J & Behrens III, WW 1972, *The limits to growth: A report for the Club of Rome's project on the predicament of mankind*, New York: Universe Books.
11. Papuziński, A 2008, 'The philosophical dimension to the principle of sustainable development in the Polish scientific literature', *Sustainable Development*, 16(2), pp. 109-116. Available from : <<https://doi.org/10.1002/sd.338>>. [21 August 2024].
12. Płachciak, A & Mukarutesi, D 2020, 'The deontological perspective of sustainable development', *Annales. Ethics in Economic Life*, 23 (1), pp. 83-96. Available from : <<https://doi.org/10.18778/1899-2226.23.1.05>>. [21 August 2024].
13. Schumacher, EF 1993, *Small is beautiful: A study of economics as if people mattered*, London: Vintage.
14. Toffler, A 1980, *The third wave*, New York: Morrow.
15. UNESCO, *Education for sustainable development*. Education and science at the threshold of the third millennium: Theses of the International Congress (for 50th aniv. of UNESCO). Available from : <<http://www.unesco.org/education/desd>>. [21 August 2024].
16. United Nations 2021, *The Sustainable Development Goals Report 2021*. Available from : <<https://unstats.un.org/sdgs/report/2021/The-Sustainable-Development-Goals-Report-2021.pdf>>. [21 August 2024].
17. Will, A (n/d/), *Learning for sustainability: Sustainable development*. Available from : <<https://learningforsustainability.net/susdev/>>. [21 August 2024].
18. *World Commission on Environment and Development (WCED) 1987, Our common future*, Vol. 17(1), pp. 1-91.

References:

1. Hrynkiw, AP 2019, 'Sotsiokulturna vs sotsialno-kulturna diialnist (Sociocultural vs social-cultural activity)', *Hileia: Filozofski nauky*, Vyp. 146 (7), s. 53-56.
2. Nersesian, HA 2013, 'Stalyi rozvytok pochynaietsia v holovakh liudei: sotsialno-filozofski aspekty interpretatsii (Sustainable development begins in people's minds: Social-

- philosophical aspects of interpretation)', *Visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu Ukrainy "Kyivskiy politekhnichnyi instytut". Politolohiia. Sotsiolohiia. Pravo*, Vyp. 4, s. 68-75.
3. Bekh, Y et al. 2019, Corporate social responsibility as an ethical composition of business management: Regulation on the state level, *Journal of Legal, Ethical and Regulatory*, Issue 22, pp. 1-5.
 4. Berg, C 2019, *Sustainable action: Overcoming the barriers*, New York: Routledge.
 5. Borshchuk, E & Lysachok, A 2022, 'Theoretical and applied principles of formation of sustainable development investment policy', *Scientific Perspectives*, 10 (16). Available from : <<https://doi.org/10.52058/2708-7530-2021-10>>. [21 August 2024].
 6. Deloitte 2023 CxO Sustainability Report 2023, *Global CSR trends*, Deloitte. Available from : <<https://www.deloitte.com/global/en/issues/climate/content/deloitte-cxo-sustainability-report.html>>. [21 August 2024].
 7. Fergus, A & Rowney, J 2005, 'Sustainable development: Epistemological frameworks & an ethic of choice', *Journal of Business Ethics*, 57, pp. 197-207. Available from : <<https://doi.org/10.1007/s10551-004-5093-6>>. [21 August 2024].
 19. Hull, Z 2008, 'Sustainable development: Premises, understanding and prospects', *Sustainable Development*, 16(2), pp. 73-80. Available from : <<https://doi.org/10.1002/sd.337>> [21 August 2024].
 8. Martens, E & Schnädelbach, H 1995, 'O aktualnej sytuacji filozofii', In: *Filozofia. Podstawowe pytania*, Warsaw: WP, pp. 33-56.
 9. Meadows, DH, Meadows, DL, Randers, J & Behrens III, WW 1972, *The limits to growth: A report for the Club of Rome's project on the predicament of mankind*, New York: Universe Books.
 10. Papuziński, A 2008, 'The philosophical dimension to the principle of sustainable development in the Polish scientific literature', *Sustainable Development*, 16(2), pp. 109-116. Available from : <<https://doi.org/10.1002/sd.338>>. [21 August 2024].
 11. Płachciak, A & Mukarutesi, D 2020, 'The deontological perspective of sustainable development', *Annales. Ethics in Economic Life*, 23 (1), pp. 83-96. Available from : <<https://doi.org/10.18778/1899-2226.23.1.05>>. [21 August 2024].
 12. Schumacher, EF 1993, *Small is beautiful: A study of economics as if people mattered*, London: Vintage.
 13. Toffler, A 1980, *The third wave*, New York: Morrow.
 14. UNESCO, *Education for sustainable development*. Education and science at the threshold of the third millennium: Theses of the International Congress (for 50th aniv. of UNESCO). Available from : <<http://www.unesco.org/education/desd>>. [21 August 2024].
 15. United Nations 2021, *The Sustainable Development Goals Report 2021*. Available from : <<https://unstats.un.org/sdgs/report/2021/The-Sustainable-Development-Goals-Report-2021.pdf>>. [21 August 2024].
 16. Will, A (n/d/), *Learning for sustainability: Sustainable development*. Available from : <<https://learningforsustainability.net/susdev/>>. [21 August 2024].
 17. *World Commission on Environment and Development (WCED) 1987*, Our common future, Vol. 17(1), pp. 1-91.

DOI 10.33930/ed.2019.5007.51(10-12)-7

УДК 141.1

КОМУНІКАТИВНО-ЦІННІСНІ ПОРАДИ У ФІЛОСОФСЬКИХ ПОГЛЯДАХ ЕПІКУРА*COMMUNICATIVE AND VALUABLE ADVICE IN THE PHILOSOPHICAL VIEWS OF EPICURUS***О. Ю. Рак****Актуальність теми дослідження.**

На період війни, розуміння щастя змінилось, цінність життя теж дало нову форму пояснень, тому тема стала ще більш актуальною на сьогоднішній день. Стаття присвячена аналізу філософських поглядів Епікура про смерть, щастя, знання та інші важливі теми. У процесі дослідження автором детально опрацьовано аргументи Епікура – чому смерть не є злом, а також його ідеї про те, як досягти щастя в житті.

Постановка проблеми. Розкрито проблематику, що філософія Епікура пропонує практичні комунікативно-ціннісні поради, як жити без страху перед смертю, цінувати життя і знаходити радість у простих речах. Епікур у своїх філософських роздумах підкреслює важливість розумного життя, етики, справедливості, знань і суджень. При опрацюванні даної проблеми ми бачимо суттєвий вплив епікуреїзму на українську культуру. Автор статті при проведенні дослідження наводить приклади використання ідей Епікура в творах таких українських письменників, як: Іван Франко, Лєся Українка та Микола Хвильовий.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковими дослідженнями щодо філософських поглядів Епікура щодо проблемних понять представлено у працях відомих українських авторів, таких як: М. М. Мовчан, О. В. Кулешов, Л. С. Кучера, П. А. Кравченко, В. Л. Петрушенко, М. В. Сінельникова. Слід виокремити американського класика, вченого-філософа Девіда Константа, який досліджував епікурейську філософію і його праця “Деякі аспекти епікурейської психології”.

Постановка завдання. Виявлення основних моментів у епікурейській філософії – це існування людини, цінність життя та буття, розуміння основних понять “щастя”, “задоволення”, “страху”, “страждання” тощо. Філософ наголошує,

Urgency of the research. During the war, the understanding of happiness changed, and the value of life also gave a new form of explanation, so the topic has become even more relevant today. The article is devoted to the analysis of Epicur philosophical views on death, happiness, knowledge and other important topics. In the course of the study, the author elaborates on Epicur arguments as to why death is not evil, as well as his ideas on how to achieve happiness in life.

Target setting. The article reveals that the philosophy of Epicurus offers practical communicative and value-based advice on how to live without fear of death, appreciate life and find joy in simple things. In his philosophical reflections, Epicur emphasizes the importance of a reasonable life, ethics, justice, knowledge and judgment. When studying this problem, we see a significant influence of Epicureism on Ukrainian culture. The author of the article provides examples of the use of Epicurus' ideas in the works of such Ukrainian writers as: Ivan Franko, Lesya Ukrainka and Mykola Khvylovyyi.

Actual scientific researches and issues analysis. Scientific research on the philosophical views of Epicur on problematic concepts is presented in the works of famous Ukrainian authors, such as: M. M. Movchan, O. V. Kuleshov, L. S. Kuchera, P. A. Kravchenko, V. L. Petrusenko, M. V. Sinelnikova. We should single out the American classic, scientist-philosopher David Konstan, who studied Epicurean philosophy and his work “Some Aspects of Epicurean Psychology”.

The research objective. Identification of the main points in Epicurean philosophy is the existence of man, the value of life and being, understanding of the basic concepts of “happiness”, “pleasure”, “fear”, “suffering”, etc. The philosopher

що найкращим чином досягнення щастя та задоволення – це мати якомога менше потреб від життя. А відповідно дня нас постає завдання – виокремити найкращі поради для життя, щоб отримати насолоду і щастя у людському бутті.

Виклад основного матеріалу. Філософ мав оптимістичний напрям щодо етики життя та задоволення і вважав, що в усьому є міра її дотримання. Ідеал життя та буття полягає – у задоволенні природних, а не створених бажань. Жодним чином Епікур був проти заздрощів та злих намірів нашкодити комусь, основне в його житті пам'ятати про безкорисливу доброту, оскільки вона завжди винагороджується. Вчений наголошував на необхідності постійно працювати над своїми знаннями та чуттями, щоб бути потрібним для багатьох.

Найважливішою комунікативною порадою філософа була розуміння щастя і вміти вдовольнитися найменшим, також відноситься до смерті як кінець буття людини і треба жити отримуючи задоволення від природнього та фізичного існування, насолоджуватись життям, але пам'ятати межі допустимості заборонених пристрастей.

Висновки. Мета нашого життя – це пошук щастя, жити доброчесно і справедливо, керувати своїми думками, а отже – здобувати розум та знання. Автором розроблено висновок, що головними комунікативно-ціннісними порадами є принцип задоволення за Епікуром – це не просто пошук фізичних радощів, а комплексний підхід до життя, який включає в себе розуміння і задоволення як фізичних, так і розумових потреб, і в кінцевому – досягнення “атараксії”, тобто спокою душі.

Ключові слова: смерть, страх, щастя, задоволення, епікуреїзм, комунікативно-ціннісна порада, атараксія.

emphasises that the best way to achieve happiness and satisfaction is to have as few needs from life as possible. And so, the task of the day is to identify the best tips for living in order to gain pleasure and happiness in human existence.

The statement of basic materials. The philosopher had an optimistic approach to the ethics of life and pleasure and believed that in everything there is a measure of its observance. The ideal of life and being is to satisfy natural, not created desires. In no way was Epicur against envy and evil intentions to harm someone, the main thing in his life was to remember selfless kindness, because it is always rewarded. The scientist emphasized the need to constantly work on his knowledge and senses in order to be useful to many.

The philosopher's most important communicative advice was to understand happiness and be able to be satisfied with the least, also to treat death as the end of human existence and to live enjoying natural and physical existence, to enjoy life, but to remember the limits of admissibility of forbidden passions.

Conclusions. The purpose of our life is the search for happiness, to live virtuously and justly, to control our thoughts, and therefore to acquire intelligence and knowledge. The author has developed the conclusion that the main communicative and valuable advice is the principle of satisfaction according to Epicur - it is not just a search for physical joys, but a comprehensive approach to life, which includes understanding and satisfying both physical and mental needs, and ultimately - achievement “ataraxia”, that is peace of mind.

Keywords: death, fear, happiness, pleasure, epicureanism, communicative value advice, ataraxia.

“Найстрашніше із усіх зол, смерть, жодним чином нас не стосується, оскільки коли ми існуємо, смерть не присутня; а коли смерть наявна, тоді ми не існуємо”

Епікур

Актуальність теми полягає в тому, що філософія Епікура до кінця не вивчена, адже поняття “щастя” та “задоволення” є найвищим благом, а метою нашого дослідження полягає в тому, щоб емпірично дослідити комунікативно-

ціннісні поради філософа щодо понять щастя, нещастя, страху, задоволення, смерті, а також, яким чином ми повинні цінувати життя і на чому акцентувати міру нашого буття.

Постановка проблеми. Поняття “смерть” є частиною нашого життя, оскільки в мозку людини закладено почуття страху до смерті на біологічному і психологічному рівнях. Центальною проблемою життя-смерть займався античний й давньогрецький філософ Епікур, який розробив декілька фактів з приводу страху до смерті, а саме: смертність душі, остаточне неіснування смерті, аргумент симетрії, а також страх перед гнівом Богів та природними явищами. Фактично проблемою смерті можна займатися вічно і вона ніколи не вирішиться і не буде мати остаточної єдиної думки чи твердження. Оскільки смерть – це потойбіччя, яке невідоме і невидиме, але шлях до смерті може бути тривалим і мати певний шлях. Філософ знав, що центром нашого життєвого шляху – це отримати щастя й задоволення і ми всі прагнемо цього – це є природним явищем людського життя. Тому важливо оцінити поняття “щастя” і відчуття задоволення. За висловлюванням Епікура *“Жодне задоволення саме по собі не є злом; але засоби досягнення деяких задовольень доставляє набагато більше клопоту, ніж задоволення”*. Тобто цитата дає нам зрозуміти, що не кожне задоволення може дати нам результат позитивний, інколи навпаки дасть негативний, як до прикладу, наркотики, алкоголізм і т.д. *“Той, хто знає межі життя, знає, як легко позбутися болю від нестачі, зробивши життя досконалим; тому йому не потрібні дії, які тягнуть за собою боротьбу”*. Цим твердженням ми бачимо, що Епікур був прихильником задоволення духовного, а не фізичного, розробив принцип щастя – спокої в душі “атараксія” (грец. ataraxia – незворушність) [1].

Епікур у своїй “теорії атомізму” виніс основне життєве кредо – вміти відхилитися від незадоволення та страждань, тобто філософ був проти “гонитви за задоволенням бажань”, оскільки від цього людина на одному не зупиниться, а далі біжить до пошуку ще кращого, а відповідно на основі цього розвивається риса – невдоволення і озлобленість до життя.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Науковий доробок, спрямований на розв’язання філософських питань життя, страху перед смертю, задоволення та отримання щастя, представлених у працях: М. М. Мовчана, О. В. Кулешова, Л. С. Кучера, П. А. Кравченко, В. Л. Петрушенко, М. В. Сінельникова та багатьох інших. Попри достатню кількість наукових робіт у царині в своїй філософії Епікур стверджує ідеал мудреця-філософа, який не дозволяє надмірно хвилювати свою душу жодними пристрастями, адже володіючи знаннями, він долає будь-які страхи і здатен жити в поміркованості своїх задовольень навіть на тлі перспективи кінця. Епікур був першим, хто поборов страх перед богами, заперечивши їх вплив на життя людей та природи. Філософія Епікура є надзвичайно актуальною сьогодні на період війни, адже в цей час людина переосмислює цінність життя і щастя.

Постановка завдання. Пропонується здійснити аналіз філософського бачення Епікура щодо розуміння важливих понять існування буття людини і її відношення до життя. Основним завданням – виокремити основні комунікативно-ціннісні поради філософа щодо правильного життя, навчитися долати страх перед смертю тощо.

Виклад основного матеріалу дослідження. Епікур (грецьк. Επίκουρος) з Самосу (341 р. до н. е. – 270 р. до н. е.) – давньогрецький філософ-матеріаліст, чий вплив на розвиток філософії значно був суттєвий. Він активно розвивав ідеї,

що базувалися на концепціях Демокріта [4].

Філософський напрямок епікуреїзму сильно вплинув на подальших мислителів, включаючи римських філософів, у наступні періоди еллінської історії [1].

Філософ Епікур писав: “Найстрашніше із усіх зол, смерть, жодним чином нас не стосується, оскільки коли ми існуємо, смерть не присутня; а коли смерть наявна, тоді ми не існуємо” [10, с.231-234].

М. М. Мовчан зазначив, що Епікур стверджував, що головна мета філософії полягає в тому, щоб допомогти людям подолати страх перед смертю, який є загальним. Серед численних аргументів, що сприяють подоланню цього страху, можна виділити три основних:

- 1) смертність душі;
- 2) переконання, що смерть - це ніщо;
- 3) аргумент симетрії.

З точки зору смертності душі, Епікур вважав, що душа також є смертною і розпадається разом із тілом. Якщо це так, і ми не існуємо після смерті, немає чого боятися. Відсутність свідомості після смерті робить страх надмірним.

У другому аргументі, Епікур зазначав, що коли ми живемо, смерті ще немає, а коли настане смерть, ми уже не існуємо. Тому, немає сенсу боятися смерті, яка є незначною для нашого відчуття.

Найбільш переконливим є аргумент симетрії, який вказує на те, що стан після смерті аналогічний стану перед нашим народженням. Це дозволяє нам розуміти, що обидва стани небуття – до нашого народження і після смерті – однакові. Таким чином, боятися другого стану небуття (вічності) не має сенсу, оскільки він аналогічний першому, про який ми мало думаємо [8].

У філософії Епікура виявлено глибоке усвідомлення смерті, яке впливає на його уявлення про сутність життя. Епікур підкреслює, що смерть є позбавленням відчуття, і тому не може мати прямого впливу на того, хто ще живий. Його утвердження про те, що смерть не стосується нас у прямому змісті, викликає важливі міркування про сутність нашого існування.

Для Епікура важливо зосередитися на житті та насолодах, які воно принесе, оскільки він вважає, що мудрість полягає у розумінні, що “смерть не має до нас ніякого відношення” [10]. Такий підхід зміцнює його переконання, що справжня насолода полягає в усвідомленні моменту, а не вічному триванні.

За Епікуром, природні бажання і страждання мають своє місце в житті, проте він закликає до розумного вибору та уникає всякого перебільшення. Для нього, мудрість полягає в розрізненні між природними і неприродними бажаннями, а також у здатності знайти баланс між задоволенням і стражданням.

Філософія Епікура за комунікативно-ціннісним аспектом пропонує не тільки новий погляд на смерть, але й вчить нас цінувати момент, розуміти природу нашого існування, і знаходити радість в житті, незважаючи на його непередбачуваність. Його ідеї залишаються актуальними і викликають до глибоких роздумів про сенс життя та його значення.

Автор О. В. Кулешов зазначив, що Епікур глибоко досліджує теми життя, смерті, задоволення та щастя. Епікур дає поради, як жити без страху та досягти щастя через розумне життя, етику та справедливість. Можна виділити наступні основні поради:

1. Смерть не є злом: Епікур стверджує, що смерть не має до нас ніякого відношення, адже коли ми живі, смерті ще немає, а коли настає смерть, ми вже не існуємо. Це твердження звільняє людину від страху перед смертю, дозволяючи їй

зосередитися на житті.

2. Задоволення як основа щастя: Епікур визнає задоволення першим і природним благом. Проте він не ототожнює задоволення з розпустою. Навпаки, він підкреслює важливість простого життя, вільного від тілесних страждань та душевного неспокою.

3. Розумне життя, етика та справедливість: Епікур стверджує, що неможливо жити приємно, не живучи розумно, морально та справедливо. Ці чесноти нерозривно пов'язані з щасливим життям.

4. Знання та роздуми: Епікур закликає до постійного самовдосконалення через знання та роздуми. Він рекомендує досліджувати причини вибору та уникнення, а також виганяти “брехливі” думки, що породжують сум'яття [6].

Вчений Л. С. Кучер зазначає, що Епікурова філософія контрастує з деякими іншими течіями того часу, які роблять акцент на страху перед богами або аскетизмі. Епікур же пропонує життєствердну філософію, що фокусується на досягненні щастя в цьому житті [7].

Важливо зазначити, що вплив Епікура на українську культуру не був однорідним. Деякі українські мислителі критикували його ідеї, вважаючи їх надмірно гедоністичними. Проте, епікурова філософія, безсумнівно, збагатила українську культуру та дала українцям нове розуміння сенсу життя.

Ось деякі приклади впливу епікуреїзму на українську культуру:

– Іван Франко у своїй повісті “Воа constrictor” використовує Епікурові ідеї для дослідження теми життя та смерті.

– Леся Українка у своїй драмі “Лісова пісня” використовує Епікурові ідеї для дослідження теми щастя та свободи.

– Микола Хвильовий у своїх творах використовує Епікурові ідеї для дослідження теми сенсу життя та людської екзистенції.

Філософія Епікура – це цінний ресурс для українців, які шукають шлях до щасливого та повноцінного життя. Вона пропонує практичні поради, як жити без страху, цінувати життя та знаходити радість у простому [8].

Епікур вважав, що щастя є головною метою людського життя. Для досягнення щастя він пропонував уникати болю і тривоги, знаходячи задоволення в простих радощах. Щастя, за Епікуром, не полягає в розкоші чи надмірності, а у відсутності страждань і тривог, які порушують душевний спокій. Філософ наголошував, що справжнє щастя досягається через розсудливе задоволення природних і необхідних потреб, таких як їжа, притулок та дружба. Він також підкреслював важливість душевного спокою (атараксії) і відсутності тілесного болю (апонії), як основи для досягнення щастя. Таким чином, Епікур бачив щастя в гармонії тіла і душі, де розумні задоволення і відсутність надмірностей є ключовими чинниками.

Принцип задоволення є центральним в епікурейській філософії і базується на переконанні, що все, що ми робимо, має бути спрямоване на досягнення задоволення і уникнення болю. Однак, Епікур розрізняв види задоволень і підкреслював важливість вибору правильних, які приносять довготривалу радість і спокій. Він поділяв задоволення на природні і необхідні, природні і не необхідні та неприродні і не необхідні. Природні і необхідні задоволення, такі як: їжа і вода, є базовими для виживання і щастя [11].

Природні і не необхідні, як-от розкішна їжа, можуть бути приємними, але не є критичними для щастя. Неприродні і не необхідні задоволення, як-от влада чи багатство, часто приносять більше тривог і розчарувань, ніж радості. Епікур закликав до поміркованості і розсудливості, адже тільки розумне використання

задоволення може привести до справжнього щастя. За Епікуром, важливо уникати надмірностей, які можуть зруйнувати баланс і привести до нових страждань. Цей підхід до задоволень допомагає уникнути пасток, що часто супроводжують прагнення до неприродних і не необхідних бажань, таких як багатство або слава, які, хоча і можуть виглядати привабливими, насправді здатні викликати більше тривог і розчарувань, ніж справжнього задоволення.

Автор П. А. Кравченко зазначив, що Епікур вважав задоволення як розумове. Інтелектуальні радості, такі як навчання, філософські роздуми, спілкування з друзями, є важливою частиною щасливого життя. Вони допомагають людині досягати душевного спокою, уникати страхів і тривог. Він наголошував на важливості роздумів і самоаналізу, адже вони дозволяють зрозуміти справжні причини наших бажань і страхів, і таким чином уникнути непотрібних страждань [5]. Епікур хотів своєю філософією подати практичне впровадження в життя, поєднуючи саму етику життя з такими науками як фізика і логіка, говорячи про зіткнення і роз'єднання атомів, цим пояснюючи, що у просторі між цими світами, безсмертні і щасливі, живуть боги, не піклуючись про світ і людей. Можна порівняти тлумачення філософа з сьогоденням наших політиків при владі, які дбають лише про себе, а не про народ.

Епікур підкреслював, що розумне життя, спрямоване на досягнення задоволень, повинно бути гармонійним, врівноваженим і вільним. Він рекомендував практикувати аскетизм, не в сенсі повного відмови від задоволень, а як засіб навчитися цінувати прості радості життя і уникати надмірностей. За його словами, людина повинна задовольняти свої природні потреби, але не бути рабом своїх бажань. Так, просте харчування може приносити більше радості і задоволення, ніж розкішні бенкети, адже задоволення від їжі полягає не в її кількості чи розкоші, а в усвідомленні її достатності і необхідності [5].

Отже, принцип задоволення за Епікуром – це не просто пошук фізичних радощів, а комплексний підхід до життя, який включає розуміння і задоволення як фізичних, так і розумових потреб. Розсудливість, поміркованість і глибоке розуміння своїх справжніх бажань і потреб є ключовими для досягнення довготривалого щастя і душевного спокою.

На сьогодні, сучасна течія “задоволення” базується на епікуреїзмі [9], адже люди зараз прагнуть все нових екзотичних страв і фруктів, овочів, розважальних шоу-програм і т.д. Нині людина стала особливо вибаглива до всього і всіх, у світі великого вибору багатьох речей, предметів, широкого спектру послуг тощо і це дає позитивний шлях до вдосконалення людини у всіх життєвих процесах.

Висновки. Підсумовуючи вищенаведене, необхідно зазначити, що філософія Епікура дає комунікативно-ціннісні практичні поради, як жити без страху, досягти щастя і отримувати задоволення. Його філософія підкреслює важливість розумного життя, етики, справедливості, знань та роздумів. Ці ідеї залишаються актуальними й досі, пропонуючи шлях до щасливого та повноцінного життя.

Досліджуваний погляд Епікура є цінним джерелом для аналізу його філософії. Він дає чітке уявлення про смерть, задоволення, щастя, знання та інші важливі теми. Це також може бути використано для порівняння епікуреїзму з іншими філософськими течіями.

Вчення Епікура про щастя й шляхи його досягнення ґрунтується на етиці евідемонізму, яка робить людину відповідальною за власне щастя й нещастя, адже філософ вважає спокій найдосконалішим станом людини, а просвіту розуму єдиним засобом проти страхів.

Список використаних джерел:

1. Konstan, D 2005, *Epicurus. Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Available from : <<https://plato.stanford.edu/entries/epicurus/>>. [2 December 2024].
2. Weger, H, Castle Bell, G, Minei, EM, & Robinson, MC 2014, *Relative effectiveness of active listening in initial interaction. International Journal of Listening*, 28 (1), pp. 13–31. Available from : <<https://doi.org/10.1080/10904018.2013.813234>>. [2 December 2024].
3. Kenar, DJ, Cody, MJ, & Manusov, VL 2003, *Interpersonal Communication: A Goal-Based Approach*, 3rd ed., New York, NY : *Bedford/St. Martin's*.
4. Епікур 2002, *Філософський енциклопедичний словник*, голова редколегії Шинкарук, ВІ та ін., Київ : *Абрис, Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України*, 742 с.
5. Кравченко, ПА & Москаленко, СМ 2008, 'Щастя як загальна мета людського життя в епікурейській етиці', *Філософські обрії*, № 20. Доступно : <<http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/25856/17-Kravchenko.pdf?sequence=1>>. [4 Листопад 2024].
6. Кулешов, ОВ 2017, *Філософія: практикум для здобувачів освітнього ступеня бакалавра зі спеціальностей 072 "Фінанси, банківська справа та страхування"; "071 Облік і оподаткування"*, упоряд. О. В. Кулешов; Міністерство освіти і науки України, Черкас. держ. технол. ун-т, Черкаси: *ЧДТУ*, 60 с.
7. Кучер, ЛС 2010, *Феномен смерті як філософсько-антропологічна проблема сучасності*. Дисертація кандидата наук, *Нац пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова*, Київ, 200 с. Доступно : <<https://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/42795?show=full>>. [4 Листопад 2024].
8. Мовчан, ММ 2019, *Страх як проблема буття людини в соціальному середовищі*. Монографія, Полтава: *ПУЕТ*, 356 с. Доступно : <<https://core.ac.uk/download/pdf/326487416.pdf>>. [10 Листопад 2024].
9. Мозговий, І 2003, 'Егоїстично-індивідуалістський контекст епікурейського гедонізму в розумінні проблеми свободи', *Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В. Гнатюка*. Серія: Філософія. Тернопіль, № 11, с. 65-70.
10. Петрушенко, В 2009, *Висловлювання та сентенції знаменитих філософів*. Тлумачний словник основних філософських термінів, Львів: *Видавництво Національного університету "Львівська політехніка"*, С. 234-261.
11. Сінельнікова, МВ 2018, 'Страх смерті та можливості його подолання у філософії Епікура', *Актуальні проблеми філософії та соціології: Науково-практичний журнал*, голов. ред. Яковлев, ДВ; відпов. секретар Шамша, ІВ, *Міністерство освіти і науки України; Національний університет "Одеська юридична академія"*. Одеса, Вип. 21. с. 103-105. Доступно : <<http://hdl.handle.net/11300/11421>>. [10 Листопад 2024].

References:

1. Konstan, D 2005, *Epicurus. Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Available from : <<https://plato.stanford.edu/entries/epicurus/>>. [2 December 2024].
2. Weger, H, Castle Bell, G, Minei, EM, & Robinson, MC 2014, *Relative effectiveness of active listening in initial interaction. International Journal of Listening*, 28 (1), pp. 13–31. Available from : <<https://doi.org/10.1080/10904018.2013.813234>>. [2 December 2024].
3. Kenar, DJ, Cody, MJ, & Manusov, VL 2003, *Interpersonal Communication: A Goal-Based Approach*, 3rd ed., New York, NY : *Bedford/St. Martin's*.
4. Epikur 2002, *Filosofskiyi entsyklopedychnyi slovnyk (Philosophical Encyclopedic Dictionary)*, holova redkolehii Shynkaruk, VI ta in., Kyiv : *Abrys, Instytut filosofii imeni Hryhoriia Skovorody NAN Ukrainy*, 742 s.
5. Kravchenko, PA & Moskalenko, SM 2008, 'Shchastia yak zahalna meta liudskoho zhyttia v epikureiskii etytsi ('Happiness as a general goal of human life in Epicurean ethics)', *Filosofski obrii*, № 20. Dostupno : <<http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/25856/17-Kravchenko.pdf?sequence=1>>. [4 Lystopad 2024].
6. Kulieshov, OV 2017, *Filosofia: praktykum dlia zdobuvachiv osvitnoho stupenia bakalavra zi spetsialnostei 072 "Finansy, bankivska sprava ta strakhuvannia" (Philosophy: a workshop for applicants for a bachelor's degree in specialties 072 "Finance, banking and*

- insurance*”); “071 Oblik i opodatkuvannia”, uporiad. O. V. Kulieshov; Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy, Cherkas. derzh. tekhnol. un-t, Cherkasy: ChDTU, 60 s.
7. Kucher, LS 2010, *Fenomen smerti yak filosofsko-antropologichna problema suchasnosti (The phenomenon of death as a philosophical and anthropological problem of our time)*. Dysertatsiia kandydata nauk, Nats ped. un-t im. M. P. Drahomanova, Kyiv, 200 s. Dostupno : <<https://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/42795?show=full>>. [4 Lystopad 2024].
 8. Movchan, MM 2019, *Strakh yak problema buttia liudyny v sotsialnomu seredovyshchi (Fear as a problem of human existence in the social environment)*. Monohrafiia, Poltava: PUET, 356 s. Dostupno : <<https://core.ac.uk/download/pdf/326487416.pdf>>. [10 Lystopad 2024].
 9. Mozghovyi, I 2003, ‘Ehoistychno-indyvidualistskyi kontekst epikureiskoho hedonizmu v rozuminni problemy svobody (Egoistic-individualist context of Epicurean hedonism in understanding the problem of freedom)’, *Naukovi zapysky Ternopilskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu im. V. Hnatiuka. Seriia: Filosofiia*. Ternopil, № 11, s. 65-70.
 10. Petrushenko, V 2009, *Vyslovlivannia ta sententsii znamenytykh filosofiv (Statements and maxims of famous philosophers)*. Tlumachnyi slovnyk osnovnykh filosofskykh terminiv, Lviv: Vydavnytstvo Natsionalnoho universytetu “Lvivska politekhnika”, С. 234-261.
 11. Sinelnikova, MV 2018, ‘Strakh smerti ta mozhlyvosti yoho podolannia u filosofii Epikura (Fear of Death and Possibilities of Overcoming It in the Philosophy of Epicurus)’, *Aktualni problemy filosofii ta sotsiologii: Naukovo-praktychnyi zhurnal*, holov. red. Yakovlev, DV; vidpov. sekretar Shamsha, IV, Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy; Natsionalnyi universytet “Odeska yurydychna akademiia”. Odesa, Vyp. 21. s. 103-105. Dostupno : <<http://hdl.handle.net/11300/11421>>. [10 Lystopad 2024].

DOI 10.33930/ed.2019.5007.51(10-12)-8

УДК 130.3+140.8(17)

АГРЕСИЯ І ВІЙНА: ФІЛОСОФСЬКО-АНТРОПОЛОГІЧНІ РОЗМІРКУВАННЯ ПРО УМОВИ ДОСЯГНЕННЯ «ВІЧНОГО МИРУ» ТА ПРИЧИНИ АГРЕСИЇ

AGGRESSION AND WAR: PHILOSOPHICAL-ANTHROPOLOGICAL
REFLECTIONS ON THE CONDITIONS FOR ACHIEVING “PERPETUAL
PEACE” AND THE CAUSES OF AGGRESSION

Ю. Л. Константинов

Актуальність теми дослідження. Питання агресії та війни залишаються невирішеними проблемами людства навіть у XXI столітті. У процесі філософського осмислення цих феноменів постає потреба у пошуку шляхів досягнення “вічного миру”, як ідеалу гармонійного співіснування. Особливо актуальним пошук умов досягнення миру та припинення війни є для нашої країни.

Постановка проблеми. Особливість розміркування про умови досягнення “вічного миру” полягає у складності оцінювання перспектив такого миру на тлі постійних воєн та соціальних конфліктів, що тривають у сучасному світі.

Urgency of the research. The issues of aggression and war remain unsolved problems of humanity even in the 21st century. In the process of philosophical comprehension of these phenomena, there arises a need to seek ways of achieving “perpetual peace” as the ideal of harmonious coexistence. The search for conditions to establish peace and end war is especially pertinent to our country.

Target setting. The distinctive feature of reflecting on the conditions for achieving “perpetual peace” lies in the complexity of assessing the prospects for such peace against the backdrop of ongoing wars and social conflicts in the modern world.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Філософські традиції І. Канта, Г. Гегеля, Т. Гоббса та їх ідеї про війну й мир залишаються основоположними в антропологічному осмисленню цих явищ. Серед сучасних дослідників, які розвивають ці підходи, можна відзначити праці Ю. Габермаса, Р. Нормана, Ф. Фукуяма, а також українських мислителів О. Забужко, Т. Лютий, В. Єрмоленка, Б. Парахонського, Г. Яворської, Г. Ситника, О. Панич, О. Остапенка та В. Ряшко. Проте переважна більшість робіт присвячена саме питанням агресії та війни, залишаючи поза уваги можливість їхньої трансформації у “вічний мир”.

Постановка завдання. Виявити та проаналізувати основні причини агресії, що породжують війни, а також розкрити можливі шляхи їхнього усунення задля досягнення “вічного миру”. Особлива увага приділяється дослідженню чинників, що мають безпосередній вплив на формування стійких умов мирного співіснування.

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на сформовані концепції ролі соціальних, політичних та економічних чинників у розвитку війни, у статті розглянуто сучасні виклики, пов'язані з агресією, зокрема в контексті глобалізації, цифровізації та впливу ідеологій. Особливу увагу приділено аналізу антропологічної природи агресії як механізму еволюційного виживання, що набуває деструктивних форм у сучасному світі та являється викликами сьогодення.

Висновки. Останні роки, позначені збройними конфліктами, суттєво вплинули на процес філософського осмислення умов досягнення “вічного миру”, вносячи суттєві корективи у відповідні концепції. Це створює серйозний виклик для сучасної філософської антропології та соціальної етики. Підштовхуючи до пошуку нових підходів розв'язання проблеми війни як соціального явища

Ключові слова: агресія, війна, вічний мир, держава, совість, причини агресії.

Actual scientific researches and issues analysis. The philosophical traditions of I. Kant, G.W.F. Hegel, and T. Hobbes, and their ideas regarding war and peace, remain foundational in the anthropological understanding of these phenomena. Among contemporary researchers who expand upon these approaches, one can note the works of J. Habermas, R. Norman, F. Fukuyama, as well as Ukrainian thinkers O. Zabuzhko, T. Lyuty, V. Yermolenko, B. Parakhonsky, H. Yavorska, H. Sytnyk, O. Panych, O. Ostapenko, and V. Ryashko. However, the majority of studies focus primarily on issues of aggression and war, leaving aside the possibility of transforming them into “perpetual peace.”

The research objective. To identify and analyze the main causes of aggression that lead to wars, as well as to explore possible ways of eliminating them to achieve “perpetual peace.” Special attention is paid to examining the factors that have a direct impact on forming sustainable conditions for peaceful coexistence.

The statement of basic materials. Despite established concepts regarding the role of social, political, and economic factors in the development of war, this article examines modern challenges related to aggression, particularly in the context of globalization, digitalization, and the influence of ideologies. Special attention is given to analyzing the anthropological nature of aggression as a mechanism of evolutionary survival that takes on destructive forms in the modern world and poses contemporary challenges.

Conclusions. Recent years, marked by armed conflicts, have significantly influenced the process of philosophical reflection on the conditions for achieving “perpetual peace,” introducing major revisions to relevant concepts. This situation presents a serious challenge for modern philosophical anthropology and social ethics, prompting new approaches to solving the problem of war as a social phenomenon.

Keywords: aggression, war, perpetual peace, state, conscience, causes of aggression.

Актуальність теми дослідження. Питання досягнення тривалого миру завжди вважалося важливим для багатьох мислителів протягом усієї історії

людства. Його актуальність залишається актуальним і в наш час. Ідеї І. Канта щодо досягнення стабільного та тривалого миру між державами, викладені в кількох основних принципах. По-перше, це республіканська форма правління, яка базується на законах і громадянських правах, що, на думку філософа, робить такі держави менш схильними до війни. Бо громадяни мають вплив на прийняття рішень. По-друге, створення федерації вільних держав, що об'єднує незалежні країни, сприятиме на збереження миру. Так як такі союзи зменшують можливість конфліктів та воєнного протистояння між державами.

Постановка проблеми. Особливість розміркування про умови досягнення “вічного миру” полягає у складності оцінювання перспектив такого миру на тлі постійних воєн та соціальних конфліктів, що тривають у сучасному світі. Саме тому посилення уваги до теоретичних напрацювань щодо даної проблеми здійснених у працях європейських і вітчизняних дослідників, дозволить переосмислити можливості, ресурси, підстави для розробки інтегрованої моделі розбудови миру.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Філософські традиції Іммануїла Канта, Георга Гегеля, Томаса Гоббса та їх ідеї про війну й мир залишаються основоположними в антропологічному осмисленню цих явищ. Серед сучасних дослідників, які розвивають ці підходи, можна відзначити праці Юргена Габермаса, Джона Пола Ледерака, Річарда Нормана, Френсіса Фукуями, а також українських мислителів Оксани Забужко, Тараса Лютий, Володимира Єрмоленка, Бориса Парахонського, Галини Яворської, Григорія Ситника, Олексій Панич, Олега Остапенка та Віктора Ряшко.

Постановка завдання. Виявити та проаналізувати основні причини агресії, що породжують війни, а також розкрити можливі шляхи їхнього усунення задля досягнення “вічного миру”. Особлива увага приділяється дослідженню чинників, що мають безпосередній вплив на формування стійких умов мирного співіснування.

Виклад основного матеріалу. Тема війни і миру є вічною в історії, до неї звертаються видатні філософи та літератори, вона не оминула не одне покоління людей, які жили до нас, на долю сучасного покоління українців також випали страшні випробування війною. Проте, чим яскравіший образ війни перед очима, тим більше людина прагне до миру. Підходи до розбудови миру, намічені у “Формулі миру” українського Президента є втіленням волі українського народу, який бореться за власну незалежність і свободу у священній війні проти російської агресії. Це спонукає український народ на пошук всіх можливих ресурсів, що роблять можливим припинення війни та досягнення миру. У теоретичному сенсі, перш за все, це звернення до доробку І. Канта, переосмислення висунутих ним умов досягнення миру. Зауважу, що І. Кант підкреслював важливість міжнародного права. Як такого, що повинно регулювати відносини між державами і стояти на фундаментальних принципах справедливості та рівності, акцентуючи увагу на важливості поваги до прав людини як основи для досягнення миру [9, с. 302].

Кантівські рефлексії щодо вічного миру знайшли своє відображення у нормативних документах, зокрема, Організації Об'єднаних Націй. І. Кант вважав, що природний стан взаємин між людьми, які проживають поруч, за своєю суттю є станом конфлікту або ворожнечі. Так як використання людей для війни, де вони мають вбивати чи бути вбитими за наказом держави, рівнозначне їхньому перетворенню на інструменти або механізми. Це суперечить базовим правам людської особистості [9]. В той же час його бачення, що “Постійні армії мають з

часом зникнути” [9, с. 3] вступає в протиріччя з визначеним “природним станом між людьми”, який за суттю є станом “конфлікту або ворожнечі”.

У другій остаточній статті про вічний мир І. Кант зазначає, що держави можна розглядати як індивідів, які, перебуваючи в природному стані, через саме своє спільне існування порушують права одне одного. Кожна держава, для забезпечення власної безпеки, має право і обов'язок вимагати від інших держав вступити в таке об'єднання, яке нагадувало б громадянський лад, де права кожного гарантовані. Водночас, цей союз народів не повинен перетворюватися на єдину світову державу [9].

І. Кант зауважує, що, попри всі недоліки людської природи, які яскраво проявляються у вільних відносинах між народами, дивно, що поняття права досі зберігається в політиці воєн, хоч його могли б вважати занадто педантичним. Жодна держава досі не наважилася відкрито відмовитися від нього [9].

Держави не вирішують своїх суперечок у правовому полі, а вдаються до війни. Однак війна та перемога не дають остаточної відповіді на питання справедливості. Мирна угода лише припиняє конкретний конфлікт, але не усуває загрози нового, оскільки сам воєнний стан залишається незмінним, і завжди є можливість для виникнення нових причин для війни [9].

Та не завжди виникненню війни передують не вирішені суперечки у правовому полі. В деяких випадках цьому може слугувати виключно бажання окупувати суверенні території іншої держави та знищення її народу. На прикладі російсько-української війни, спостерігаємо, як російська держава-агресор “інтегрувала” окуповані українські території. Проте, мова йде не лише про загарбницький спосіб ведення війни, але й про квазі демонстрацію так званої “сили” і можливості впливу на світову політику. Адже, індустрія військової промисловості здатна приносити величезні прибутки. Тоді як деякі країни-учасниці військового конфлікту, вимушено перетворюються на випробувачів нової зброї та її реклами. Що можемо спостерігати на прикладі російсько-української війни.

Пошук “вічного миру” наводить І. Канта на думку щодо необхідності зміни ключових фігур у владі – замінивши місцями королів та філософів. В якому вбачає один з найважливіших факторів створення саме такого правління державами, де не буде мати місце війна [9]. Але, в той же час зазначає, що цього робити не потрібно, бо “володіння владою неминуче перекидає вільне судження розуму” [9, с. 27]. Підтвердженням кантівського бачення про те, що “перекидає вільне судження розуму”, може слугувати приклад українського політичного “бомонду”, де кандидат на виборах і він же, який отримав провладну посаду по суті протилежні один одному люди. Як писав І. Кант: “Жодна держава під час війни з іншою не повинна вдаватися до таких ворожих дій, які унеможливили б взаємну довіру в майбутньому стані миру” [9, с. 262]. Але, на прикладі російсько-української війни з боку рф відбувається протилежне. Саме шляхом насильства вони не тільки знищують народонаселення інших країн, а й намагаються нанівець позбавити їх власної культури та національної ідентичності. При цьому, знищуючи у т.ч. й громадян свої країни, чому є яскравий приклад ведення ними бойових дій у Курській області. Отже, все це повертає нас до славнозвісного афоризму Н. Макіавеллі, який в свідомості російського народу постає як виправдання й прийняття дій президента рф. Однак, зло, агресія, війна не можуть бити виправдані не за яких обставин. Це намагався донести І. Кант до своїх сучасників, висуваючи умови за яких можливий “вічний мир”, розкриваючи взаємозв'язок між політикою, правом та мораллю, роблячи акцент та тому, що

війна по своїй суті являється аморальною, бо вона порушує права людини [9]. Безперечно, І. Кант не був поодиноким у такому розумінні війни. Багато в чому він дослухався до ідей Ж.-Ж. Руссо, якого вважав своїм вчителем й навіть його портрет тримав на стіні біля ліжка.

На мою думку, Ж.-Ж. Руссо залишається значущою фігурою в історії філософії завдяки своєму внеску у політичну та моральну психологію, а також впливу на наступних мислителів. Головною темою, що пронизує його творчість, є пошук способів збереження людської свободи в умовах, коли люди все більше залежать один від одного для задоволення своїх потреб. У своїй праці “Суспільний договір” Ж. Руссо заперечує концепцію Т. Гоббса. Згідно з якою законодавча воля народу може бути делегована певній групі або індивіду, який потім діє від їхнього імені, але фактично панує над ними. Він стверджує, що передача права керувати собою іншій особі чи організації є формою рабства. А визнання такої влади прирівнюється до відмови від моральної свободи. Ж.-Ж. Руссо скептично ставиться до перспектив, як демократії, так і монархії. Натомість він виступає за певну форму виборної аристократії. Підтримує ідею, що повсякденне управління може бути в руках частини населення, обраної ним відповідно до заслуг [7]. Як тільки люди досягають усвідомлення себе як соціальних істот, стає можливою і моральність, яка спирається на подальшу здатність до совісті. Справжня моральність полягає в застосуванні розуму до людських справ і поведінки. Для цього потрібна розумова здатність, яка є джерелом істинно моральної мотивації, а саме – совість [7].

Совість нас спонукає до любові до справедливості і моралі. Вона ґрунтується на почутті любові до впорядкованості доброго Божого плану для світу. Філософія ж може бути використана у якості ресурсу для самообману, але в такому випадку вона втрачає свою основну властивість – здатність до рефлексії і перетворюється на ідеологію. Проте, філософія на теренах України, навіть в часи її колоніального радянського минулого, завжди чинила опір ідеології марксизму-ленінізму, завдяки своєму кордоцентризму та відкритості до екзистенційно-антропологічних ідей західної філософії, зокрема, К. Ясперса, Ф. Ніцше, А. Шопенгауера та ін.

Хочу звернути увагу на той факт, що Ф. Ніцше не піднімав питання “вічного миру” у прямому сенсі. За його баченням конфлікт мав розглядатися як природний прояв волі до влади [2]. “Припустімо, що всю сукупність життя наших інстинктів вдалося б пояснити, як форми й розгалуження одного основного виду волі – волі до влади” [2, с. 44]. Його ідеї могли б стати основою для обговорення того, чи можливий “вічний мир” взагалі, або ж мир – це лише тимчасова рівновага між різними силами. Філософ вважав, що досягнення “вічного миру” пов’язане з подоланням моральних ілюзій, які стримують природну агресію. Проводячи більш глибокий аналіз причин агресії, пов’язаних з людською природою, ставиться під сумнів “вічний мир” з позиції його філософії. Тобто “війна” і “мир” по своїй суті є тотожними, які не можуть існувати одне без одного. Що а ргіогі ставить під сумнів саме поняття існування “вічного миру” [2].

Дотичні ідеї висловлюють й сучасні українські дослідники, зокрема, О. Остапенко та В. Ряшко, аналізуючи роль війни у розвитку людства, доходючи думки, що мир можливий лише за умов визначених І. Кантом [3, с. 210-214]. Також має сенс і думка Г. Ситника, який простежує взаємозв’язок між культурним спадком народу і наявним у нього досвідом війни [6].

Отже, історико-філософський аналіз розуміння війни мислителями, як минулого, так і сучасності, дає змогу виявити витоки, можливості та застереження

щодо використання концепцій та ідеальних моделей, які досі допомагають структурувати потік емпіричних даних про діяльність світових спільнот, що постійно трансформуються.

Один з основоположників етології – науки, що вивчає поведінку тварин і людей, К. Лоренц розглядав агресію, як інстинкт боротьби проти побратимів по виду. При цьому, акцентуючи увагу на розумінні того, що агресія являється інстинктом боротьби за збереження виду і являє собою небезпеку [1]. Мислитель відзначав, що спільноти громадських комах, можуть складатися з мільйонів їх членів, розпізнаючи подібних собі по характерному запаху [1].

Проаналізувавши характер вторгнення армії російської федерації на територію українського Донбасу з 2014 року, де у форменому одязі нею не використовувалися розпізнавальні армійські знаки, можна зробити висновок, що за баченням К. Лоренца, російські військовослужбовці не мали потреби у розпізнавальних знаках, так як вони один одного розпізнавали по запаху.

На прикладі шурів науковець показує, що всередині зграї не існує індивідуальної дистанції, бо ці тварини досить контактні. В той же час його пошуки причин агресії та успішної боротьби зводяться саме до протистояння з найбільш успішним біологічним супротивником людини, узагальнений образ якого є втіленням зла. Більшість людей у світі, особливо українці, вбачають його в президенті рф, який вже давно втратив обличчя людини. Через удосконалення техніки вбивств збільшується і дистанція між стріляючим та жертвою. Що дає можливість першому бути захищеним від емоційних переживань, так як результати його діянь залишаються поза кадром власного бачення [1]. А, звідси й приходить ілюзорне сподівання на уникнення кримінальної відповідальності за вчиненні злочини.

Саме тому, в сучасному українському інтелектуальному просторі гостро постає питання, яке свого часу підняли на сторінках журналу “Філософська думка” українські філософи – чи здатна філософія і філософи допомогти здолати війну [4, с. 76]. Однією із витоків цього дискурсу є загальновідоме твердження Т. Гоббса, що природний стан - це жалюгідний стан війни, в якому жодна з наших важливих людських цілей не може бути надійно реалізована. Що війна всіх проти всіх ворожа задоволенню її інтересів, і тому може погодитися з тим, що мир - це добре, а отже, і шлях або засоби досягнення миру також є добрими.

Коли люди взаємно зобов'язуються підкорятися спільній владі, вони встановлюють те, що Гоббс називає “суверенітетом через установу”. Коли під загрозою завойовника вони укладають угоду про захист, обіцяючи підпорядкування, вони встановлюють “суверенітет через набуття”. За Гоббсом, це однаково легітимні способи встановлення суверенітету, і їхня основна мотивація однакова - страх перед своїми співвітчизниками або перед завойовником. Суспільна угода передбачає як відмову від права або його передачу, так і санкціонування суверенної влади. Політична легітимність залежить не від того, як уряд прийшов до влади, а лише від того, чи може він ефективно захищати тих, хто погодився йому підкорятися; політичні зобов'язання закінчуються, коли припиняється захист [11].

Будь-яка нормативна теорія війни повинна звертати увагу як на те, якими мають бути закони війни, так і на те, що ми морально повинні робити. Це два різних, але однаково важливих питання. І вони тягнуть за собою важливість третього: що ми повинні робити з урахуванням усіх обставин, наприклад, коли право і мораль вступають в конфлікт? Занадто багато нещодавніх теорій справедливої війни зосереджувалися на тому, що філософська увага повинна бути

прикута до одного з перших двох з цих питань. Третньому питанню приділялося недостатньо уваги [10].

Поняття “війна” розпливчасте, і хоча типові війни включають властивості, які не проявляються в звичайних конфліктах поза війною, ми завжди можемо придумати надумані гіпотетичні ситуації, які не включають цих властивостей, і які ми не будемо називати “війнами”. Як приклад можна навести інтерпретацію рф – “спеціальна військова операція”.

Традиційна теорія справедливої війни визначає набір принципів, дотримання яких є необхідним і достатнім для визнання війни допустимою. Зазвичай вона включає шість основних принципів, серед яких можна визначити наступні: 1. Справедлива причина: війна розглядається як спроба запобігти значній шкоді; 2. Легітимні повноваження: вона здійснюється суб'єктом, який має право на ведення таких дій; 3. Правильний намір: суб'єкт має намір досягти справедливої мети, а не використовувати її як виправдання для реалізації неправомірних цілей; 4. Розумні перспективи успіху: війна має достатню ймовірність для досягнення своїх цілей; 5. Пропорційність: морально зважені блага, досягнуті війною, переважають морально зважену шкоду, яку вона спричинить; 6. Крайній засіб (необхідність): не існує іншого, менш шкідливого способу досягти справедливої мети; 7. Дискримінація: воюючі сторони завжди повинні розрізняти військові об'єкти і цивільне населення і навмисно атакувати лише військові об'єкти; 8. Пропорційність: передбачувана, але ненавмисна шкода має бути пропорційною досягнутій військовій перевазі; 9. Необхідність: необхідно застосовувати найменш шкідливі засоби, які є можливими.

Безперечно, всі ці принципи мають значення для воєнної етики. Проте не варто розглядати їх як контрольний список необхідних і достатніх умов. Якщо їх правильно розуміти, то лише пропорційність і необхідність є необхідними умовами для того, щоб війна або дії під час війни були дозволені, оскільки незалежно від того, наскільки сильно вступ у війну не відповідає іншим критеріям, він все одно може бути дозволений, оскільки є найменш жахливим з альтернативних варіантів, а отже, задовольняє обмеженням необхідності і пропорційності.

Водночас війни руйнують життя і довкілля. Війни це справді одна з найгірших речей, яке здатне зробити людство. Вона може бути необхідною і пропорційною лише тоді, коли вона служить меті, вартій усіх цих смертей і руйнувань. Звідси важливість наявності справедливої причини. Дійсно, традиційна теорія справедливої війни визнає лише два види виправдання війни: національна оборона (власної держави або союзника) і гуманітарна інтервенція. Більше того, гуманітарна інтервенція допустима лише для запобігання найтяжчим трагедіям [10]. Для встановлення соціального порядку та реалізації основної чесноти, люди повинні дбати один про одного, проявляти турботу про життя інших. Військова агресія є неправильною з тих же причин, що й крадіжка, грабіж і вбивство: вона завдає шкоди іншим заради егоїстичної вигоди, при цьому в кінцевому підсумку не приносить користі суспільству в цілому [8].

Висновки. Останні роки, позначені збройними конфліктами, суттєво вплинули на процес філософського осмислення умов досягнення “вічного миру”, вносячи суттєві корективи у відповідні концепції. Це створює серйозний виклик для сучасної філософської антропології та соціальної етики. Підштовхуючи до пошуку нових підходів розв'язання проблеми війни як соціального явища. Проте, антропологія війни залишається на другому плані. Хоча саме в людині криється причина всіх катастроф і воєн, бо джерелом конфліктів та воєн є ірраціональні

людські пристрасті. Бажання людей діяти заради власних інтересів, призводить до того, що задовольняючи свої поточні інтереси, вони не враховують належним чином вплив своєї поточної поведінки на довгострокові інтереси. Підсумовуючи вище зазначене, доходимо сумного висновку, що пошук формули, яка б призвела до “Вічного миру”, так само не дав результатів, як і пошук еліксиру безсмертя. Однак, маємо надію, що розбудова миру є одним із пріоритетних завдань та концептуальною основою існування людства. Саме тому, важливим завданням сучасних філософів, інтелектуалів та освітян є ретельна підготовка людей до неперервної роботи задля сталого миру, формування мережі дієвих механізмів на всіх рівнях суспільної свідомості, фокусує увагу на будівництві миру.

Список використаних джерел:

1. Лоренц, К (n.d.), *Так зване зло. До природної історії агресії* (конспект книги). Доступно : <<https://samoosvita.in.ua/konrad-lorents-tak-zvane-zlo-do-pryrodnoyi-istoriyi-agresiyi-konspekt-knygy>>. [11 Листопад 2024].
2. Ніцше, Ф 2023, *По той бік добра і зла*, пер. з нім. Д. Мелашенко, Харків : *Фоліо*, 219 с.
3. Остапенко, О & Ряшко, В 2015, ‘Кант: війна і мир. Важкий шлях до вічного миру’, *Вісник Національного університету “Львівська політехніка”*. Серія: *Юридичні науки*, № 813, с. 209–214. Доступно : <http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2015_813_33>. [1 Листопад 2024].
4. Панич, О 2015, ‘Філософія і війна’, *Філософська думка*, № 1, с. 75–89.
5. Параконський, Б & Яворська, Г 2019, *Онтологія війни і миру: безпека, стратегія, смисл*, Київ : *НІСД*, 560 с.
6. Ситник, Г 2023, *Філософія війни та миру: курс лекцій*, Київ : *ТОВ “САК Лтд”*, 118 с.
7. Bertram, Ch 2023, ‘Jean Jacques Rousseau’, In: *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Winter 2023 Edition), Edward N. Zalta & Uri Nodelman (eds.). Available from : <<https://plato.stanford.edu/archives/win2023/entries/rousseau/>>. [2 November 2024].
8. Fraser, Ch 2023, ‘Mohism’, In: *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Winter 2023 Edition), Edward N. Zalta & Uri Nodelman (eds.). Available from : <<https://plato.stanford.edu/archives/win2023/entries/mohism/>>. [1 November 2024].
9. Kant, I 1795, *Zum ewigen Frieden: Ein philosophischer Entwurf*, Free Download, Borrow, and Streaming. Internet Archive. Available from : <<https://archive.org/details/zumewigenfriedenookant/page/20/mode/2up>>. [1 November 2024].
10. Lazar, S 2023, ‘War’, In: *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Winter 2023 Edition), Edward N. Zalta & Uri Nodelman (eds.). Available from : <<https://plato.stanford.edu/archives/win2023/entries/war/>>. [5 November 2024].
11. Lloyd, S & Sreedhar, S 2023, ‘Hobbes’s Moral and Political Philosophy’, In: *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Winter 2023 Edition), Edward N. Zalta & Uri Nodelman (eds.) Available from : <<https://plato.stanford.edu/archives/win2023/entries/hobbes-moral/>>. [5 November 2024].

Reference:

1. Lorents, K (n.d.), *Tak zvane zlo. Do pryrodnoi istorii ahresii (konspekt knyhy) (The So-Called Evil. Toward a natural history of aggression (book synopsis))*. Dostupno : <<https://samoosvita.in.ua/konrad-lorents-tak-zvane-zlo-do-pryrodnoyi-istoriyi-agresiyi-konspekt-knygy>>. [11 Lystopad 2024].
2. Nitsche, F 2023, *Po toi bik dobra i zla (On the Other Side of Good and Evil)*, per. z nim. D. Melashenko, Kharkiv : *Folio*, 219 s.
3. Ostapenko, O & Riashko, V 2015, ‘Kant: viina i myr. Vazhkyi shliakh do vichnoho myru (Kant: War and Peace. The difficult path to eternal peace)’, *Visnyk Natsionalnoho universytetu “Lvivska politehnika”*. Serii: *Yurydychni nauky*, № 813, s. 209–214. Dostupno : <http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2015_813_33>. [1 November 2024].
4. Panych, O 2015, ‘Filosofii i viina (Philosophy and War)’, *Filosofska dumka*, № 1, s. 75–89.
5. Parakhonskyi, B & Yavorska, H 2019, *Ontolohiia viiny i myru: bezpeka, stratehiia, smysl (Ontology of War and Peace: Security, Strategy, Meaning)*, Kyiv : *NISD*, 560 s.

6. Sytnyk, H 2023, *Filosofia viiny ta myru: kurs lektzii (Philosophy of war and peace: a course of lectures)*, Kyiv : TOV "SAK Ltd", 118 s.
7. Bertram, Ch 2023, 'Jean Jacques Rousseau', In: *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Winter 2023 Edition), Edward N. Zalta & Uri Nodelman (eds.). Available from : <<https://plato.stanford.edu/archives/win2023/entries/rousseau/>>. [2 November 2024].
8. Fraser, Ch 2023, 'Mohism', In: *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Winter 2023 Edition), Edward N. Zalta & Uri Nodelman (eds.). Available from : <<https://plato.stanford.edu/archives/win2023/entries/mohism/>>. [1 November 2024].
9. Kant, I 1795, *Zum ewigen Frieden: Ein philosophischer Entwurf*, Free Download, Borrow, and Streaming. Internet Archive. Available from : <<https://archive.org/details/zumewigenfriedenookant/page/20/mode/2up>>. [1 November 2024].
10. Lazar, S 2023, 'War', In: *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Winter 2023 Edition), Edward N. Zalta & Uri Nodelman (eds.). Available from : <<https://plato.stanford.edu/archives/win2023/entries/war/>>. [5 November 2024].
11. Lloyd, S & Sreedhar, S 2023, 'Hobbes's Moral and Political Philosophy', In: *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Winter 2023 Edition), Edward N. Zalta & Uri Nodelman (eds.) Available from : <<https://plato.stanford.edu/archives/win2023/entries/hobbes-moral/>>. [5 November 2024].

ІННОВАЦІЇ В ОСВІТІ

DOI 10.33930/ed.2019.5007.51(10-12)-9

УДК 37.014.5:796.85(477)

БОЙОВІ МИСТЕЦТВА В СИСТЕМІ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

MARTIAL ARTS IN THE SYSTEM OF THE NEW UKRAINIAN SCHOOL

О. Л. Пригула

Актуальність теми дослідження. В контексті сучасного розвитку української освіти, вихованні молоді та зміцненні патріотизму, бойові мистецтва можуть стати основою формування дисциплінованості та самоконтролю, соціальної адаптованості та розвитку комунікативних навичок, популяризації здорового способу життя як у фізичному так і психологічному сенсах, гармонізації особистості тощо.

Постановка проблеми. Концепція Нової української школи наголошує на тому, що кожна дитина є неповторною індивідуальністю, вона унікальна від природи й талановита. Відповідно їй необхідно всебічно розвивати, в тому числі й шляхом популяризації бойових мистецтв, формування фізичної сили і твердого духу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для дослідження особливостей бойових мистецтв доречним є категоріальний апарат і методологічні підходи, розроблені в концепціях наступних дослідників: В. Белан, В. Гаврилюк, А. Гірак, О. Горбенко, Н. Ковтун, С. Кубіцький, Я. Курilenko, М. Лях, В. Олійник, З. Охирменко, Л. Рибалко, К. Соболюк, С. Хоменко, Ю. Яремчук та інших.

Постановка завдання. Розкрити роль бойових мистецтв в системі Нової української школи.

Виклад основного матеріалу. У статті розглядаються бойові мистецтва як ефективний засіб формування фізичної сили і твердого духу, що гармонійно співвідноситься з основними положеннями та метою Нової української школи (НУШ). Окрім традиційних завдань фізичного й духовного розвитку школярів, бойові мистецтва сприятимуть національно-пат-

Urgency of the research. In the context of the modern development of Ukrainian education, youth education and strengthening of patriotism, martial arts can become the basis for the formation of discipline and self-control, social adaptability and development of communication skills, promotion of a healthy lifestyle in both physical and psychological terms, harmonisation of personality, etc.

Target setting. The New Ukrainian School concept emphasises that every child is a unique individual, naturally unique and talented. Accordingly, it is necessary to develop them comprehensively by promoting martial arts, building physical strength, and developing a strong spirit.

Actual scientific researches and issues analysis. To study the peculiarities of martial arts, the categorical apparatus and methodological approaches developed in the concepts of the following researchers are appropriate: V. Belan, V. Havryliuk, A. Girak, O. Horbenko, N. Kovtun, S. Kubitskyi, Y. Kurylenko, M. Lyakh, V. Oliynyk, Z. Okhirmenko, L. Rybalko, K. Sobolyuk, S. Khomenko, Y. Yaremchuk and others.

The research objective. To reveal the role of martial arts in the system of the New Ukrainian School.

The statement of basic material. The article considers martial arts as an effective means of forming physical strength and a strong spirit, which is harmoniously correlated with the basic provisions and purpose of the New Ukrainian School (NUS). In addition to the traditional tasks of the physical and spiritual development of schoolchildren, martial arts will contribute to

ріотичному та громадянському вихованню особистості, що є базовою ідеєю Концепції НУШ. Загалом вони становлять підґрунтя гармонійного розвитку молоді людини, допомагають засвоєнню громадянських та моральних цінностей.

Аналізується дієвий метод психофізичного й морально-світоглядного виховання молоді – хортинг – національний вид спорту українства, що базується на культурно-етнічних, оздоровчо-силових та бойових традиціях нашого народу. Його безумовними перевагами для молоді є: засвоєння національних та загальнолюдських цінностей; виховання внутрішньо-особистісної культури, напрацювання значущих вольових якостей, навичок здорового способу життя для всебічного духовного й фізичного розвитку.

Висновки. Методики бойових мистецтв є неоціненними у розвитку сили волі, зібраності, концентрації сили та самодисципліни у сучасній молоді, що реалізуються з урахуванням індивідуальних підходів до психофізичних особливостей. Застосовуючи загальну методику навчання молоді бойовим мистецтвам, тренер також має розробити й індивідуальні засоби опанування нових технік й напрацювання психологічних якостей у цій царині.

Бойові мистецтва окрім традиційних завдань фізичного й духовного розвитку, сприятимуть національно-патріотичному та громадянському вихованню особистості, що є базовою ідеєю Концепції Нової української школи, що становить підґрунтя гармонійного розвитку молоді людини, формуванню громадянських та моральних цінностей.

Ключові слова: бойове мистецтво, моральні цінності, духовний розвиток, фізичне виховання, хортинг, сила волі, самодисципліна.

the national-patriotic and civic education of the individual, which is the basic idea of the Concept of NUS. In general, they form the basis for the harmonious development of a youth; help the assimilation of civic and moral values.

An effective method of psychophysical and moral and worldview education of youth is analyzed – horting is a national sport of Ukraine, which is based on the cultural-ethnic, health-strengthening and combat traditions of our people. Its unconditional advantages for youth are: assimilation of national and universal values; education of inner-personal culture, development of significant willpower, and healthy lifestyle skills for comprehensive spiritual and physical development.

Conclusions. Martial arts techniques are invaluable in developing willpower, concentration, strength, and self-discipline in modern youth. These techniques are implemented with individual approaches to psychophysical characteristics. When applying the general methodology of teaching martial arts to young people, the trainer should also develop individual means of mastering new techniques and developing psychological qualities in this area.

In addition to traditional physical and spiritual development, martial arts will contribute to the national-patriotic and civic education of the individual, which is the basic idea of the Concept of the New Ukrainian School and which forms the basis for the harmonious development of young people, the formation of civic and moral values.

Keywords: martial arts, moral values, spiritual development, physical education, horting, willpower, self-discipline.

Актуальність теми дослідження. В контексті сучасного розвитку української освіти, вихованні молоді та зміцненні патріотизму, бойові мистецтва можуть стати основою формування дисциплінованості та самоконтролю, соціальної адаптованості та розвитку комунікативних навичок, популяризації здорового способу життя як у фізичному так і психологічному сенсах, гармонізації особистості тощо.

Постановка проблеми. Концепція Нової української школи наголошує на тому, що кожна дитина є неповторною індивідуальністю, вона унікальна від природи й талановита. Відповідно їй необхідно всебічно розвивати, в тому числі й шляхом популяризації бойових мистецтв. Продовжуючи логіку наведену вище,

проаналізуємо бойові мистецтва в системі Нової української школи: формування фізичної сили і твердого духу.

Аналіз публікацій за темою дослідження. Для дослідження особливостей бойових мистецтв доречним є категоріальний апарат і методологічні підходи, розроблені в концепціях наступних дослідників: В. Белан, В. Гаврилюк, А. Гірак, О. Горбенко, Н. Ковтун, С. Кубіцький, Я. Куриленко, М. Лях, В. Олійник, З. Охірменко, Л. Рибалко, К. Соболук, С. Хоменко, Ю. Яремчук та інших.

Водночас нові реалії вимагають достеменного вивчення ролі бойових мистецтв, пов'язаних із реалізацією Концепції Нової української школи.

Завдання статті – розкрити роль бойових мистецтв в системі Нової української школи.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи дану тему В. Олійник підкреслює, що в наш час робота сучасної школи передбачає впровадження різноманітних освітніх і оздоровчих програм, в які включені заняття східними единоборствами, що сприяють організації навичок здорового способу життя, покращенню здоров'я, зміцненню дисципліни, вдосконаленню фізичної культури і виховної роботи, спрямованої на утвердження здорового способу життя. Комплексний підхід до фізичного виховання учнів допомагає тренерам з східних бойових мистецтв, кураторам фізкультурної, оздоровчої та спортивної роботи запроваджувати особистісно-орієнтовані методики для учнів загальноосвітніх закладів, враховуючи їх вікові фізіологічні та психофізичні особливості як передумови їх гармонійного розвитку та формування в них стійких уявлень про здоровий спосіб життя. Як відомо, “тренування зі східних единоборств значною мірою здійснюється у формі неурочних занять, оскільки навчання займає відносно невелике за часом місце в житті дитини. Неурочні заняття припускають підвищену самодисципліну, ініціативу і самостійність” [11, с. 225].

Безсумнівно, заняття з бойових мистецтв формують у дитини фізичну силу й твердість духу. Л. Рибалко та Д. Іванов у своїй статті розкривають своє бачення цього процесу, яке полягає у тому, що заняття бойовими мистецтвами покращують концентрацію й самодисципліну людини... Потім діти напрацьовують різноманітні навички, як то удари ногами, руками, тулубом тощо. Дані прийоми потребують від учня сконцентрованості й самоконтролю. Також вихованці удосконалюють свої фізичні й спортивні навички, здійснюючи підготовчі спортивні вправи: стрибки з певною амплітудою, розтяжку, підтягування та віджимання тощо. Загальна фізична підготовка є важливим елементом для оволодіння прийомами бойових мистецтв. Такі вправи спрямовані на зміцнення м'язів й помірно тренують серцево-судинну систему. Відповідно школярі набувають навичок самозахисту та самооборони, які можуть знадобитися у “вуличній ситуації”. Важливо, що тренери з бойових мистецтв у своїх програмах підготовки роблять акцент саме на самооборону. Незважаючи на те, що прийоми у різних бойових мистецтвах можуть відрізнятися, за результатами комплексних та систематичних тренувань школярі напрацьовують ефективні навички самозахисту. Майстри з бойових мистецтв приділяють значну увагу вираженій поведінці учня на вулиці, що сприяє уникненню конфліктних ситуацій без застосування сили. Молоді спортсмени вчаться повазі з того моменту, як тільки перший раз потрапляють до спортивної школи. Зокрема, вони виконують певні ритуали, наприклад поклони майстрам та інструкторам, засвоюють принципи поважного ставлення до інших учнів, технічного персоналу школи, оточуючих. Незважаючи на бойовий характер технік у східних единоборствах, учні наносять

удари й роблять різні прийоми з почуттям поваги до супротивника. Досвід свідчить, що школярі, які займаються східними единоборствами мають більший рівень упевненості у собі, ніж їх однолітки. Опановуючи більш складну техніку бою або одержуючи новий пояс, школяр відчуває психологічне задоволення від досягнутого результату, що екстраполюється на подальші життєві ситуації. Як відомо, “на заняттях з бойового мистецтва виховується командний дух, маленькі спортсмени вчаться займатись не тільки самостійно, а й разом зі своїми тренерами та іншими учнями. Бойові мистецтва допомагають людині вивчити прийоми самооборони, а не насильства, а також покращити навички спілкування. Більшість шкіл бойових мистецтв навчає школярів ненасильницьким навичкам вирішення конфліктів і підкреслюють важливість недопущення фізичного протистояння” [13, с 74].

Опановуючи прийоми бойових мистецтв, школяр не тільки розвиває фізичну силу, а й вчиться її контролювати, використовувати виключно для самозахисту, розуміти злочинність й небезпечність неконтрольованого насильства. Під наглядом досвідченого наставника учень, в першу чергу, формує силу духу, засвоює філософію даного стилю бойового мистецтва, врешті -решт набуває моральних та громадянських якостей.

Такі підходи цілком співпадають з світоглядними орієнтирами Концепції Нової української школи щодо духовного й фізичного виховання школярів. У даному документі зафіксовано наступне: “Метою повної загальної середньої освіти є різнобічний розвиток, виховання і соціалізація особистості, яка усвідомлює себе громадянином України, здатна до життя в суспільстві та цивілізованій взаємодії з природою, має прагнення до самовдосконалення і навчання впродовж життя, готова до свідомого життєвого вибору та самореалізації, трудової діяльності та громадянської активності” [10, с. 4].

У Концепції Нової української школи наголошується на диференційованому підході до учнів, що перегукується з системою відбору до секцій (шкіл) з бойових мистецтв, де практикується тестування здібностей дитини, з’ясування її психофізичних особливостей. Як стверджують автори вищезначеної Концепції: “У навчанні будуть враховані вікові особливості фізичного, психічного і розумового розвитку дітей. Для цього запроваджується двоциклова організація освітнього процесу на рівнях початкової та базової загальної середньої освіти. Дітей навчатимуть справлятися зі стресом та напругою. Педагогічні задачі вирішуватимуться в атмосфері психологічного комфорту та підтримки. Нова українська школа буде розкривати потенціал кожної дитини” [9, с. 18].

Аналіз досвіду виховного впливу бойових мистецтв також засвідчує позитивні наслідки щодо формування духовної сили та врівноваженості, психологічної стабільності, вміння долати стрес у школярів.

У цьому контексті плідними є роздуми В. Гаврилюка щодо виховних аспектів уроків з таеквон-до. На його думку, особливості бойових мистецтв східних країн полягають у здатності активізувати внутрішньо-особистісні стимули щодо занять спортом, сприяють формуванню у школярів потреби у саморозвитку та детермінують процеси самовиховної діяльності. Одним з результатів виховного впливу на молоду людину під час тренувань з таеквон-до є стимуляція до самовиховання. Вона являє собою один з найважливіших чинників, який формує прагнення школяра до індивідуальних занять фізкультурою в позаурочний час, що є базовою умовою комплексного розвитку особистості. На переконання В. Гаврилюка, таеквон-до є найоптимальнішим варіантом у системі східних

єдиноборств для реалізації у навчальному процесі загальноосвітньої школи, оскільки представляє собою “штучно створену, науково-обґрунтовану, синтетичну систему фізичного й морального вдосконалення особистості, що увібрала в себе найкращі здобутки інших східних систем. Його використання не потребує витрат на додаткове спортивне обладнання, дозволяє індивідуалізувати рівень навантаження для кожного конкретного учня й забезпечує щоденні самостійні тренування. Крім того, заняття таеквон-до спонукають до ведення здорового способу життя й відмови від негативних звичок” [2, с. 36].

У свою чергу, українські бойові мистецтва окрім традиційних завдань фізичного й духовного розвитку школярів, сприятимуть національно-патріотичному та громадянському вихованню особистості, що червоною ниткою проходить крізь Концепцію Нової української школи.

Так, на переконання фахівців, дієвим методом психофізичного й морально-світоглядного виховання молоді є хортинг – це національний вид спорту українства, що базується на культурно-етнічних, оздоровчо-силових та бойових традиціях нашого народу. Його безумовними перевагами для молоді є: засвоєння національних та загальнолюдських цінностей; виховання внутрішньо-особистісної культури, напрацювання значущих вольових якостей, навичок здорового способу життя для всебічного духовного й фізичного розвитку. Хортинг складається з оздоровчих, загальнофізичних, технічних та тактичних елементів, включаючи в тому числі виховні й світоглядно-філософські аспекти української національного спорту як визнаної у світі виховної системи фізично-морального спрямування. Можна стверджувати, що це дієвий засіб виховання справжнього українця, активного громадянина та патріота нашої держави. Як констатує В. Белан, “хортинг – повноконттактний комплексний вид бойового мистецтва, народжений в Україні, який базується на принципах спортивної підготовки як багаторічний, цілорічний, спеціально організований навчально-тренувальний процес всебічного розвитку, навчання та морально-етичного виховання спортсменів” [1, с. 7-8].

Як зазначає М. Корюкаєв, український хортинг – це комплексна система змішаного єдиноборства, яка увібрала в себе перевірені та ефективні прийоми спортивно-прикладних єдиноборств та бойових технік. Філософсько-виховна основа хортингу – це змагальний спортивний дух людини та славетні традиції запорізьких козаків. Провідною метою хортингу є залучення до оздоровчого руху всіх верств населення України незважаючи на вік та соціальний стан, популяризація здорового способу життя та фізичної культури серед громадян, національне-патріотичне виховання, прилучення молоді до національного способу життя, профілактика шкідливих звичок, виховання таких особистих якостей як добропорядність, культурність, толерантність, любов до Батьківщини. Цілком очевидно, що основою хортингу як виду спорту є вікові традиції українського народу, що передавались від покоління до покоління від сарматської культури до культури Київської Русі, а вже потім до козацтва. Таким чином, “хортинг в Україні є важливою складовою загальнодержавної системи фізичної культури і спорту, патріотичного та духовного виховання молоді, відродження та розвинення українських бойових традицій, зміцнення здоров'я, розвитку фізичних, морально-вольових та інтелектуальних здібностей людини шляхом залучення її до участі у спортивних змаганнях, оздоровчих таборах, навчально-тренувальних семінарах та інших заходах фізкультурно-оздоровчого характеру” [4, с. 189].

Отже, бойові мистецтва є ефективним засобом формування фізичної сили і

твердого духу, що гармонійно співвідноситься з основними положеннями та метою Нової української школи.

Також, на наш погляд, значущою є роль бойових мистецтв у становленні сили волі, зібраності, концентрації сили та самодисципліни.

Опановуючи техніку бойових мистецтв, молода людина стикається з труднощами та необхідністю докласти вольових зусиль для їх подолання. На всіх етапах вольового процесу відбувається виховання й виявлення вольових якостей, які склалися у процесі набуття ним життєвого досвіду, пов'язаного з реалізацією волі й подоланням перешкод на життєвому шляху. Бойові мистецтва сприяють зміцненню сили волі молоді, надають можливість опанувати техніки зібраності, концентрації сили та самодисципліни. Становлення сили волі, в тому числі й під час занять з бойових мистецтв, відбувається у декілька етапів.

Науковці зауважують, що перша фаза процесу реалізації волі передбачає виникнення у свідомості людини спонукання, яке виражається у бажанні зробити певну дію. Потім воно проявляється у прагненні до початкового формування мети як основи для подальшого її втілення. Цьому етапу притаманне також і виникнення мотивації до вольової активності. Другий етап характеризується виокремленням базових мотивів щодо втілення визначеної індивідом мети. Третій етап передбачає здійснення людиною стратегічного вибору в межах наявних альтернатив і докладання системних зусиль для реалізації поставленої мети. У свою чергу, четвертий етап є втіленням конкретних рішень у практичній площині. Без цього етапу вольові зусилля індивіда залишаються нездійсненими. Перша фаза вольової дії передбачає прояв таких якостей людини як витривалість, ініціативність, послідовність, цілеспрямованість, наполегливість. “На третьому етапі вольового процесу в активності індивіда простежується енергійність, наполегливість, заповзятість, дисциплінованість, організованість. Для усіх фаз вольової активності притаманні й такі вольові якості, як рішучість і сміливість. На різних фазах волевиявлення простежується різний ступінь актуалізації зусиль” [3, с. 60-61].

Вольові зусилля напряму взаємопов'язані з вмінням концентрувати силу у необхідний час та у відповідних обставинах. З точки зору фахівців бойові мистецтва сприяють розвитку трьох видів сили та їх концентрації у необхідні моменти. Зокрема, мова йде про абсолютну силу – це навички та вміння долати потужний опір або протистояти йому у тривалому м'язовому напруженні. Тобто мова йдеться про максимальний прояв силових можливостей. Активізація абсолютної сили є основою для протистояння значному зовнішньому опору. Натомість, відносна сила – це концентрація абсолютної сили, що розрахована на один кілограм маси людського тіла. Відносна сила відіграє особливу роль у рухових вправах, які передбачають переміщення тіла у просторових координатах. Вирішальне значення відносної сили проявляється у тих видах спорту, де учасники поділені на вагові категорії. Швидкісна сила – це здатність з великою швидкістю долати помірний опір. Вона є особливим проявом сили у визначеному діапазоні величин зовнішнього опору. Вибухова сила – це здатність проявити якнайбільше зусилля за короткий час. Експерти стверджують, що “вона має вирішальне значення у таких рухових діях, які вимагають прояву великої потужності у напруженні м'язів. У більшості фізичних вправ, де вибухова сила має провідне значення, прояву вибухового скорочення м'язів в основній фазі руху передує механічне їх розтягнення” [6, с. 109].

Для раціонального та гуманістичного використання сили молодь має навчитись самодисципліни й зібраності. Культура бойових мистецтв спрямовує

людину на застосування методик самовиховання й самоконтролю, сприяє зібраності не тільки під час тренування, а й у повсякденному житті.

Як зазначає З. Охріменко, хортинг чинить позитивний вплив на особистість, стиль її життя, способи комунікації з навколишнім світом. Фактично, молода людина навчається на особистому прикладі визначати переваги й недоліки дисциплінованої й недисциплінованої поведінки, розуміти важливість самовдосконалення, альтруїстичних настанов як антиподу егоїзму. У комплексі це дозволяє виховувати такі якості як самоконтроль, відповідальність, цілеспрямованість, самодисципліну, формує настанови до саморозвитку, гідного та толерантного відношення до інших людей, навички напрацьовувати рішення у нестандартних ситуаціях [12, с. 112].

У прикладному плані освоєння прийомів бойових мистецтв неможливо без таких духовних якостей людини як сила волі, зібраність, концентрація сили та самодисципліна.

Аналізуючи вплив Шотокан карате-до на становлення вищенаведених характеристик особистості, Ю. Яремчук констатує, що з перших днів знаходження у доджьо (зал для тренування) всі учні мають запам'ятати три правила – повага, дисципліна, любов до праці. Дисципліна у доджьо це не тільки хороша поведінка та дотримання правил внутрішнього розпорядку. Дисциплінована поведінка трактується значно ширше й вбирає в себе такі елементи: по-перше, це “дисципліна рухів” – вкрай важливо постійно тренувати правильне виконання базових технік, не допускаючи неправильного запам'ятовування основних рухів. По-друге, це темп виконання команд та настанов тренера під час змін розташування каратека в доджьо, що надає можливість уникати травмувань та зіткнень на тренуванні. По-третє, це взаємодопомога й максимально коректне виконання настанов тренера під час роботи у парах, що сприятиме разом з партнером кращому засвоєнню техніки ведення бою. Особливо важливими є самодисципліна та самоорганізація – “наявність акуратних каратегі (одяг для занять східними бойовими мистецтвами, які у нас часто називають кімоно) та обі (пояса) потрібного кольору. Повага в доджьо передбачає, що кожна людина має якості, за які її треба поважати. Неповага до супротивника або слабшого партнера може призвести до недооцінки його сили, розслаблення і, врешті, до поразки. Працелюбність каратека є показником його ставлення до обраного бойового мистецтва” [14, с. 320].

У свою чергу, зібраність та самодисципліна є підґрунтям для розвитку у молодій людини технік саморегуляції свого фізичного й психічного стану. Розкриваючи вплив бойових мистецтв на даний процес, С. Кубіцький та К. Соболюк доводять, що механізми саморегуляції базуються на таких структурних компонентах самосвідомості, як: самооцінка, образ “Я”, рівень домагань, що дозволяє спрогнозувати істотну кореляцію між самоконтролем (саморегуляцією) та опанування практик бойових мистецтв. Заняття бойовими мистецтвами, які вбирають в себе як фізичну підготовку, так й духовне становлення є підґрунтям гармонійного розвитку підростаючого покоління. Взаємодіючи з ровесниками й учителем, підліток навчається самоконтролю щодо власних емоцій. Під впливом занять з бойових мистецтв в нього формується ціннісна система, а також уявлення про етичну саморегуляцію своїх вчинків. Будучи авторитетною особистістю, тренер з бойових мистецтв формує в учнів мотивацію до саморозвитку й самовдосконалення, до стійкості й досягнення успіху, що у підсумку дозволяє молодій людині управляти власним внутрішнім світом. Отже, “спорт і бойові мистецтва формують у підлітків позитивний образ

“Я”, адекватну самооцінку, стійкість, цілеспрямованість, що в свою чергу забезпечує швидкий і гармонійний розвиток саморегуляції поведінки. Зважаючи на кризовий, віковий період подібні заняття дозволяють запобігти розвитку деструктивних тенденцій й розвинути в молодому поколінні соціально бажані риси характеру” [5, с. 297].

Продовжуючи вищезначені роздуми фахівці з самбо фіксують декілька етапів, на яких відбувається формування сили волі, зібраності, концентрації сили та самодисципліни у студентської молоді:

– перший етап – самоствердження як важливий чинник самоорганізації, боротьба з внутрішнім спротивом або корекція усталеного способу життя. Наприклад, для покращення фізичного стану варто скорегувати режим дня у відповідності до настанов тренера, налагодити правильне харчування, постійно робити фізичні вправи, дотримуватись здорового способу життя.

– другий етап – постійна оцінка власних досягнень та об’єктивна характеристика та корегування фізичних параметрів для подальшого вдосконалення фізичної форми.

– третій етап – самопланування, на якому відбувається визначення етапів, ресурсів та методів подальшого фізичного самовдосконалення.

– четвертий етап – цілеспрямована та наполеглива реалізація визначених планів. На цьому етапі, фізичний саморозвиток учня (студента) має стати органічною складовою його способу життя, основою опанування техніки прийомів самбо для самозахисту й нападу. У результаті боротьба самбо у єдності з стандартною фізичною підготовкою сприяє розвитку у спортсменів таких характеристик як швидкість реакції, спритність виконання фізичних вправ, витривалість на змаганнях, сила гнучкість тіла тощо [8, с. 331].

Узагальнюючи позитивний вплив самбо на фізичне й психологічне здоров’я молоді М. Лях та С. Хоменко стверджують, що практикуючи самбо, молодь комплексно розвивається й постійно тренує вольові якості, витривалість, цілеспрямованість, стає більш наполегливою у досягненні життєвих планів, відшліфовує елементи самодисципліни та самоконтролю, набуває громадянської та особистісної зрілості й компетентності, стаючи підготовленою до захисту Батьківщини. Наукове дослідження вищезначених фахівців показало, що “заняття боротьбою самбо впливають не лише на загальний розвиток фізичних якостей та координаційних здібностей студентів, а й сприяють їх всебічній досконалості та зміцненню здоров’я. Водночас, заняття самбо є найбільш сприятливим мотивом і потужним спонукальним імпульсом до вдосконалення фізичних і морально-вольових якостей, чим і обумовлена необхідність залучення студентів до цього національного виду спорту” [7, с. 62].

Висновки. Бойові мистецтва цілком природньо вписуються у систему фізичного й духовного виховання молоді та дозволяють розвинути в неї найкращі якості: фізичну й духовну стійкість, самодисципліну, повагу до традицій та звичаїв країни, вміння концентрувати й розподіляти енергію, навички приборкання емоцій та подолання труднощів.

Бойові мистецтва окрім традиційних завдань фізичного й духовного розвитку школярів, сприятимуть національно-патріотичному та громадянському вихованню особистості, що є базовою ідеєю Концепції Нової української школи. Загалом вони становлять підґрунтя гармонійного розвитку молоді людини, допомагають засвоєнню громадянських та моральних цінностей.

Методики бойових мистецтв є неоціненними у розвитку сили волі, зібраності, концентрації сили та самодисципліни у сучасної молоді. Разом з тим,

становлення сили волі, зібраності, концентрації сили та самодисципліни у молодій людини, яка обрала шлях бойових мистецтв, відбувається індивідуально з урахуванням її психофізичних особливостей. Застосовуючи загальну методiku навчання молоді бойовим мистецтвам, тренер також має розробити й індивідуальні засоби опанування нових технік й напрацювання психологічних якостей у цій царині.

Список використаних джерел:

1. Белан, В 2015, 'Роль хортингу в процесі патріотичного виховання громадянина України', *Теорія і методика хортингу*, Випуск 3, с. 7-13.
2. Гаврилюк, ВО 2012, *Методика навчання фізичної культури з використанням елементів таеквон-до учнів 8-9 класів*. Дисертація кандидата наук, Київ, 274 с.
3. Ковтун, НМ 2014, *Воля як основа соціальної активності: теоретико-методологічний аналіз*. Монографія, Житомир: Вид-во Євенок О. О., 292 с.
4. Корюкаєв, ММ 2018, 'Хортинг як національний вид спорту України для сучасної молоді', *Актуальные научные исследования в современном мире*, Вип. 5(37), Ч. 3, с. 187-191.
5. Кубіцький, СО & Соболюк, КВ 2015, 'Профілактика агресивної поведінки підлітків у процесі оволодіння бойовими мистецтвами', *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія : Педагогіка, психологія, філософія*, Вип. 220, с. 294-299.
6. Куриленко, ЯВ & Вострокнотов, ЛД 2016, 'Підвищення силових якостей боксерів', *Актуальні проблеми розвитку традиційних і східних единоборств: Збірн. наук. праць X міжн. Інтернет наук.-метод. конф.* Харків: Національна академія Національної гвардії України, Вип.10, с. 107-116.
7. Лях, МВ & Хоменко, СВ 2016, 'Боротьба самбо як засіб розвитку фізичних якостей та координаційних здібностей студентів', *Вісник Запорізького національного університету*, № 1, с. 56-63.
8. Лях, МВ & Хоменко, СВ 2015, 'Боротьба самбо як засіб фізичної самореалізації студентів', *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, № 9 (53), с. 329-336.
9. МОН України 2016, *Нова Українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи*, 36 с. Доступно : <<https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>>. [22 Вересень 2024].
10. Нова українська школа. Порадник для вчителя. *Розділ 1. Огляд концепції Нової української школи*. 14 с. Доступно : <https://nus.org.ua/wp-content/uploads/2017/09/razdel_1_Oglyad.pdf>. [22 Вересень 2024].
11. Олійник, В 2017, 'Особливості викладання бойових мистецтв в загальноосвітній школі', *Науковий пошук молодих дослідників. Педагогічні науки. Збірник наукових праць студентів*, Т. 1, Частина II. Старобільськ: ДЗ ЛНУ імені Тараса Шевченка, с. 221-227.
12. Охріменко, З 2014, 'Хортинг як система професійного виховання та самовиховання учнів', *Теорія і методика хортингу : зб. наук. праць*, ред. рада: Бех І. Д. (голова) та ін., Київ: Паливода А. В., Вип. 2, с. 110-116.
13. Рибалко, ЛС & Іванов, ДС 2019, 'Бойове мистецтво як засіб духовного і фізичного виховання молоді', *Духовно-інтелектуальне виховання і навчання молоді в ХХІ столітті: міжнар. кол. Монографія, Всесвіт. наук. ноосферно-онтолог. тов-во, Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди, Асоц. рос. вчених штату Масачусетс та інш.; за заг. ред. В. П. Бабича, Л. С. Рибалко*. Харків : ВННОТ, 2019, с. 372-375.
14. Яремчук, Ю 2014, 'Поняття ката у шотокан карате-до', *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*, Випуск 61, с. 319-323.

References:

1. Belan, V 2015, 'Rol khortynhu v protsesi patriotychnoho vykhovannia hromadianyna Ukrainy (The role of hortng in the process of patriotic education of a citizen of Ukraine)', *Teoriia i metodyka khortynhu*, Vypusk 3, c. 7-13.
2. Havryliuk, VO 2012, *Metodyka navchannia fizychnoi kultury z vykorystanniam elementiv taekvon-do uchniv 8-9 klasiv (Methods of teaching physical culture using elements of Tae Kwon Do to pupils of 8-9 grades)*. Dysertatsiia kandydata nauk, Kyiv, 274 s.
3. Kovtun, NM 2014, *Volia yak osnova sotsialnoi aktyvnosti: teoretyko-metodolohichniy analiz (Will as the basis of social activity: theoretical and methodological analysis)*. Monohrafiia, Zhytomyr: Vyd-vo Yevenok O. O., 292 s.
4. Koriukaiev, MM 2018, 'Khortynh yak natsionalnyi vyd sportu Ukrainy dlia suchasnoi molodi (Hortng as a national sport of Ukraine for modern youth)', *Aktualnye nauchnye yssledovanyia v sovremennom myre*, Vyp. 5(37), Ch. 3, c. 187-191.
5. Kubitskyi, SO & Soboliuk, KV 2015, 'Profilaktyka ahresyvnoi povedinky pidlitkiv u protsesi ovobodinnia boiovymy mystetstvamy (Prevention of aggressive behavior of adolescents in the process of mastering martial arts)', *Naukovyi visnyk Natsionalnoho universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy. Serii : Pedahohika, psykhohiia, filohiia*, Vyp. 220, c. 294-299.
6. Kurylenko, YaV & Vostroknutov, LD 2016, 'Pidvyshchennia sylovykh yakosti bokseriv (Improving the strength qualities of boxers)', *Aktualni problemy rozvytku tradytsiinykh i skhidnykh yedynoborstv: Zbirn. nauk. prats X mizhn. Internet nauk.-metod. konf.* Kharkiv: Natsionalna akademiia Natsionalnoi hvardii Ukrainy, Vyp.10, c. 107-116.
7. Liakh, MV & Khomenko, SV 2016, 'Borotba sambo yak zasib rozvytku fizychnykh yakosti ta koordynatsiinykh zdibnosti studentiv (Sambo wrestling as a means of developing physical qualities and coordination abilities of students)', *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu*, № 1, c. 56-63.
8. Liakh, MV & Khomenko, SV 2015, 'Borotba sambo yak zasib fizychnoi samorealizatsii studentiv (Sambo wrestling as a means of physical self-realization of students)', *Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii*, № 9 (53), c. 329-336.
9. MON Ukrainy 2016, *Nova Ukrainska shkola. Kontseptualni zasady reformuvannia serednoi shkoly (New Ukrainian School. Conceptual framework for reforming secondary school)*, 36 s. Dostupno : <<https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>>. [22 Veresen 2024].
10. *Nova ukrainska shkola. Poradnyk dlia vchytelia. Rozdil 1. Ohliad kontseptsii Novoi ukrainskoi shkoly (New Ukrainian School. Teacher's guide. Section 1. Overview of the concept of the New Ukrainian School)*, 14 s. Dostupno : <https://nus.org.ua/wp-content/uploads/2017/09/razdel_1_Oglyad.pdf>. [22 Veresen 2024].
11. Oliinyk, V 2017, 'Osoblyvosti vykladannia boiovykh mystetstv v zahalnoosvitnii shkoli (Features of teaching martial arts in secondary school)', *Naukovyi poshuk molodykh doslidnykiv. Pedahohichni nauky. Zbirnyk naukovykh prats studentiv*, T. 1, Chastyna II. Starobilsk: DZ LNU imeni Tarasa Shevchenka, c. 221-227.
12. Okhrimenko, Z 2014, 'Khortynh yak systema profesiinoho vykhovannia ta samovykhovannia uchniv (Hortng as a system of professional education and self-education of students)', *Teoriia i metodyka khortynhu : zb. nauk. prats*, red. rada: Bekh I. D. (holova) ta in., Kyiv: Palyvoda A. V., Vyp. 2, c. 110-116.
13. Rybalko, LS & Ivanov, DS 2019, 'Boiove mystetstvo yak zasib dukhovnoho i fizychnoho vykhovannia molodi (Martial arts as a means of spiritual and physical education of youth)', *Dukhovno-intelektualne vykhovannia i navchannia molodi v KhKHI stolitti: mizhnar. kol. monohrafiia*, Vsesvit. nauk. noosfero-ontoloh. tov-vo, Kharkiv. nats. ped. un-t im. H. S. Skovorody, Asots. ros. vchenykh shtatu Masachusets ta insh.; za zah. red. V. P. Babycha, L. S. Rybalko. Kharkiv : VNNOT, 2019, s. 372-375.
14. Iaremchuk, Yu 2014, 'Poniattia kata u shotokan karate-do (The Concept of Kata in Shotokan Karate-Do)', *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii filohichna*, Vypusk 61, c. 319-323.

DOI 10.33930/ed.2019.5007.51(10-12)-10
УДК 070.4:820(73+410)

ENGLISH-LANGUAGE LITERARY JOURNALISM: THE MAIN STAGES OF FORMATION

АНГЛОМОВНА ЛІТЕРАТУРНА ЖУРНАЛІСТИКА: ОСНОВНІ ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ

У. В. Жорнокуй

Urgency of the research topic is determined by the fact that in the post-information society, literary journalism faces a number of challenges. Among these, the most burning ones are information verification, the vast amount of available data, and the adaptation of texts considering necessary strategies, needs, and the age demands of the target audience. These factors influence the issues and genre features of the works presented to readers.

Target setting. The need for research on this topic arises from the gaps in the receptive base of literary journalism, which is still often regarded by domestic scholars as a derivative discipline of literary studies and comparative literature. Moreover, in the era of digitalization and clickbait-style information delivery, literary journalists are compelled to devise new ways to popularize their long-read texts, which by itself emphasizes the necessity of such research.

Actual scientific researches and issues analysis. In domestic scientific framework, the study of literary journalism has been carried out by researchers such as L. Shutiak, O. Kharchenko, K. Silman, and others. However, their studies are selective and focus on particular aspects of this topic. Meanwhile, English-language reception is more developed and shows significant interest in literary journalism as a separate scientific method. Notable examples include the works of S.M. Zdowch, L. Gutkind, R. Nordquist, J. Simons, and N. Sims.

The research objective. The author aims to highlight the key stages in the cultural and historical development of literary journalism and its differentiation as an independent scientific method. The study also deals with the outline of the common and distinctive features in the works of key figures throughout its evolution.

Актуальність теми дослідження визначається тим, що у постінформаційному суспільстві літературна журналістика стикається з рядом викликів, особливо гостро серед яких звучить верифікація інформації, її доступний обсяг, адаптація тексту з урахуванням необхідних стратегій, потреб і вікової складової читачької аудиторії, що специфікує проблематику і жанрові особливості в результаті представленого її увазі твору.

Постановка проблеми. Необхідність здійснення досліджень з аналізованої проблеми полягає у лакуарності рецептивної бази з літературної журналістики, яку ще і досі багато хто з вітчизняних науковців розглядає як похідну від літературознавства дисципліну. Більше того, в епоху діджиталізації та клікбейтового подання інформації представники літературної журналістики змушені знаходити все нові способи популяризації своїх лонгрід-текстів, що увиразнює необхідність здійснення подібних досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням літературної журналістики у вітчизняній науці займалися Л. Шутяк, О. Харченко, К. Сільман та інші, проте їхні розвідки вибіркового характеру і представляють окремий аспект у дослідженнях з аналізованої проблеми. У той час, як англomовна рецепція широко розвинена і представляє значний інтерес до літературної журналістики як до окремого наукового методу, наприклад, у роботах таких авторів, як С.М. Здовч, Л. Гуткайнд, Р. Нордквіст, Дж. Сімонс, Н. Сімс.

Постановка завдання. Авторка поставила собі за завдання висвітлити основні етапи у ході культурно-історичного становлення літературної журналістики та її виокремлення в окремий науковий метод, окреслення спільних і відмінних особливостей у творах ключових представників у ході її еволюції.

The statement of basic materials. *Literary journalism as a genre emerged in the 20th century, thanks to figures such as Truman Capote, Norman Mailer, and Tom Wolfe, who introduced new standards for writing documentary texts. However, as a unique method of writing, it began to take shape long before this. Elements of literary journalism can be traced back to the works of Daniel Defoe, Jonathan Swift, Charles Dickens, Mark Twain, and others. Thus, we can identify three key stages: the early stage, the “New Journalism” of the 1960s, and literary journalism after the 1970s. Works from these periods exhibit stylistic and genre differences when compared.*

Conclusions. *Literary journalism continues to evolve, adapting to cultural, social, and technological changes. Studies by domestic and international scholars contribute to a deeper understanding of this phenomenon. Most importantly, they enable the interpretation of journalism as a method that is not entirely comparable to artistic literature due to its inherent mass nature. However, experiments with texts and their modes of expression and presentation confirm the dual nature of literary journalism as a method. Its interdisciplinary nature is both a challenge and a barrier, as each work, to some extent, becomes a separate text for further interpretive modalities.*

Key words: *stages of development, genre and stylistic features, literary journalism, method, interdisciplinary nature, representative.*

Urgency of the research. *Literary journalism, being positioned at the intersection of literary art and journalism, is a significant component of the media sphere, though it faces challenging times in the digitalization era. By focusing on long-read texts, it offers readers an expanded, artistically expressive perspective on societal processes, personal stories, and cultural phenomena, distancing itself from the unemotional factual reporting characteristic of traditional journalism. Notably, in the age of clickbait journalism, when the target audience primarily seeks entertaining information, the revival of literary journalism’s popularity is a crucially important issue.*

The study of Literary Journalism as an educational component in higher education institutions, within philology and media studies programs, should, we believe, become mandatory. Familiarity with the best examples of literary journalism both abroad and in Ukraine will enable future journalists to make their own conscious

Виклад основного матеріалу. *Літературна журналістика як жанр виникла у ХХ столітті завдяки таким постатям, як Трумен Капоте, Норман Мейлер та Том Вулф, які внесли нові стандарти у написання документальних текстів. Проте як новий унікальний метод письма почала формуватися задовго до цього. Риси літературної журналістики простежуємо ще у творах Данієля дефо, Джонатана Свіфта, Чарльза Дікенса, Марка Твена та інших. Таким чином, виділяємо три ключових етапи: ранній, “нова літературна журналістика” 1960-х років та літературна журналістика після 1970 років, твори періоду яких в порівняльному зрізі представляють певні стилістично-жанрові відмінності.*

Висновки. *Літературна журналістика продовжує еволюціонувати, враховуючи культурні, соціальні та технологічні зміни. Дослідження вітчизняних і зарубіжних науковців сприяють глибшому розумінню цього феномену. Найважливіше, що це уможливорює тлумачення журналістики як методу неспівмірного художній літературі через притаманний їй масовий характер. Проте експерименти з текстом та способами його вираження і представлення підтверджують двояку природу літературної журналістики як методу. Її міждисциплінарний характер становить водночас і виклик, і перешкоду, оскільки певною мірою кожен твір як результат роботи є окремим текстом для подальшої інтерпретативної модальності.*

Ключові слова: *етапи становлення жанрово-стилістичні особливості, літературна журналістика, метод, міждисциплінарний характер, представник.*

choices. Furthermore, by drawing on the experience of its distinguished representatives, they can begin to form their own unique writing style.

We agree with Lee Gutkind's perspective that the key traits defining both the genre and the compositional-stylistic boundaries of literary journalism are "freedom" and "flexibility" [9]. These characteristics are motivated by the unique styles of its representatives, who consistently position themselves as independent voices of public opinion. Additionally, the direction "invites writers to push boundaries and open doors, offering them the opportunity to use all of the techniques of the fiction writer (or the poet) – dialogue, setting, description, the inner point of view (seeing the world through the eyes of the person about whom they are writing) – in order to capture a reader's attention and enlighten and intrigue them through nonfiction" [9]. However, these very traits also form the challenges – primarily methodological and terminological – that hinder the recognition of journalism as a distinct scientific field of knowledge.

Thus, in the post-information society, literary journalism faces several challenges. Chief among these are information verification, the vast amount of accessible information, and text adaptation considering necessary strategies, needs, and the age demands of the readership. These factors shape the issues and genre features of the works presented to the audience, which constitutes the relevance of the problem explored in this article.

The objective of this research is to highlight the main stages in the cultural-historical development of literary journalism, its differentiation as an independent scientific method, and the identification of shared and distinctive features in the works of key representatives during its evolution.

Actual scientific researches and issues analysis. The issue under analysis has been researched by both foreign and domestic scholars. Among foreign researchers, we would like to highlight the works of S. M. Zdovč¹. She has repeatedly focused on the interdisciplinary nature of literary journalism, emphasizing that as a discipline, it developed in opposition to traditional factual journalism. Her works serve as a vivid example of how elements of literary discourse can be integrated into journalism, creating a deeper emotional connection with the audience and enhancing the educational value of media content. Her monograph *Literary Journalism in the United States of America and Slovenia* [21] provides a detailed presentation of the evolution of literary journalism and a comparative analysis of its development in both countries.

A. Grindberg [9], a well-known Dutch writer and journalist, explored the development of literary journalism in the context of media democratization. He combined captivating reportage with his literary experience, significantly contributing to the development of immersive journalism associated with technologies of full or partial immersion in the depicted reality. He views literary journalism as a means of exploring truths about human nature and society, akin to literature but operating under different rules: free from biased narratives, which is, as he thinks, is essential for objective perception.

N. Sims [16] has made a substantial contribution to understanding and promoting literary journalism as a distinct method, advocating the idea that literary journalism provides "a higher truth" by using storytelling for deeper cultural understanding. He emphasized that literary journalism thrives on precision, symbolic

¹ Sonja Merljak Zdovč, a journalist and editor from Slovenia, has made a significant contribution to the development of literary journalism through the popularization of children's media. She is the founder of the children's online platform *Časoris* [6], which focuses on engaging children in the news through an accessible and engaging format, helping children understand complex social or political topics with the help of literary works, such as short stories and personalized plots. We should add that in this way S.M. Zdovč provokes critical thinking skills in children, using literary-journalistic methods and focusing on the importance of discussing significant news, even if it is negative, in order to enable a deeper understanding of the world from the perspective of the target audience.

depth, and structural experimentation, distinguishing it from traditional journalism or purely creative nonfiction. His work has likely facilitated the recognition of literary journalism as an academically established field, encouraging writers and scholars to view it as a tool for exploring complex realities while maintaining journalistic integrity.

J. Simons [15] is renowned for her research in literary journalism and narrative nonfiction. Her studies focus on the concepts of truth, narrative, and representation, particularly in relation to cultural and social dynamics. Simons considers journalism as a process similar to scientific inquiry, emphasizing the importance of challenging biases and remaining open to revising conclusions in the future. She is also known for her academic leadership, heading media studies programs and advocating for integrating scholarly rigor with journalistic practice, making her a key figure in advancing literary journalism within academia.

Lee Gutkind [10], whose work has played a significant role in popularizing literary journalism, has even developed manuals for novice writers. These include books such as *The Art of Creative Nonfiction* and *You Can't Make This Stuff Up*, where he meticulously outlines techniques for writing and processes for creating compelling stories based on factual material, blending storytelling with journalistic factuality. His work bridges the gap between journalism and literature, inspiring a new generation of writers to tell engaging, fact-based stories with a refined literary style.

Notably, in 1993, Lee Gutkind founded the journal *Creative Nonfiction*, creating a platform for literary journalists to publish their creative achievements. Furthermore, he helped establish one of the first academic programs in creative nonfiction at Goucher College in Maryland. Gutkind's efforts firmly established literary journalism as a scientific method within academic circles, with a focus on how it influences contemporary pop culture. In this way, he demonstrated the significance of creative nonfiction in making complex topics accessible and engaging for a broad readership.

Moreover, the Association for Literary Journalism Studies, founded on July 14, 2014, following the 1st International Conference on Literary Journalism in Nancy, France, has been publishing the journal *Literary Journalism Studies* twice a year since 2013. This confirms the status of the discipline as methodologically and terminologically established and highlights its relevance not only due to its interdisciplinary nature but also because of the growing popularity of genres it represents.

International researchers have also studied cross-cultural differences in perceiving literary journalism as a scientific method. For instance, in the United States, the emphasis is on innovative approaches, whereas in Europe, there is greater interest in documentary forms with a social focus [11].

Unlike the works of their foreign colleagues, domestic research on literary journalism is often framed within the context of literary studies or media discourse. For example, in numerous comprehensive studies by O. Kharchenko, the focus has been on the genre and stylistic specifics of works, primarily in English, that belong to examples of literary journalism, such as dialogues and their roles, communicative practices, and literary techniques in journalistic texts.

L. Shutiak places special emphasis on the development of American literary journalism, particularly analyzing its features during the "New Journalism" period.

In her dissertation *The Essay as a Genre at the Intersection of Literature and Journalism* [4], K. Silman undertook an attempt to comprehensively study the essay as a borderline genre and is one of the few works dedicated to interpreting the features of contemporary essay writing in the era of digital communication.

L. Maliarenko [1] analyzed how literary journalism contributes to shaping Ukrainian national identity. In her work *Literary Journalism as a Means of*

Constructing National Identity, she examined the role of literary journalism in the processes of national identity formation, particularly in modern Ukraine. The main focus is on a Ukraine-centric approach in media, where national identity is formed through a deep reinterpretation of historical, cultural, and social phenomena. Maliarenko asserts that literary journalism is a powerful tool for conveying national values and constructing the image of the nation through its understanding of historical events and their impact on the present; it serves as a significant means for popularizing national culture and countering foreign ideologies such as the concept of the “russian peace” [1]. The author thus emphasizes the importance of a Ukraine-centric concept of media activity, which unites the nation through shared cultural and symbolic values, ensuring intergenerational connection [1]. This work demonstrates how literary journalism can serve as a platform for consolidating national consciousness in the context of globalization and social transformations.

O. Romanenko [2] studied the stylistic features of contemporary Ukrainian journalists' works. Her research focuses on the role of communication technologies in modern journalism and their impact on creating texts, particularly those with elements of nonfiction. Her scholarly interest includes analyzing informational influence within the literary framework, which is evident in her monograph *The Semiosphere of Ukrainian Mass Literature. Text. Reader. Epoch* [3]. “Mass literature and culture, the mass reader and the formation of reading communities, leading genres of mass literature in Ukraine from the late 19th to the early 21st century are just a part of the themes and problems addressed in this monograph” [3]. This work is arguably the only attempt in Ukrainian literary studies to systematize and generalize the prerequisites for the emergence, features, and specifics, and ultimately, the conditions for the development and formation of Ukrainian mass literature.

The work of V. Shevchenko [14], which analyzes the language of modern media and the impact of digital technologies on the development of literary journalism in Ukraine, represents a significant contribution to the development of media linguistics. Her research focuses on studying linguistic means of expression, which also affect the artistic component of journalistic texts. This is crucial for the development of literary journalism through linguistic experiments and innovations in the art of word mastery.

Thus, in Ukrainian scientific framework, the research reception of literary journalism is at an active formative stage, with a gradual increase in interest in this genre both theoretically and practically.

The statement of basic materials. Literary journalism as a genre emerged in the 20th century, thanks to figures such as Truman Capote, Norman Mailer, and Tom Wolfe, who introduced new standards in writing documentary texts. Wolfe, in particular, is credited with coining the term “new journalism”, which combines literary techniques with factual accuracy [18]. “Writers who write creative nonfiction are very different in voice, orientation, and purpose. But what they have in common is that they are, in one way or the other, writing true stories that provide information about a variety of subjects, enriched by relevant thoughtful ideas, personal insight, and intimacies about life and the world we live in. And this scope and variety is exactly what makes creative nonfiction significant and, these days, so incredibly popular” [10].

Three stages are identified in the development of literary journalism [12; 13]: the early stage (which itself can be further subdivided), “new journalism”, and journalism after the 1960s.

The early stage of literary journalism began long before the term was coined or the genre was clearly defined. The key features we now associate with literary journalism can be traced back to texts written in the 18th and 19th centuries. This stage is referred

to as “proto-literary journalism” [12].

The origins of English-language literary journalism are found in the works of Daniel Defoe (his essay *A Journal of the Plague Year* [8] describes the 1665 plague in London. Although partially fictionalized, Defoe relied on eyewitness accounts and archival materials, blending facts with dramatic narrative and descriptions, reminiscent of modern literary journalism) and Jonathan Swift (whose satirical pamphlets demonstrate how sharp social critique can be combined with artistic form).

The 19th century saw the rise of journalism as a distinct field and literary experiments as the development of mass media and the popularization of newspapers opened new opportunities for writing at the intersection of literature and journalism. Key figures of this period include Charles Dickens (in his reportage, he often employed the same approach as in his novels – creating strong narratives, realistic characters, and describing social problems with meticulous detail), William Godwin (whose political reportage combined emotional and literary analysis of events at a stylistic level), and Mark Twain (*Life on the Mississippi* [17] exemplifies literary journalism, where real events and detailed descriptions are interwoven with the author's personal observations).

The emergence of reportage journalism in the late 19th century marked an increasing synthesis between journalism and literary art: “...by accumulating the features of reportage and literary art, 'new journalism' stands in opposition to traditional informational journalism” [5]. Notable representatives of this period include Stephen Crane (who wrote journalistic articles and reports incorporating many literary elements, such as detailed descriptions of battles and events he witnessed during his travels, written with emotional depth and realistic detail resembling literary works) and Jack London (whose reports on the working class and social inequality used literary elements to make them more emotional and engaging).

After World War I, many writers and journalists began focusing on deeper psychological aspects of society in their works, often through observation and personal storytelling. Ernest Hemingway's reports on the Spanish Civil War and World War I exhibit all the hallmarks of literary journalism: brevity, simplicity of style, attention to detail, and the use of personal emotions to create atmosphere. The 20th century brought a need for more engaging and in-depth journalistic materials. Society became oversaturated with facts often lacking emotional context or connections between events and individuals. This laid the groundwork for the emergence of “new journalism” in the 1960s. “The answer – or answers – can be complicated because creative nonfiction may mean different things to different people, a characteristic that makes this form so elusive and alluring” [9].

New journalism was characterized by blending traditional journalism with artistic techniques, making reports “alive” and captivating, adding subjectivity, individual authorial perspective, and literary mastery. Its main idea was to transcend the boundaries of traditional reportage and deepen topic comprehension through a more creative approach [18]. Additionally, practitioners of new journalism often recreated scenes and events they did not witness firsthand, relying on witness accounts or other sources. While dialogues might be reconstructed, their realism had to be preserved. “Here are, however, limits to the freedom and flexibility that make creative nonfiction so attractive and compelling – legal, ethical and moral issues that are challenging and, in many ways, impossible to clearly define. Freedom and flexibility – and daring – are governed by responsibility, not just to the people about whom we write, but to those who read and publish our work” [10].

Prominent representatives of new journalism include Tom Wolfe (his work *The*

Electric Kool-Aid Acid Test vividly portrays the counterculture of the 1960s [19], particularly the hippie movement and the effects of psychedelics on shaping new realities, using complex narrative techniques); Truman Capote (his book *In Cold Blood* [7] is considered one of the first works in the new journalism style, employing dialogues, deep character descriptions, psychological portraits, and elements of detective storytelling, although the work is based on real events); Hunter S. Thompson (noted for pioneering gonzo journalism by describing his personal experiences and reactions to events while immersing himself in the environment he was investigating); and Norman Mailer (his book *The Armies of the Night* focuses on anti-war protests against the Vietnam War, blending documentary writing with literary style).

New journalism opened doors to bolder forms of expression in journalism. It allowed later-period reporters to become storytellers, using their voices to make material not only informative but also artistically rich [18].

The counterculture and societal changes of the mid-20th century had a significant impact on the development of literary journalism during this period, fostering its evolution and paving the way for daring experiments with form and content. This period – 1960-1970s – was transformative in many aspects of social life. Journalists working in the literary journalism genre felt the need not only to document events but also to reflect their complexity and nuance in new ways. The response of literary journalism to social changes was diverse and profound.

In Ukraine, literary journalism has deep historical roots, beginning with the works of Taras Shevchenko, Ivan Franko, and Mykhailo Kotsiubynsky, who wrote artistic-documentary texts. In the 20th century, the genre developed within the context of cultural and political changes. Today, literary journalism is gaining popularity thanks to the works of authors such as Serhii Zhadan, Yuriy Andrukhovych, Oksana Zabuzhko, and others.

Conclusions and prospects for further research. Literary journalism continues to evolve, taking into account cultural, social, and technological changes. The research of both domestic and foreign scholars contributes to a deeper understanding of this phenomenon, revealing new prospects for its development.

Most importantly, it allows the interpretation of journalism as a method that is incomparable to artistic literature due to its inherent mass nature. “It gradually reversed the belief that nonfiction was somehow second class, a cut below poetry and fiction” [10]. However, experiments with text and methods of its expression and presentation confirm the dual nature of literary journalism as a method. Its interdisciplinary nature presents both a challenge and an obstacle for its practitioners, as the form is typically regulated by the demands of the audience and the chosen topic for representation; and it is also a barrier, since each work, as the product of the process, is considered an individual text for further interpretive modality.

One of the key common features that unites both English-language and domestic literary journalism, in our opinion, is its artistic expressiveness, which is used to attract the audience's attention. At the same time, Western literary journalism is oriented towards a global audience, while in Ukraine, it focuses on a local context and the preservation of cultural heritage.

Список використаних джерел:

1. Малярєнко, ЛІ 2018, ‘Літературна журналістика як засіб конструювання національної ідентичності’, *Науковий вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*, 1(23), с. 45–58.
2. Романєнко, О 2016, ‘Стилістичні особливості сучасної української літературної журналістики’, *Мова і стиль у журналістиці*, 5(12), с. 67–78.

3. Романенко, ОВ 2014, *Семіосфера української масової літератури. Текст. Читач. Епоха*, Київ: Якубець А. В. 362 с.
4. Сільман, КВ 2019, *Есей як жанр на перетині літератури та журналістики*. Дисертація кандидата наук, Миколаїв: *Чорномор. нац. ун-т ім. Петра Могили*, 223 с.
5. Шутяк, ЛМ 2014, 'Американська літературна журналістика: основи професійної майстерності', *Вісник Харківської державної академії культури*, Вип. 42, с. 180-185. Доступно: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/hak_2014_42_25>. [25 Листопад 2024].
6. Casoris. Available from : <<https://casoris.si/>>. [3 December 2024].
7. Defoe, D 1995, *A Journal of the Plague Year*. Available from : <<https://www.gutenberg.org/files/376/376-h/376-h.htm>>. [4 November 2024].
8. Greenberg, S 2014, *The Art of Narrative Journalism*, New York: *Columbia University Press*.
9. Gutkind, L 2005, *You Can't Make This Stuff Up: The Complete Guide to Writing Creative Nonfiction*, Boston: *Da Capo Press*.
10. Hellmann, J 2008, *Fables of Fact: The New Journalism as New Fiction*, Urbana: *University of Illinois Press*.
11. John, BS & Reynolds, B (eds) 2011, *Literary Journalism across the Globe: Journalistic Traditions and Transnational Influences*, University of Massachusetts Press, 312 p.
12. Capote, T 1993, *In Cold Blood. Modern Library Edition*, New York: Modern Library, 520 p. Available from : <<https://archive.org/details/incoldbloodoocapo/page/n7/mode/2up>>. [4 December 2024].
13. Nordquist, R 2021, What Is Literary Journalism? *ThoughtCo*, Feb. 16. Available from : <<https://thoughtco.com/what-is-literary-journalism-1691132>>. [25 November 2024].
14. Shevchenko, N 2020, 'The Digital Transformation of Literary Journalism in Ukraine'. *Digital Journalism Studies*, 7(2), pp. 90–104.
15. Simons, J 2007, *Ethics in Journalism: New Challenges for the New Journalism*, London: Routledge.
16. Sims, N & Kramer, M 1995, *Literary Journalism: A New Collection of the Best American Nonfiction*, Random House Publishing Group; 1st edition. 480 p.
17. Twain, Mark 1996, *Life on the Mississippi*, Oxford: Oxford University Press, 320 p.
18. Wolfe, T 1973, *The New Journalism*, New York: Harper & Row.
19. Wolfe, T 1968, *The Electric Kool-Aid Acid Test*, New York: Farrar, Straus and Giroux, 669 p. Available from : <<https://voidnetwork.gr/wp-content/uploads/2021/01/The-Electric-Kool-Aid-Acid-Test-Tom-Wolfe.pdf>>. [25 November 2024].
20. Zdovc, S 2004, 'Literary journalism : the intersection of literature and journalism', *Acta Neophilologica*, 37(1-2), pp. 17-23. Available from : <<https://doi.org/10.4312/an.37.1-2.17-23>>. [25 November 2024].
21. Zdovc, S 2008, *Literary Journalism in the United States of America and Slovenia*, Rowman & Littlefield: *University Press of America*, 168 p.

References:

1. Maliarenko, L 2018, 'Literaturna zhurnalistyka yak zasib konstruyuvannia natsional'noyi identychnosti (Literary Journalism as a Tool for National Identity Formation)', *Naukovyj visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka*, 1(23), s. 45–58.
2. Romanenko, O 2016, Stylistychni osoblyvosti suchasnoyi ukrayinskoyi literaturnoyi zhurnalistyky (Stylistic Peculiarities of the Modern Literary Journalism), *Mova i styl u zhurnalistytsi*, 5(12), s. 67–78.
3. Romanenko, OV 2014, *Semiosfera ukrayinskoyi masovoyi literatury, Tekst. Chytach. Epokha (Semiosphere of Ukrainian Mass Literature. Text. Reader. Epoch)*, Kyiv: Yakubets A. V., 362 s.
4. Sil'man, KV 2019, *Ese yak zhanr na peretyni literatury ta zhurnalistyky (Essey as Intersectional Genre between Literature and Journalism)*. Dysertatsiia kandydata nauk, Mykolaiv, *Chornomor. nats. un-t im. Petra Mohyly*, 223 s.
5. Shutiak, LM 2014, 'Amerykanska literaturna zhurnalistyka: osnovy profesiynoyi maysternosti (American Literary Journalism: the Bases of Professional Skillfulness)'. *Visnyk Kharkivskoyi derzhavnoyi akademiyi kultury*. Vyp. 42, s. 180-185. Dostupno : <http://nbuv.gov.ua/UJRN/hak_2014_42_25>. [25 Lystopad 2024].

6. Časoris. Available from : <<https://casoris.si/>>. [3 December 2024].
7. Defoe, D 1995, *A Journal of the Plague Year*. Available from : <<https://www.gutenberg.org/files/376/376-h/376-h.htm>>. [4 November 2024].
8. Greenberg, S 2014, *The Art of Narrative Journalism*, New York: Columbia University Press.
9. Gutkind, L 2005, *You Can't Make This Stuff Up: The Complete Guide to Writing Creative Nonfiction*, Boston: Da Capo Press.
10. Hellmann, J 2008, *Fables of Fact: The New Journalism as New Fiction*, Urbana: University of Illinois Press.
11. John, BS & Reynolds, B (eds) 2011, *Literary Journalism across the Globe: Journalistic Traditions and Transnational Influences*, University of Massachusetts Press, 312 p.
12. Capote, T 1993, *In Cold Blood. Modern Library Edition*, New York: Modern Library, 520 p. Available from : <<https://archive.org/details/incoldbloodocapo/page/n7/mode/2up>>. [4 December 2024].
13. Nordquist, R 2021, What Is Literary Journalism? *ThoughtCo*, Feb. 16. Available from : <<https://thoughtco.com/what-is-literary-journalism-1691132>>. [25 November 2024].
14. Shevchenko, N 2020, 'The Digital Transformation of Literary Journalism in Ukraine'. *Digital Journalism Studies*, 7(2), pp. 90–104.
15. Simons, J 2007, *Ethics in Journalism: New Challenges for the New Journalism*, London: Routledge.
16. Sims, N & Kramer, M 1995, *Literary Journalism: A New Collection of the Best American Nonfiction*, Random House Publishing Group; 1st edition. 480 p.
17. Twain, Mark 1996, *Life on the Mississippi*, Oxford: Oxford University Press, 320 p.
18. Wolfe, T 1973, *The New Journalism*, New York: Harper & Row.
19. Wolfe, T 1968, *The Electric Kool-Aid Acid Test*, New York: Farrar, Straus and Giroux, 669 p. Available from : <<https://voidnetwork.gr/wp-content/uploads/2021/01/The-Electric-Kool-Aid-Acid-Test-Tom-Wolfe.pdf>>. [25 November 2024].
20. Zdovc, S 2004, 'Literary journalism : the intersection of literature and journalism', *Acta Neophilologica*, 37(1-2), pp. 17-23. Available from : <<https://doi.org/10.4312/an.37.1-2.17-23>>. [25 November 2024].
21. Zdovc, S 2008, *Literary Journalism in the United States of America and Slovenia*, Rowman & Littlefield: University Press of America, 168 p.

РЕЛІГІЄЗНАВЧІ СТУДІЇ

DOI 10.33930/ed.2019.5007.51(10-12)-11

УДК 393.95(=161.2)+821.161.2'06-1

ХЛІБ, ЯК ФОРМА МЕТЕМПСИХОЗУ В РЕЛІГІЙНИХ
УЯВЛЕННЯХ УКРАЇНЦІВBREAD AS A FORM OF METEMPSYCHOSIS IN THE RELIGIOUS IDEAS OF
UKRAINIANS

І. В. Рачковська

Актуальність теми дослідження. З огляду на розвиток національної ідентичності українського народу під час війни, апелювання до народної культури, в тому числі – до елементів народних вірувань, їх розуміння в контексті християнського контексту, виникає потреба компаративного аналізу релігієзнавчих підстав народознавчої концепції в цілому, розуміння народних символів, в тому числі хліба, як релігійно-соціальної парадигми українців, перегляду передумови та причини активізації дохристиянських сегментів ідеї метемпсихозу в українському суспільстві, його функціональний аспект консолідації зусиль в контексті розвитку етнічного світогляду українців.

Постановка проблеми. Релігієзнавчі підстави етнографічної парадигми символіки та атрибутики української народності, котрі були сформовані дослідниками традиційної культури, народних культів, сакральної культурної спадщини, потребують об'єктивного аналізу, також зокрема і в позитивних наслідках реалізації ідеї метемпсихозу в народних віруваннях українців, її релігійно-суспільне значення, роль у формуванні релігійного світогляду та національної ідентифікації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дана розвідка базується на огляді трактатів Порфирія, Діогена Лаертського, які стосуються розвитку піфагорійського вчення про метемпсихоз, а також на огляді досліджень таких науковців, як Х. Вовка, О. Предко, О. Фрейденаберга, О. Боряк, Ю. Пуківського в контексті розгляду ідеї метемпсихозу крізь призму культу предків,

Urgency of the research. In view of the development of the national identity of the Ukrainian people during the war, the appeal to folk culture, including elements of folk beliefs, their understanding in the context of the Christian context, there is a need for a comparative analysis of the religious foundations of the ethnological concept as a whole, an understanding of folk symbols, including including bread as a religious and social paradigm of Ukrainians, reviewing the prerequisites and reasons for the activation of pre-Christian segments of the idea of metempsychosis in Ukrainian society, its functional aspect of consolidation of efforts in the context of the development of the ethnic worldview of Ukrainians.

Target setting. The religious foundations of the ethnographic paradigm of the symbols and attributes of the Ukrainian nation, which were formed by researchers of traditional culture, folk cults, and sacred cultural heritage, require an objective analysis, including, in particular, the positive consequences of the implementation of the idea of metempsychosis in the folk beliefs of Ukrainians, its religious and social significance, role in the formation of religious worldview and national identification.

Actual scientific researches and issues analysis. This intelligence is based on a review of the treatises of Porphyry, Diogenes Laertsky, which relate to the development of the Pythagorean doctrine of metempsychosis, as well as a review of the research of such scientists as H. Vovka, O. Predko, O. Freudenberg, O. Boryak, Yu. Pukivskyi in the context of consideration ideas of metempsychosis through the prism

аграрних культів та інших культів народних вірувань українців. У статті також використані матеріали польових досліджень авторки, які вона здійснювала в межах експедицій а роботи щодо виявлення елементів народних вірувань і традицій, пов'язаних із культом померлих на Західному Поліссі (Рівненська область).

Постановка завдання. Передовсім завдання статті полягає у висвітленні питання ідеї метемпсихозу в релігійному світогляді українського народу, яка знайшла відображення в народних віруваннях, а від так – у культурно-суспільних символах етносу, його філософії та цінностях, зокрема, у ролі хліба, як окремої національної парадигми.

Виклад основного матеріалу. Українці вкладають у хліб надзвичайно глибокий зміст: в першу чергу, хліб – філософія, яка включає в себе багато аспектів цивілізованого суспільства – релігійний, економічний, історичний, політичний та культурний. Найбільше культурно-релігійного символізму в Україні зберіг обрядовий хліб, який використовується в контексті релігійних та традиційно-обрядових ритуалів. Серед таких – дохристиянські традиції, в основі яких лежить ідея переродження душі після смерті, метемпсихозу. Така ідея інтегрувалася в основу народних вірувань українців в контексті розвитку культури предків, аграрних культів тощо. Хліб набуває релігійного символізму і в християнстві і розглядається, як тіло Ісуса Христа – Церква формує систему ритуалів та обрядів, що базуються на ідеї хліба, як божественного Тіла. Усі ці релігійні аспекти синтезувалися в уявленнях українців і трансформувалися у окрему систему міфологізації та сакралізації хліба, як у релігійному, так і в культурно-суспільному контексті українського національного буття.

Висновки. Коротко підсумовуючи можна зробити висновок, що хліб в релігійних уявленнях українців є однією із форм метемпсихозу, ідея якого лягла в основу народних вірувань. Тому консолідація досліджень щодо розвитку культів, притаманних релігійному світогляду українців та матеріали студій про обрядово-ритуальні форми хліба та його

of the cult of ancestors, agrarian cults and other cults of folk beliefs of Ukrainians. The article also uses the materials of the author's field research, which she carried out as part of expeditions and work on identifying elements of folk beliefs and traditions related to the cult of the dead in the Western Polissia (Rivna region).

The research objective. The main task of the article is to highlight the issue of the idea of metempsychosis in the religious worldview of the Ukrainian people, which was reflected in folk beliefs, and hence in the cultural and social symbols of the ethnos, its philosophy and values, in particular, in the role of bread as a separate national paradigm.

The statement of basic materials. Ukrainians attach an extremely deep meaning to bread: first of all, bread is a philosophy that includes many aspects of a civilized society - religious, economic, historical, political and cultural. Most of the cultural and religious symbolism in Ukraine has been preserved by ritual bread, which is used in the context of religious and traditional ritual rituals. Among them are pre-Christian traditions based on the idea of the reincarnation of the soul after death, metempsychosis. Such an idea was integrated into the basis of the folk beliefs of Ukrainians in the context of the development of the cult of ancestors, agrarian cults, etc. Bread acquires religious symbolism in Christianity and is considered as the body of Jesus Christ - the Church forms a system of rituals and rites based on the idea of bread as the divine Body. All these religious aspects were synthesized in the ideas of Ukrainians and transformed into a separate system of mythologizing and sacralizing bread, both in the religious and in the cultural and social context of Ukrainian national existence.

Conclusions. Briefly summarizing, we can conclude that bread in the religious ideas of Ukrainians is one of the forms of metempsychosis, the idea of which formed the basis of folk beliefs. Therefore, the consolidation of research on the development of cults inherent in the religious worldview of Ukrainians and the materials of studies on ceremonial and ritual forms of

роль в культурно-суспільному житті українців створить передумови для подальшого аналізу традицій українського народу крізь призму релігійного символізму.

Ключові слова: хліб, смерть, метемпсихоз, культ померлих, жертва, українці.

bread and its role in the cultural and social life of Ukrainians will create prerequisites for further analysis of the traditions of the Ukrainian people through the prism of religious symbolism.

Keywords: bread, death, metempsychosis, cult of the dead, victim, Ukrainians.

Актуальність теми дослідження. З огляду на розвиток національної ідентичності українського народу під час війни, апелювання до народної культури, в тому числі – до елементів народних вірувань, їх розуміння в контексті християнського контексту, виникає потреба компаративного аналізу релігієзнавчих підстав народознавчої концепції в цілому, розуміння народних символів, в тому числі хліба, як релігійно-соціальної парадигми українців, перегляду передумови та причини активізації дохристиянських сегментів ідеї метемпсихозу в українському суспільстві, його функціональний аспект консолідації зусиль в контексті розвитку етнічного світогляду українців.

Паралельно, з огляду на зосередженні уваги на культурі пам'яті через релігійний світогляд українців, питання смерті стосується також геноцидів проти українського народу. В такому випадку філософія хліба консолідує в собі історико-культурне та геополітичне значення, що формує поняття “українського хліба”. Саме це значення щоразу намагаються нівелювати, коли роблять спробу знищити національну ідентичність та проштовхнути ідею “штучної нації”.

Постановка проблеми. Релігієзнавчі підстави етнографічної парадигми символіки та атрибутики української народності, котрі були сформовані дослідниками традиційної культури, народних культів, сакральної культурної спадщини, потребують об'єктивного аналізу, також зокрема і в позитивних наслідках реалізації ідеї метемпсихозу в народних віруваннях українців, її релігійно-суспільне значення, роль у формуванні релігійного світогляду та національної ідентифікації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дана розвідка базується на огляді трактатів Порфирія, Діогена Лаертського, які стосуються розвитку піфагорійського вчення про метемпсихоз, а також на огляді досліджень таких науковців, як Х. Вовка, О. Предко, О. Фрейденберга, О. Боряк, Ю. Пуківського в контексті розгляду ідеї метемпсихозу крізь призму культу предків, аграрних культів та інших культів народних вірувань українців. У статті також використані матеріали польових досліджень авторки, які вона здійснювала в межах експедицій а роботи щодо виявлення елементів народних вірувань і традицій, пов'язаних із культом померлих на Західному Поліссі (Рівненська область).

Постановка завдання. Передовсім завдання статті полягає у висвітленні питання ідеї метемпсихозу в релігійному світогляді українського народу, яка знайшла відображення в народних віруваннях, а від так – у культурно-суспільних символах етносу, його філософії та цінностях, зокрема, у ролі хліба, як окремої національної парадигми. Адже, спроби знищення української нації знаменуються символікою відібраного у неї хліба, і кожен геноцид проти українського народу щоразу “практикується” ворогом смертями українців саме через брак хліба, що є символом національної честі, гідності, моралі та базовими аспектами національної свідомості.

Виклад основного матеріалу. Хліб – на просто страва, яка готується українцями для повсякденного раціону харчування з метою функціонування

здорового організму, хоча в цьому теж є потреба. Хліб – не просто один із елементів традиції культури харчування нашого етносу, хоча є її невід'ємною частиною: його приготування і споживання має свій національний характер, який включає і рецептуру, і приготування, і застосування в українській національній кухні. Хліб – це частина української національної філософії, яка несе глибокий соціальний і культурний символізм.

Найбільше культурно-релігійного символізму в Україні зберіг обрядовий хліб, який використовується в контексті релігійних та традиційно-обрядових ритуалів. Серед таких – дохристиянські традиції, в основі яких лежить ідея переродження за принципом зерна, яке хоронять у землю і яке через певний час народжується знову колоссям і згодом дає життя багатьом через виготовлений із нього хліб. Процес смерті ототожнюється із врожаєм, а померлий сприймається в аграрних образах, як персоніфікація плідності землі. Це пов'язано із функціонуванням у релігійній свідомості нашарування вірувань землеробського культу, який виникає в період матріархату, власне у той самий період, коли формується релігійна система культу предків. Відповідно сформувалося слухне уявлення – все, що помирає і хорониться в землю, через певний час воскресає і народжується в новій суті. [9, с. 29]. Виходить, померлого закопують у землю, щоб він міг вийти з неї подібно до рослини – зерна. В цей період основним видом виробничої діяльності було мотичне землеробство, яке виросло із збиральництва. А збиранням раніше займалися жінки, тому новий виток суспільної діяльності сформував відповідні релігійні уявлення та соціальний устрій, що мали невід'ємний синкретичний характер. Відповідно, формується образ смерті – старої жінки, яка в певний час приходить з косою забрати життя. Коса є теж небезпідставним атрибутом, адже застосовується у землеробській діяльності – нею косять колосся із зерном. Тобто, за допомогою цього сакрального предмета здійснюється дія розірвання зв'язку із середовищем свого початку, зародження, проростання, життєвого функціонування, для продовження життя у іншій формі – зерні, яке, або знову помре в землі для подальшого воскресіння, або матиме іншу форму життя – хліба, який у свою чергу дає життя людству.

Підсилили ідею метемпсихозу через хліб у народних вірувань слов'ян християнська догма про буквальне перевтілення євхаристичного хліба у тіло Ісуса Христа, споживання якого обов'язкове для безсмертя кожного християнина: “Як вони ж споживали, Ісус узяв хліб, і поблагословив, поламав, і давав Своїм учням, і сказав: Прийміть, споживайте, це тіло Моє. А взявши чашу, і подяку вчинивши, Він подав їм і сказав: Пийте з неї всі, бо це кров Моя Нового Заповіту, що за багатьох проливається на відпущення гріхів!” /Мф. 26:26-28/. Цю заповідь Ісус Христос обґрунтовує можливістю після виходу душі із фізичного тіла мати іншу форму існування – очищену, метафізичну, безсмертну: “Я – хліб живий, який зійшов з небес, – говорить Спаситель, – хто їсть цей хліб, житиме вічно... Хто їсть Моє Тіло і п'є Мою Кров, у Мені перебуває, і Я в ньому” /Ін. 6:51-56/. Поступово, із формуванням християнського богослужбового обряду, створюється ритуальний хліб, який має символізм жертвовної плоті, адже ідея переродження душі через споживання людського тіла, яке мав Христос, потребувала зрозумілого, примітивного формату – спеціальний священний хліб, який містичним чином перетворюється під час євхаристії у плоть, але зберігає свій хлібний традиційний смак, запах, вигляд. Такий євхаристичний хліб у католиків латинського обряду та в англіканстві – гостії, назва яких походить від латинського “hostia” (жертва), випікаються з прісного тіста, що складається виключно з борошна й води, що символізує перероджену душу через водне хрещення. Ритуальний хліб християн

східного обряду – просфора, включає в себе ще й третю складову – сіль, яка згідно тлумачення Отця Церкви Симеона Солунського, знаменує розум та вчення Христа, який визначив цим терміном самотутній та унікальний статус своїх послідовників: “Ви - сіль землі” /Мф 5:13/: “у квасному хлібі буває три речовини тому, що душа наша – тричастинна, а також на честь Пресвятої Тройці. Проскура, спечена на вогні, означає, що Бог з’єднався з нами” [12, с. 389]. Також просфора символічно складається з двох частин, які виготовляються з тіста окремо одна від одної і потім з’єднуються разом, що символізує два начала Ісуса Христа – Божественне і Людське, це означає, що людина, яка споживає такий хліб, може розраховувати після своєї фізичної смерті, виходу із людського тіла, на божественну, метафізичну форму буття.

Формула створення євхаристичного причастя – тіла і крові, через яке людина може мати нову безсмертну форму існування, синтезувалася із окремими елементами народних вірувань слов’ян, у зв’язку з чим виник новий вид обрядового хліба – коливо. Його використовують виключно у поховально-поминальній системі традицій, що апелює до ідеї переходу душі з однієї матерії в іншу, де смерть є лише засобом для цього. Саме коливо включає в себе три елементи, як і просфора – хліб (це може бути і зерно, як першопочаткова стадія хліба), вода і сіль. На Поліссі побутує традиція приготування сити – солодкої води з медом. Дослідниця Олена Борах виявила, що “розмаїття лексем на означення основної поминальної страви, зберігається назва “сита”, що вживається стосовно цієї страви. Тим часом у с. Дроздинь, розташованому на кордоні з Білоруссю, зафіксована номінація “кана” (але також і “коливо”), трохи південніше, у селах Березове, Кам’яне – “канун”, і в решті сіл – “коливо” [1, с. 124]. Ідея цієї священної солодкої страви схожа на амброзію – їжі богів з води і меду, про яку часто згадують у історіях грецької міфології. Відтак сита – їжа потойбічного, вищого світу, де перебувають вищі сили. В багатьох селах Рівненського Полісся зберігається обряд приготування сити шляхом поєднання з покришеним хлібом, а частіше – спеціальними похоронними коржиками. Їх печуть символічно три, як символ Трійці, але можна припустити і таку версію – тривимірність світу – Прави (світу богів), Нави (світу померлих) і Яви (світу живих), адже під час смерті дужа померлого може перебувати у різних вимірах. Тому коржики печуть виключно на похорон. Їх обрядове призначення стосується тільки перебування померлого/померлої у тілесній формі серед живих, тому тісто замішували відразу після смерті людини. Тематика цієї страви існує навіть у фольклорі - проклинаючи кривдника, кажуть: “Щоб по тобі скоро коржики пекли!”, що означає бажання швидкого наближення його смерті. Один із коржів розділяється у чистому вигляді серед учасників похорону на кладовищі – місці перебування тіла, а два – розламують в хаті – місці перебування душі, та вкидають у ситу – солодку медову воду, що є аналогом приготування церковного причастя ортодоксальної традиції. Варто зазначити, що в народі Причастя асоціюється з медом, яке “батюшка дає в церкві”.

Сита також споживається з окремої посудини, яка використовується тільки на похороні і поминальних діях, оскільки несе тематичний характер приналежності до смерті, подій, що розділяють душу з тілом. Споживають її однією ложкою, як причастя церковною ложницею, що символізує єдність роду, спільну ідею вічності для усіх присутніх. Споживання поминальної сити на початку обіду (обмежувалося трьома ложками: “...більше і не дадуть, хватить, бо не можна”) залишається неперушним законом: “...баба Олександра померла, да не пом’янули її, канун – зроблять з сахару таку солодку воду, туди хліба накидають

да поминають, як уже пообідають, поминають. А вони забули, що миска на покуті стояла, то та миска впала під стол, не розлилася, нічого, стала і стояла так нечепана. Кажуть, що то душа” (с. Кам’яне)” [1, с. 124]. Дуже часто практикувалася традиція розломлення хліба для сити відразу гарячим, щоб пішла пара, адже вважається, що нею харчуються душі померлих. Слід зазначити, що в поминальні дні для частування померлих ставили на стіл саме гарячу їжу, щоб родина: жива і мертва, мали однакові можливості споживання поминальної їжі. А це ще раз підтверджує уявлення про матеріальне перебування душ, перероджених у іншу форму, сутність.

Варто зазначити, що ритуальне споживання меду і хліба, поєднання яких у поховальній традиції символізує переродження в іншу матерію, часто зустрічається в українській весільній обрядовості, наприклад: згідно досліджень Світлани Маховської про “медовий місяць” зазначено, що цей період передбачає традицію їх споживання ще від перших етапів весільних обрядів: “Обрядова практика зустрічі молодих хлібом і медом широко побутувала з різними локальними відмінностями на теренах карпатського і прикарпатського регіонів, на Східному та Центральному Поліссі тощо” [6]. До слова, на території Дубровицької громади Рівненської області ще донедавна існувала традиція пригощання “потапцем” - змоченим хлібом у солодку воду з медом. В контексті християнського віровчення існує своєрідне метемпсихологічне обґрунтування такої думки: у Євангеліє зазначено, що “залишить чоловік батька й матір і приліпиться до своєї дружини, і будуть двоє однією плоттю. Так що вони вже не двоє, а одна плоть. Тому — що Бог поєднав, того людина хай не розлучає” /Матвія 19:5-6/. У церковному переданні про посмертні митарства (перепони душі) преподобної Федори є видіння преподобного Григорія (учня преподобного Василя Нового) про митарство блюду, в історії якого лежить образ тіла Федори, з яких злилися тіла чоловіків, з якими вона вступала у статевий зв’язок – своєрідне гріховне переродження її душі в контексті маси інших тіл. Побутує думка, що метемпсихоз є не лише результатом посмертного переходу душі в іншу матерію, але й при життєвому існуванні плоті людина може перероджуватися у інші форми – наприклад, тіло дитини, потім сформоване доросле, а потім старіюче і немічне, а також – форма перебування у лоні матері. Для розвитку суспільної думки щодо останньої форми метемпсихозу – формування стереотипу ембріона як “щеллюдини” рушійною силою стали наукові тенденції в контексті біогенетичного закону, що передбачає відтворення на ранніх стадіях розвитку організму (онтогенезу) основних етапів історичного розвитку виду (філогенезу).

З одного боку християнство переконує, що життя людини починається з моменту її зародження - у Єремії 1:5 говорить, що Господь знає нас ще до моменту нашого формування у материнському лоні. Псалом 138:13-16 розповідає про Божу участь у нашому з’явленні і формуванні ще у лоні. Вихід 21:22-25 стверджує, що людина, яка спровокує смерть дитини у лоні матері, має бути покараною так само суворо, як і за вбивство. З іншої сторони, на П’ятому Вселенському соборі була засуджена течія оригенізму, яка пропагувала уявлення про існування душі до народження, хоча насправді Ориген не вчив про реінкарнацію як таку, а лише гіпотетично допускав таку ідею. У своїй ранній книзі “Про засади” (230 р.) Ориген це вчення викладає так: “Вмираючі тут звичайною смертю розподіляються на підставі справ, скоєних тут, так що визнані гідними так званої пекельної країни отримують різні місця, відповідно до своїх гріхів. Також, може бути, і ті, які, так би мовити, вмирають там (на небі), спускаються в це пекло, визнані гідними мешкати в різних, кращих чи гірших оселях на всьому земному

просторі й народитися від таких чи інших батьків, – так що ізраїльтянин може коли-небудь потрапити в число скіфів, а єгиптянин – перейти в Юдею” [7, с. 3].

У народній обрядовості українців зберігається традиція хліба, який символізує заміну кривавої тваринної жертви на безкровну. Це пояснюється зооморфним переродженням померлих родичів. В першу чергу мова йде про універсальний як для весільної, так і поминальної традиції ритуальний – коровай. Його назва дуже близька до санскритського, грецького, латинського слів, які означають “м’ясо” (сюди стосуються теж слова крава, корова, кров, кге^у тощо); ця назва натякає на те, що його вживають замість тварин, яких колись приносили в жертву. На український коровай приплітають зверху, крім образів сонця та місяця, ще тваринні символи – виліплених з тіста голубів, а іноді й різних інших тварин та їх частини” [2, с. 198]. Можемо спостерігати окремі приклади розвитку ідеї реінкарнації, в контексті синтезу культу предків і тотемізму. Зокрема, священними вважаються білі голуби – їх забороняють їсти, бо накликає лихо [11, с. 39].

Знову ж таки, жертвний меседж короваю апелює і до християнської позиції жертви Ісуса Христа, що уособив ідею старозавітного зачення жертвної тварини і приніс себе в жертву, як Агнець Божий. Піфагорійці, яким належить розвиток ідеї метемпсихозу у європейській філософській думці, що і вплинула на християнську доктрину про воскресіння із мертвих, не вживали м’ясної їжі, бобів, деяких видів риб, дотримувалися численних приписів та заборон [3, с. 84]. Зокрема, такі окремі заборони, як заборона вживати м’ясо та боби, як основні аспекти славнозвісного “піфагорійського шляху”. Зокрема, припис не вживати в їжу м’яса тварин чудово укладається в контекст ідеї про метемпсихоз. Якщо душі людей можуть переходити в тіла тварин, значить, їсти тварину – це все одно, що їсти людину. Адже не випадково заборони аналогічного типу існували і існують у багатьох релігійних навчаннях Індії, де, як ми знаємо, також поширилося вчення про переселення душ. Щодо бобів – у Південній Італії та на Сицилії, де саме здійснював свою філософську діяльність Піфагор, поширювалася хвороба під назвою “фавізм” – генетично переданою ідіосинкразією на *Vicia vaba* (наукова назва бобів); він може призводити до тяжких розладів здоров’я і навіть смерті”. Згідно цієї точки зору, Піфагор та його послідовники, очевидно, знали про фавізм і здогадувалися про зв’язок цієї хвороби з вживанням в їжу бобів. Як відомо на прикладах різних релігійних навчань, заборони щодо тієї чи іншої їжі (та й не тільки їжі) можуть виходити з двох протилежних установок. Або вона вважається нечистою, “оскверненою” (і, відповідно, людині не належить приймати її в себе), або, навпаки, йдеться про речі священної, сакральної і тому недоторканної.

Така думка є досить прагматичною та “буденною”, але існують більш філософські позиції щодо заборони вживання бобів, яку, зокрема висловив Діоген Лаертський: “Від бобів утримуватися Піфагор велів, чи то тому, що вони подібні до сором’язливих членів, чи то до брами Аїда, чи то через те, що вони одні – не колінчасті, чи то шкідливі, чи то подібні природі цілісності, чи то служить владі небагатьох (бо ними кидають жереб)”. “Від бобів утримуватись, бо від них у животі сильний дух, а отже, вони найбільше причетні до душі; і утроба наша без них діє порядніше, а тому і сновидіння приходять легкі і безтривожні” [4, с. 24, 34]. Паралельною філософсько-релігійною тенденцією щодо даного припису висловлює Порфирій: “Бобів він забороняв торкатися, як людського м’яса. Причину цього, кажуть, пояснював він так: коли порушився загальний початок і зародження, то багато в землі разом зливалось, згущувалося і перегнивало, а потім із цього знову відбувалося зародження і поділ – зароджувалися тварини,

проростали рослини, і тут з одного й того ж перегною виникли люди і проросли боби. А безперечні докази цьому він наводив такі: якщо біб розжувати і жуйку виставити ненадовго на сонячну спеку, а потім підійти ближче, то можна відчутти запах людської крові; якщо ж саме час цвітіння бобів взяти квітку, що вже потемніла, покласти в глиняний посуд, закрити кришкою і закопати в землю на дев'яносто днів, а потім відкопати і відкрити, то замість боба в ньому виявиться дитяча голова або жіноча матка” [8].

Ще одним видом поминального хліба, який символізує безкровну жертву є паска. Згідно християнської ідеї смерті і воскресіння Ісуса Христа є виведення душ померлих із пекла, куди вони усі потрапляли поки Бог не приніс Себе у жертву. Відповідно, після такої божественної дії наступила вічність – спочатку душі існують у тілесній людській субстанції, створеної за образом і подобою Бога: “І сказав Бог: Створімо людину за образом Нашим, за подобою Нашою. І Бог на Свій образ людину створив, на образ Божий її Він створив, як чоловіка та жінку створив їх” /Буття 1:26–27/. А потім, після смерті, вони перебувають у оновленому тілі: “А наше життя – на небесах, звідкіля ми чекаємо і Спасителя, Господа нашого Ісуса Христа, Який перемінить тіло смирення нашого так, що воно буде відповідне славному Тілу Його, силою, якою Він діє і підкоряє Собі все” (Флп. 3:20-21). Тому паска, як ритуальний хліб свята Воскресіння Христового (аналізуємо саме в контексті християнського обряду, як такого, що побутує традиційно і до нині на території України), приноситься як жертва і для споживання живими, так і частування померлих. Зокрема, для тижня після Великодня, який називають “провідним” притаманний своєрідний комплекс народних традицій, який стосується теми вшанування покійних предків: “Провідний тиждень – то за покойниками” (с. Вільгір Гоцанського р-ну Рівненської обл.). Як і в інших слов'янських народів, в українців Світлий тиждень уважався часом перебування душ померлих на цьому світі. Не є винятком тут і етнографічна Волинь, що засвідчує існування серед волинян аж двох поминальних дат протягом цього тижня. Одна із них – це четвер після Великодня, який за загальнопоширеною у волинян традицією називається “Навським Великоднем” [10].

Архаїчність цієї назви засвідчує вже те, що слово “нав” сягає праслов'янського періоду, коли означало “мрець”, “домовина”. У цей день на кладовище зазвичай несуть паску та крашанки, як символ вічного життя. Раніше поліщуки влаштовували поминальні трапези на кладовищі. Яковець Галина Макарівна, 1947 р.н. мешканка с. Карасин (Клесівська громада) розповіла дуже цікаву древню традицію свого села, яку вона ще застала, коли прийшла сюди у невістки. Замість традиційної Поминальної неділі – понеділок, тобто на другий день Великодня, зранку лише старші жінки йшли на кладовище і, обходивши свою “умершу родню” сідали вечеряти там же, між могил. Але ділилися на групки не по родичах, а так, з ким по сусідству були розташовані їхні поля. Найстарша жінка у такій групі замість священника читала молитву “Отче наш” і розламувала хліб, всі жінки брали по шматку і віддавали його одна одній, аби кожна мала таку скибку хліба – з’їла трішки і ще й занесла шматок у свою родину. Сьогодні ж на Провідну Неділю не прийнято споживати їжу на кладовищі, – родина, після відвідання могил рідних, організовує поминальні обіди вдома - усі члени родини, які з’їхалися, споживають коливо, крашанки та паску, згадуючи померлих словами: “Царство Небесне. Хай нас ждуть довго...” [5].

Іншою ритуально-обрядовою стравою є кутя, котру споживають вперше на Святвечір перед Різдом та яка супроводжує усі різдвяно-новорічні празники. Символізує вона, звичайно, перероджені в зерно душі померлих. Сучасна кутя має

різні нововедення, її готують з горіхами, родзинками, печивом, цукерками. Проте, першопочаткове її призначення – це каша. Український етнограф Федір Вовк виводить походження цієї страви ще з неолітичної доби та зазначає, що для каші найчастіше вживаються зерна гречки, проса, ячменю, рідше – пшениці (для ритуальних страв). Отож, саме для поминальної традиції використовувалася пшениця, як символ хліба у початковій його суті. Ритуальні страви цієї вечері, кутя та узвар, мають дуже старовинний характер: одварені в воді зерна пшениці або ячменю з медом та зварені також у воді сушені овочі нагадують ще неолітичну епоху. Приміщення їх на сіні “під богами, на покуті”, цебто на найпочеснішому місці в хаті (чого ніколи ні з якими, навіть ритуальними, стравами не роблять), свідчить про релігійну повагу до них, що підкреслена до того ще й звичаєм посилати дітьми ці потрави своїм старшим родичам, які ще живуть, та залишати на столі разом з ложками на цілу ніч для померших предків” [2, с. 84]. Такий різновид “українського хліба” уособлює світогляд нашого народу, що стосується вшанування померлих українців, прирівнення до вищих сил, які є частиною одного роду, без поділу на живих та мертвих, тому що любов триваліша за небуття, а пам'ять сильніша за смерть... То чи ж не любов породжує пам'ять...

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. В релігійних уявленнях українців хліб є однією із форм метемпсихозу – починаючи від дохристиянських народних вірувань, в контексті яких зерно, яке хоронять у землю, через певний час народжується знову – померлого закопують у землю, щоб він міг вийти з неї подібно до рослини – зерна. Окремі види ритуального хліба мають характер безкровної жертви оскільки душа померлого може переродитися у зооморфну форму. Це все пов'язано із функціонуванням у релігійній свідомості нашарування вірувань землеробського культу, синтезу культу предків та тотемізму, що було притаманне релігійному світогляду слов'ян. З поширенням християнства на території слов'ян ідея перетворення хліба і вина у тіло і кров Ісуса Христа підсилює ідею метемпсихозу у контексті обрядово-ритуального хліба українців – паски, куті, короваю, сити (колива) та інших супутніх елементів культури харчування в контексті традицій, звичаїв, обрядів, ритуалів тощо. Всі вони, окрім підсвідомого інстинкту етнічного культурного самозбереження та бажання зберегти народну пам'ять, мають у своїй суті основну людську ідею – бути вічними. Тому консолідація досліджень щодо розвитку культів, притаманних релігійному світогляду українців та матеріали студій про обрядово-ритуальні форми хліба та його роль в культурно-суспільному житті українців створить передумови для подальшого аналізу традицій українського народу крізь призму релігійного символізму.

Список використаних джерел:

1. Боряк, О 2021, *Як янгол вестиме до Бога...: поховальна обрядовість українсько-білоруського пограниччя*. Монографія, Київ, 124 с.
2. Вовк, Х 2022, *Студії з української етнографії та антропології: нова редакція*, передм. Таран, ОГ; упорядн. Савчук, ОО, Харків: Видавець Олександр Савчук, 464 с.
3. Кралюк, П 2024, *Любомудри прадавньої України. Антична філософія на українських землях*, Київ: Фоліо, 192 с.
4. Лаертський, Д 1979, *Про життя, вчення і вислови знаменитих філософів*, Філософська спадщина, Київ: Думка, 620 с.
5. *Матеріали експедиційних досліджень робочої групи по складанню облікової карти “Традиція наряджання могильних хрестів на Рівненському Поліссі” 2023*, Березнівська громада, № 4 від 28.03.23. Фонди архіву нематеріальної культурної спадщини Рівненської області КЗ “Рівненський обласний центр народної творчості” РОРву нематеріальної культурної спадщини Рівненської області КЗ “Рівненський

обласний центр народної творчості” ROP.

6. Маховська, С 2021, *Регіональна та культурна мозаїка українського весілля*. Доступно: <<https://honchar.org.ua/blog/regionalna-ta-kulturna-mozayika-ukrayinskogo-vesillya-i130>>. [23 Червень 2024].
7. Ориген 2007, Про засади, Київ: *Книжкова майстерня*.
8. Порфірій (n.d.), *Життя Піфагора*. Доступно: <<http://psylib.org.ua/books/diogen/txt12.htm>>. [23 Червень 2024].
9. Предко, О 2016, *Аграрні культури*. Велика українська енциклопедія, у 30 т., відпов ред. проф. Киридон, АМ, Київ: ДНУ “Енциклопедичне видавництво”.
10. Пуківський, Ю 2014, ‘Навський великдень – “свято мерців”: традиційні звичаї та обряди’, *Народознавчі зошити*, № 2 (116). Доступно: <https://shron1.chtyvo.org.ua/Pukivskiy_Yurii/Navskiy_Velykden__Sviato_mertsiv_tradytsiini_zvychai_ta_obriady_z_materialamy_z_istoryko-etnohrafic.pdf>. [23 Червень 2024].
11. Ульяновська, С 1989, ‘Уявлення про духовну сутність людини в контексті поховальної обрядовості’, *Народна творчість та етнографія*, Київ, № 3, с. 34-40.
12. Фессалоникийський, С 1856, *Книга о храме и толкование на Литургию*, 12. [Дмитриевский И.] Историческое, догматическое и таинственное изъяснение на Литургию. 4-е изд. Москва, с. 389.

References:

1. Boriak, O 2021, *Yak yanhol vestyme do Boha...: pokhovalna obriadovist ukrainsko-biloruskoho pohranychchia (When the angel will lead to God...: funeral rites of the Ukrainian-Belarusian border)*. Monohrafiia, Kyiv, 124 s.
2. Vovk, Kh 2022, *Studii z ukrainskoi etnohrafii ta antropologii: nova redaktsiia (Studies on Ukrainian ethnography and anthropology: new edition)*, peredm. Taran, OH; uporiadn. Savchuk, OO, Kharkiv: *Vydavets Oleksandr Savchuk*, 464 s.
3. Kraliuk, P 2024, *Liubomudry pradavnoi Ukrainy. Antychna filosofii na ukrainskykh zemliakh (Lubomudra of ancient Ukraine. Ancient philosophy in Ukrainian lands)*, Kyiv: Folio, 192 s.
4. Laertskiy, D 1979, ‘Pro zhyttia, vchennia i vyslovy znamenytykh filosofiv (About the life, teachings and sayings of famous philosophers)’, *Filosofska spadshchyna*, Kyiv: *Dumka*, 620 s.
5. *Materialy ekspedytsiinykh doslidzhen robochoi hrupy po skladanni oblikovoi karty “Tradyciia nariadzhannia mohylnykh khrestiv na Rivnenskomu Polissi” (Materials of the expeditionary research of the working group on the compilation of the map “Tradition of decorating grave crosses in Rivne Polissya”)* 2023, Bereznivska hromada, № 4 vid 28.03.23. Fondy arkhivu nematerialnoi kulturnoi spadshchyny Rivnenskoï oblasti KZ “Rivnenskyi oblasnyi tsentr narodnoi tvorchosti” RORvu nematerialnoi kulturnoi spadshchyny Rivnenskoï oblasti KZ “Rivnenskyi oblasnyi tsentr narodnoi tvorchosti” ROR.
6. Makhovska, S 2021, *Rehionalna ta kulturna mozaika ukrainskoho vesillia (Regional and cultural mosaic of the Ukrainian wedding)*. Dostupno: <<https://honchar.org.ua/blog/regionalna-ta-kulturna-mozayika-ukrayinskogo-vesillya-i130>>. [23 Cherven 2024].
7. Oryhen 2007, *Pro zasady (About the bases)*, Kyiv: *Knyzhkova maisternia*.
8. Porfyrii (n.d.), *Zhyttia Pifahora (Life of Pythagoras)*. Dostupno: <<http://psylib.org.ua/books/diogen/txt12.htm>>. [23 Cherven 2024].
9. Predko, O 2016, *Ahrarni kul'ty (Agrarian cults)*. Velyka ukrainska entsyklopediia, u 30 t., vidpov red. prof. Kyrydon, AM, Kyiv: ДНУ “Енциклопедичне видавництво”.
10. Pukivskiy, Yu 2014, ‘Navskiy velykden – “sviatio mertsiv”: tradyciini zvychai ta obriady (Nava Easter - the “holiday of the dead”: traditional customs and rites)’, *Narodoznauvchi zoshyty*, № 2 (116). Dostupno: <https://shron1.chtyvo.org.ua/Pukivskiy_Yurii/Navskiy_Velykden__Sviato_mertsiv_tradytsiini_zvychai_ta_obriady_z_materialamy_z_istoryko-etnohrafic.pdf>. [23 Cherven 2024].
11. Ulianovska, S 1989, ‘Uiavlennia pro dukhovnu sutnist liudyny v konteksti pokhovalnoi obriadovosti (Perceptions of the spiritual essence of a person in the context of funeral rites)’, *Narodna tvorchist ta etnohrafii*, Kyiv, № 3, s. 34-40.

12. Fessalonykyiskyi, S 1856, *Книга о храме и толкованье на Литурхию, 12* (Book about the temple and interpretation of the Liturgy, 12), [Dmytryevskiy Y.] Ystorycheskoe, dohmatycheskoe y tainstvennoe uzyasnenye na Lyturhyiu. 4-e yzd. Moskva, c. 389.

DOI 10.33930/ed.2019.5007.51(10-12)-12

УДК 32:272:340.13

РЕЛІГІЙНИЙ ФАКТОР У СИСТЕМІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ: ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ

RELIGIOUS FACTORS AND NATIONAL SECURITY IN UKRAINE: LEGAL SAFEGUARDS AND MECHANISMS

М. М. Янауер
Я. Б. Корицький

Актуальність теми дослідження. В умовах повномасштабного вторгнення Російської Федерації на територію України, релігійний фактор набув особливої важливості та став одним із значних ризикогенних елементів, що впливає на внутрішньополітичну ситуацію в країні. Наявність релігійних організацій, які можуть бути підозрювані у зв'язках з державою-агресором, викликає додаткові занепокоєння щодо національної безпеки.

Постановка проблеми. Нагальна потреба запобігання можливому використанню релігії як інструменту для підризу національної безпеки, зокрема шляхом впливу на соціально-політичну ситуацію в умовах воєнного конфлікту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Джерельну основу дослідження становить Закон України "Про захист конституційного ладу у сфері діяльності релігійних організацій".

Постановка завдання. Спираючись на законодавчу базу в контексті правових механізмів захисту національної безпеки, розглянуто релігійний фактор впливу та запобігання ідеології "руського міра", певних маніпуляцій, пропаганди тощо.

Виклад основного матеріалу. У статті аналізується значення релігійного фактора в контексті національної безпеки України під час військової агресії з боку Російської Федерації. Основна увага приділяється новоприйнятому Закону

Urgency of the research. Under the conditions of the full-scale invasion by the Russian Federation into Ukrainian territory, the religious factor has gained particular significance and has become one of the key risk-generating elements affecting the country's domestic political situation. The presence of religious organizations suspected of having ties with the aggressor state raises additional concerns regarding national security.

Target setting. There is an urgent need to prevent the possible use of religion as an instrument to undermine national security, in particular through its influence on the socio-political situation in the context of military conflict.

Analysis of recent research and publications. The source base of this study is formed by the Law of Ukraine "On the Protection of the Constitutional Order in the Sphere of Religious Organizations' Activities."

The research objective. Drawing on the legislative framework in the context of legal mechanisms for protecting national security, this study examines the religious factor of influence, as well as the prevention of the "Russian World" ideology, certain manipulations, and propaganda.

The statement of basic material. The article analyzes the significance of the religious factor in the context of Ukraine's national security during the military aggression by the Russian Federation. Main attention is given to the newly adopted Law

України “Про захист конституційного ладу у сфері діяльності релігійних організацій”, який запроваджує комплекс заходів для обмеження впливу іноземних релігійних структур, таких як Російська православна церква, що можуть бути використані для дестабілізації внутрішньої ситуації в країні. Застосовані методи критичного аналізу законодавчих актів, системний підхід для вивчення взаємозв'язків між релігійними організаціями та національною безпекою, а також контент-аналіз, спрямований на оцінку пропагандистського впливу ідеології “русского міра”.

Зазначається, що закон є важливим інструментом для захисту національних інтересів України, оскільки він дозволяє заборонити діяльність релігійних організацій, що мають зв'язки з державою-агресором та забезпечує інформаційну безпеку шляхом заборони пропаганди неокolonіальної ідеології. Впровадження цього закону сприятиме зміцненню духовної незалежності України, збереженню стабільності та єдності суспільства, а також протидії зовнішньому впливу через релігійні структури, що є особливо важливим в умовах триваючої агресії.

Висновки. Закон України “Про захист конституційного ладу у сфері діяльності релігійних організацій” є важливим кроком у зміцненні національної безпеки в умовах військової агресії Російської Федерації. Він передбачає комплекс заходів, спрямованих на обмеження впливу іноземних релігійних структур, зокрема Російської православної церкви, які можуть бути інструментом дестабілізації внутрішньої ситуації в Україні. Це включає заборону діяльності афільюваних релігійних організацій, механізми перевірки їхніх зв'язків з державою-агресором, а також можливість застосування судових санкцій.

Ключові слова: політична модель релігійних відносин; національна безпека України; законодавче регулювання релігійних організацій; державно-конфесійні відносини; законодавчі зміни; ідеологія “русского міра”.

of Ukraine “On the Protection of the Constitutional Order in the Sphere of Religious Organizations,” which introduces a set of measures to limit the influence of foreign religious structures, such as the Russian Orthodox Church, that could be used to destabilize the internal situation in the country. The methods applied include critical analysis of legislative acts, a systematic approach to studying the interconnections between religious organizations and national security, and content analysis aimed at assessing the propagandistic impact of the “Russian world” ideology. The law serves as an important tool for protecting Ukraine's national interests by allowing the prohibition of religious organizations with ties to the aggressor state and ensuring information security through the prohibition of neocolonial ideology. The implementation of this law will contribute to strengthening Ukraine's spiritual independence, preserving societal stability and unity, and counteracting external influence through religious structures, which is particularly crucial in the context of ongoing aggression.

Conclusions. The Law of Ukraine “On the Protection of the Constitutional Order in the Sphere of Religious Organizations’ Activities” is an important step toward strengthening national security amid the Russian Federation’s military aggression. It sets out a range of measures aimed at limiting the influence of foreign religious structures, such as the Russian Orthodox Church, which could be employed as instruments to destabilize the internal situation in Ukraine. These measures include banning the activities of affiliated religious organizations, establishing mechanisms to verify their connections with the aggressor state, and providing for the possibility of applying judicial sanctions.

Keywords: political model of religious relations; national security of Ukraine; legislative regulation of religious organizations; state-confessional relations; legislative changes; “russian world” ideology.

Актуальність дослідження. В умовах повномасштабного вторгнення Російської Федерації на територію України, релігійний фактор набув особливої

важливості та став одним із значних ризикогенних елементів, що впливає на внутрішньополітичну ситуацію в країні. Наявність релігійних організацій, які можуть бути підозрювані у зв'язках з державою-агресором, викликає додаткові занепокоєння щодо національної безпеки. У зв'язку з цим, рішення Ради національної безпеки і оборони (РНБО) від 1 грудня 2022 року стало знаковим кроком у забезпеченні духовної незалежності України та захисті її національних інтересів [8].

Це рішення, що має стратегічне значення, націлене на запобігання можливому використанню релігії як інструменту для підризу національної безпеки, зокрема шляхом впливу на соціально-політичну ситуацію в умовах воєнного конфлікту. Ухвалені заходи передбачали нагальне застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій), щодо окремих осіб, що могли діяти в інтересах держави-агресора.

Однак дійсно ключовими аспектами цього рішення стали завдання з оновлення та вдосконалення законодавства для зменшення впливу російської федерації у релігійній сфері, а також щодо визнання необхідності підвищення ефективності взаємодії між центральними та місцевими органами влади, відповідальними за реалізацію державної політики у питаннях релігії. Ці заходи мають бути спрямовані на посилення координації дій і забезпечення ефективного контролю за діяльністю релігійних організацій, що мають потенційний ризик бути використаними в інтересах держави-агресора, тим самим забезпечуючи більш надійний захист національних інтересів України в умовах воєнного конфлікту. Крім того, рішення РНБО відображає більш широкий контекст державної політики, що спрямована на мобілізацію всіх ресурсів, включаючи релігійні та духовні, для протистояння агресії з боку Росії. Релігійний фактор у цьому контексті є об'єктом маніпуляцій з боку агресора, а тому потребує особливого захисту з боку держави для забезпечення стабільності та національної єдності в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. На виконання завдання РНБО українськими парламентарями було запропоновано проект № 8371 “Про внесення змін до деяких законів України щодо діяльності в Україні релігійних організацій” від 19 січня 2023 року, який має стати комплексним вирішенням проблеми. 19 жовтня 2023 року проект було прийнято за основу із можливістю доопрацювання положень, а вже 20 серпня 2024 року закон “Про захист конституційного ладу у сфері діяльності релігійних організацій” [5] був прийнятий після голосування у Верховній Раді, що стало важливою віхою в українській законодавчій практиці, спрямованою на забезпечення національної безпеки в умовах триваючої агресії з боку Російської Федерації.

В першу чергу, закон став адекватною відповіддю на систематичне використання релігійних структур, особливо підпорядкованих Російській православної церкві (РПЦ), для здійснення пропаганди, яка виправдовує військові дії Росії проти України. Наприклад, у березні 2024 року Московський Патріархат офіційно заявив про визнання війни в Україні як “священної”, надаючи тим самим ідеологічну підтримку військовим діям Росії проти української держави, а Всесвітня рада російського народу під головуванням московського патріарха Кирила (Гундяєва) ухвалила постанову, в якій підкреслюється, що вся територія сучасної України має перейти під виключний вплив Російської Федерації [7]. Таким чином першим основним аспектом закону можна визначити запровадження повної заборони діяльності РПЦ на території України, що має скоріше символічне ніж практичне значення. Попри те, що

прямих юридичних механізмів існування РПЦ в Україні не було навіть до прийняття цього закону, його ухвалення стало важливим кроком в окресленні чіткої позиції держави щодо іноземної релігійної організації. Так, пункт 1 статті 3 наголошує, що “Російська православна церква є ідеологічним продовженням режиму держави-агресора, співучасницею воєнних злочинів та злочинів проти людяності, що вчиняються від імені Російської Федерації та ідеології “русского міра” [5].

Крім того, закон передбачає можливість заборони інших іноземних релігійних організацій у разі їхньої підтримки військової агресії проти України. Хоча РПЦ є основним об’єктом цієї заборони з моменту прийняття закону через її тісний зв’язок із політичною системою Росії та активну підтримку ідеології “русского міра”, в майбутньому до переліку доречно було б включити й інші релігійні організації, які функціонують у Російській Федерації та підтримують військові дії. Наприклад, голова Центрального духовного управління мусульман Росії, верховний муфтії Талгат Таджуддін, заявляв, що “Центральне духовне управління мусульман Росії ще в день початку спецоперації, 24 лютого, підтримало її проведення”, обґрунтовуючи це необхідністю “відвернути загрозу фашизму і нацизму для народів нашої великої вітчизни” [3]. Інший ісламський лідер Росії, голова Духовного управління мусульман Російської Федерації Равіль Гайнутдін, також неодноразово висловлював підтримку війни, поширюючи при цьому антиукраїнські пропагандистські наративи [6].

Важливо підходити до таких заборон обачно, наголошуючи на тому, що вони стосуються конкретних релігійних організацій, розташованих у Росії та які активно підтримують війну, а не релігійних течій загалом, таких як православ’я чи іслам. Такий підхід є логічним і виправданим з огляду на положення закону, який спрямований на захист національної безпеки та суверенітету України від зовнішніх загроз. Крім того, включення до списку заборонених інших релігійних організацій, які беруть участь у поширенні ідеологічного обґрунтування агресії, допоможе зафіксувати їхню роль у підтримці військових дій. Зрештою, це може сприяти консолідації світових релігійних спільнот, як християнських, так і мусульманських, у засудженні цієї війни та протидії її ідеологічному підґрунтю. Враховуючи міжнародний характер використання релігійних організацій для виправдання військових дій, такі заходи можуть мати позитивний вплив на глобальну співпрацю між релігійними групами в протидії агресії та насильству.

Наступним важливим аспектом закону можна визначити заборону пропаганди “русского міра”, яку законодавці визначили як форму особливої неоколоніальної ідеології. Відповідно Закон України “Про заборону пропаганди російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії Російської Федерації як держави-терориста проти України, символіки воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну” був доповнений пунктом, що власне і визначив це поняття. Так, “ідеологія “русского міра” – російська неоколоніальна доктрина, в основу якої покладені шовіністичні, нацистські, расистські, ксенофобські, релігійні ідеї, образи і цілі, знищення України, геноцид Українського народу, невизнання суверенітету України та інших держав, яка має на меті насильницьке розширення російського наднаціонального імперського простору як способу реалізації особливого цивілізаційного права росіян на масові вбивства, державний тероризм, воєнне вторгнення до інших держав, окупацію територій, поширення канонічної території Російської православної церкви за межі території Російської Федерації” [5].

Тут, в першу чергу, важливим моментом є сам факт введення поняття “русскій мір” в правове поле, оскільки до цього будь-які елементи протидії російській агресії в інформаційному полі зосереджувалися на забороні пропаганди військової агресії, використання воєнної символіки та інших атрибутів, які вже стали наслідками здійснених дій. Водночас, введення поняття “русский мір” дозволяє зосередити протидію на одній з основних ідеологічних причин цієї агресії – доктрині, яка стала ключовим обґрунтуванням та стимулом для військових дій Росії.

Хоча “русский мір” є однією з найбільш значущих ідеологічних складових агресії, варто зазначити, що це частина загального “російського фашизму” або “рашизму” [2], а тому інформаційна боротьба не має зосереджуватися виключно на протидії “русскому міру”. Однак саме ця доктрина відіграє важливу роль у виправданні насильства та територіальної експансії, що створює підґрунтя для подальших агресивних дій, тоді як активне використання релігійних переконань, зокрема православного віросповідання, робить її особливо небезпечною. Завдяки мімікрії під релігійні цінності, “русский мір” створює видимість захисту духовної спадщини та традицій, що дозволяє маніпулювати релігійними віруваннями і використовувати їх для досягнення політичних та геополітичних цілей. Це значно ускладнює протидію агресивній та антигуманній ідеології, оскільки будь-які спроби її нейтралізації можуть бути подані пропагандою як порушення свободи віросповідання, що у свою чергу може нанести шкоду заходам, спрямованим на захист національної безпеки та суверенітету України. Наприклад, український богослов Кирило Говорун зазначав, що “всі європейські країни зі значною присутністю Московського патріархату стоять перед цією дилемою: як нейтралізувати його вплив, не порушуючи прав людини. Проте в ухваленому законі є механізми, які допомагають стримувати згубний російський вплив, не завдаючи шкоди свободі віросповідання в країні” [9].

Також введення поняття “русский мір” у правове поле України є важливим кроком, який закладає правову основу для ефективної протидії одній із найбільших загроз національній безпеці. Наступним стратегічним завданням має стати інтеграція цього поняття в загальноєвропейське правове поле з метою запровадження аналогічного законодавства в інших країнах Європи. Це має стати одним із пріоритетів України у зовнішньополітичній діяльності в контексті інформаційної протидії Росії, оскільки без відповідних заходів ідеологія “русского міра” може поширюватися в європейських країнах, користуючись свободою слова, що здатне завдати значної шкоди Україні та спричинити серйозні негативні наслідки.

Імплементация засудження та заборони цієї ідеології на європейському рівні є цілком досяжним завданням. Цей процес може бути реалізований за аналогією із засудженням пропаганди нацизму, що вже має відповідні правові прецеденти в європейському законодавстві, або слугувати першим кроком до законодавчого засудження “російського фашизму” в цілому. Наприклад, резолюція Парламентської асамблеї Ради Європи № 2540 (2024) від 17 квітня 2024 року прямо говорить про “неоімперську ідеологію “русского міра”, яку Кремль перетворив на інструмент розпалювання війни” та закликає “всі держави ставитися до Патріарха Кирила та Російської православної ієрархії як до ідеологічного продовження режиму Владіміра Путіна, причетного до воєнних злочинів та злочинів проти людяності, що здійснюються в ім'я Російської Федерації та ідеології “русского міра” [1].

Окремо передбачається, що поширення ідеології “русского міра” може бути

підставою для припинення релігійної організації. Однак тут слід зауважити, що, хоча закон містить розлоге та широке визначення ідеології “русского міра”, він не пропонує чіткого визначення поняття “поширення ідеології русского міра”. Це може призвести до певної правової невизначеності та спірних тлумачень. Наприклад, якщо шанування як святого царя Миколи II, ймовірно, буде беззаперечно віднесене до проявів ідеології “русского міра”, то шанування князя Олександра Невського може викликати дискусії. У цьому контексті важливо наголосити, що такі обговорення мають бути виключно світськими та носити юридичний характер, а не перетворюватися на політико-теологічні дебати. Цей аспект, хоча і не є суттєвою підставою для критики закону, але потребує окремої уваги. Для досягнення більшої чіткості було б доцільним врегулювати це питання в інших нормативно-правових актах або інструкціях, які могли б бути розроблені за участю фахівців з релігієзнавства. Такий підхід дозволив би уникнути можливих неоднозначних тлумачень і сприяв би ефективнішій реалізації законодавства на практиці, забезпечуючи при цьому захист національної безпеки України від впливу деструктивних ідеологій.

Варто відмітити, що закон таки містить конкретне визначення одного з аспектів “поширення ідеології “русского міра” — це поширення канонічної території Російської православної церкви (РПЦ) за межі території Російської Федерації. Концепція канонічної території, хоча й важлива, залишається досить невизначеною навіть серед богословів, оскільки є відносно новим явищем без чітко встановлених критеріїв. Наприклад, можливі тлумачення цього терміна в контексті етнічної або культурної канонічної території. Проте, в умовах військової агресії цей аспект набуває особливої важливості, оскільки він яскраво відображає загальні імперські амбіції Росії щодо України. Подібно до того, як керівництво Росії розглядає Україну як частину російської зони впливу, хоча і не обов'язково як територіальне продовження Російської Федерації, Московський патріархат так само сприймає українське православ'я. Для Московського патріархату Українська православна церква, навіть за умов формальної адміністративної самостійності, залишається невід'ємною частиною Російської православної церкви. Це сприйняття базується на переконанні, що українські православні громади належать до канонічної території РПЦ і повинні залишатися під її духовною юрисдикцією. Таке ставлення формує основу ідеологічних претензій, які виправдовують втручання Росії у внутрішні справи України, включно з релігійною сферою, та слугують інструментом для збереження російського впливу на Україну через церковні структури. Навіть за умов адміністративної самостійності, для Московського патріарха українські православні громади залишаються під юрисдикцією РПЦ. Ці претензії формують ідеологічну основу агресії та слугують її виправданням. У зв'язку з цим, заборона поширення канонічної території РПЦ, закріплена у законі, є цілком логічною та обґрунтованою.

Більш конкретно до “поширення канонічної території” закон звертається через поняття афілійованості релігійних громад. Афіліація в цьому контексті означає фактичне підтвердження належності до канонічної території, що безпосередньо суперечить безпековим інтересам України. Це положення є одним з ключових аспектів закону, який передбачає заборону діяльності українських релігійних громад, що афілійовані з забороненими релігійними громадами з Росії, в першу чергу – РПЦ. Основною релігійною структурою що підпадатиме під дію цього закону можна вважати Українську православну церкву в єдності з Московським Патріархатом. Критерії афілійованості релігійної організації з іноземною релігійною організацією, діяльність якої заборонена в Україні згідно із

новоприйнятим законом, можна визначити за наявності однієї або кількох з наступних ознак:

1. Релігійна організація є складовою частиною іноземної релігійної організації, діяльність якої заборонена в Україні, або афілійована з іншою релігійною організацією, що має аналогічну афіліацію.
2. В офіційних документах, статуті або рішеннях органів управління релігійної організації, що діє в Україні, наявні ознаки входження до структури забороненої іноземної релігійної організації або афілійованості з нею.
3. В офіційних документах або статуті забороненої іноземної релігійної організації наявні положення, що свідчать про підпорядкування релігійної організації, що діє в Україні, або визначення прав іноземної організації приймати рішення з канонічних і організаційних питань, обов'язкових для української організації.
4. Офіційні документи або статут забороненої іноземної релігійної організації передбачають обов'язкове входження керівників або повноважних представників української релігійної організації до органів управління цієї іноземної організації.
5. Іноземна релігійна організація, діяльність якої заборонена в Україні, має можливість впливати на управлінські рішення та діяльність української релігійної організації через канонічну або організаційну підлеглисть.
6. Іноземна релігійна організація здійснює призначення, обрання, погодження або затвердження керівника української релігійної організації.
7. Іноземна релігійна організація приймає, погоджує або затверджує статут української релігійної організації.

Слід зазначити, що пункт про обов'язкове входження до органів управління забороненої іноземної релігійної організації не застосовується в разі, якщо керівники української релігійної організації публічно висловили свою незгоду з таким призначенням та вжили заходів для розірвання зв'язків із цією іноземною організацією. Це положення є виправленням ситуації, що існувала згідно з попередніми критеріями афіліації, закріпленими в Законі України "Про свободу совісті та релігійні організації", які фактично вимагали не лише публічної заяви, а й внесення змін до статутів іноземних організацій. Останнє було практично неможливим, оскільки не залежало від української сторони і вимагало б змін, яких Москва, ймовірно, ніколи б не здійснила.

Законом передбачено надання Українській державній службі з етнополітики та свободи совісті (ДЕСС) повноважень перевіряти релігійні організації на предмет їх можливих зв'язків із Російською Федерацією. У разі виявлення таких зв'язків, ДЕСС має видати припис про усунення порушень. Якщо після отримання припису зв'язки не будуть розірвані, ДЕСС уповноважена звертатися до суду з вимогою про припинення діяльності відповідної релігійної організації. Закон також передбачає, що процедура винесення приписів і їх реалізації має бути розроблена та затверджена впродовж трьох місяців з моменту набуття законом чинності. Важливим аспектом закону є внесення змін до Закону України "Про прокуратуру", які виключають релігійні організації з переліку суб'єктів, представництво інтересів яких у суді прокурорами було заборонено [5]. Це нововведення дозволяє залучати систему прокуратури для подання позовів і отримання судових рішень щодо ліквідації ключових організацій у структурі Української Православної Церкви у разі потреби. Раніше цей аспект закону піддавався критиці, оскільки у Державній службі з етнополітики та свободи совісті (ДЕСС) могло не вистачати юридичних ресурсів для ефективного ведення судових

процесів. Залучення прокуратури суттєво спрощує та прискорює судовий процес, якщо він стане необхідним.

Закон України “Про захист конституційного ладу у сфері діяльності релігійних організацій” є необхідним і важливим заходом у контексті нинішньої ситуації, зумовленої військовою агресією Російської Федерації. Проте його реалізація потребує особливої обережності. Наприклад, Комісія США з питань міжнародної релігійної свободи (USCIRF), незалежний орган, відповідальний за моніторинг порушень свободи віросповідання за кордоном і надання рекомендацій адміністрації та Конгресу США, висловила занепокоєння щодо певних положень закону. [9] Водночас, USCIRF підкреслила, що саме Росія залишається найбільшою загрозою свободі віросповідання в Україні, і рекомендувала Держдепартаменту США визначити її як країну, що викликає особливе занепокоєння. В свою чергу, Дмитро Вовк відмітив, що рівень захисту релігійної свободи в Україні, навіть з урахуванням нового законодавства, залишається вищим, ніж у більшості пострадянських країн, особливо порівняно з Росією, яка є одним із найгірших порушників релігійної свободи у світі [4]. Однак, очевидно, що судові механізми повинні застосовуватися лише в ситуаціях, де йдеться про особливо радикальні елементи. Найбільш оптимальним рішенням було б, якби релігійні громади, на які поширюється дія закону, самостійно усунули всі ознаки афілійованості, які можуть бути до них застосовані, і продовжили свою діяльність без загрози для національної безпеки України.

Висновки. Підсумовуючи, Закон України “Про захист конституційного ладу у сфері діяльності релігійних організацій” є важливим кроком у зміцненні національної безпеки в умовах військової агресії Російської Федерації. Він передбачає комплекс заходів, спрямованих на обмеження впливу іноземних релігійних структур, зокрема Російської православної церкви, які можуть бути інструментом дестабілізації внутрішньої ситуації в Україні. Це включає заборону діяльності афілійованих релігійних організацій, механізми перевірки їхніх зв'язків з державою-агресором, а також можливість застосування судових санкцій.

Крім того, закон вводить заборону на пропаганду ідеології “русского міра”, яку законодавці визначили як небезпечну неоколоніальну доктрину, що виправдовує насильство і територіальну експансію. Це положення сприяє зміцненню інформаційної безпеки та захисту духовної незалежності України, а також може мати позитивний вплив на міжнародну співпрацю в протидії агресивним ідеологіям. Загалом, прийняття цього закону відображає стратегічну спрямованість України на забезпечення національних інтересів і безпеки в умовах сучасних загроз. Закон є важливим інструментом, що може допомогти державі протидіяти зовнішньому впливу через релігійні структури та забезпечити стабільність і єдність суспільства.

Список використаних джерел:

1. *Alexei Navalny's death and the need to counter Vladimir Putin's totalitarian regime and its war on democracy* 2024, Parliamentary Assembly, Resolution 2540, Strasbourg. Available from : https://www.pace.coe.int/en/files/33511/html?__cf_chl_tk=dJ6qLmvSE48K5bq_1Rb1Pc9w243rk tqkkTBGEDf_VyY-1724893200-0.0.1.1-6271. [10 December 2024].
2. Timothy Snyder 2022, *We Should Say It. Russia Is Fascist*, New York. Available from : <https://www.nytimes.com/2022/05/19/opinion/russia-fascism-ukraine-putin.html>. [10 November 2024].
3. *Верховный муфтий России прокомментировал заявление лидеров мусульманских организаций по спецоперации на Украине* 2022, Уфа. Доступно : <https://www.cdum.ru/news/43/11252/>. [10 Листопад 2024].

4. Вовк, Д 2024, *Конституційні і юридичні аспекти закону “про заборону УПЦ”*, Харків. Доступно : <<https://www.facebook.com/dmtr.vovk/posts/pfbid039Uo5vHGfEV1CMfScAjW414QcXRK2tGotPk rP1V54v2vHXTdTeXUUteftRr2YzVwl>>. [10 Листопад 2024].
5. *Закон України “Про захист конституційного ладу у сфері діяльності релігійних організацій”* 2024, Київ. Доступно : <<https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41219>>. [10 Листопад 2024].
6. Муфтий Равиль Гайнутдин 2022, *О войне в Украине*, Москва. Доступно : <<https://www.youtube.com/watch?v=03z4h8mF-OU&si=bjrFnPLN4WMWCDEi>>. [10 Листопад 2024].
7. *Наказ XXV Всемирного русского народного собора “Настоящее и будущее Русского мира”* 2024, Москва. Доступно : <https://www.risu.ua/nakaz-xxv-vsemirnogo-russkogo-narodnogo-sobora-nastoyashchee-i-budushchee-russkogo-mira_n147172>. [10 Листопад 2024].
8. *Указ Президента України №820/2022 “Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 1 грудня 2022 року “Про окремі аспекти діяльності релігійних організацій в Україні і застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)”* 2022, Київ. Доступно : <<https://www.president.gov.ua/documents/8202022-45097>>. [10 Листопад 2024].
9. *Чому зараз і чому так мало пояснень? У США лунають сумніви щодо закону про релігійні організації* 2024, Київ. Доступно : <<https://www.holosameryky.com/a/parlament-zakon-rosijska-tserkva/7752243.html>>. [10 Листопад 2024].

References:

1. *Alexei Navalny's death and the need to counter Vladimir Putin's totalitarian regime and its war on democracy* 2024, Parliamentary Assembly, Resolution 2540, Strasbourg. Available from : <https://www.pace.coe.int/en/files/33511/html?__cf_chl_tk=dJ6qLmvSE48K5bq_1Rb1Pc9w243rk tqkktBGEDf_VyY-1724893200-0.0.1.1-6271>. [10 December 2024].
2. Timothy Snyder 2022, *We Should Say It. Russia Is Fascist*, New York. Available from : <<https://www.nytimes.com/2022/05/19/opinion/russia-fascism-ukraine-putin.html>>. [10 November 2024].
3. *Verkhovnyi muftyi Rossyy prokommentyrovai zaiavlenye lyderov musulmanskykh orhanyzatsyi po spetsoperatsyy na Ukrayne (Supreme Mufti of Russia commented on the statement of the leaders of Muslim organizations on the special operation in Ukraine)* 2022, Ufa. Dostupno : <<https://www.cdum.ru/news/43/11252/>>. [10 Lystopad 2024].
4. Vovk, D 2024, *Konstytutsiini i yurydychni aspekty zakonu “pro zaboronu UPTs” (Constitutional and legal aspects of the law “on the prohibition of the UOC”)*, Kharkiv. Dostupno : <<https://www.facebook.com/dmtr.vovk/posts/pfbid039Uo5vHGfEV1CMfScAjW414QcXRK2tGotPk rP1V54v2vHXTdTeXUUteftRr2YzVwl>>. [10 Lystopad 2024].
5. *Zakon Ukrainy “Pro zakhyst konstytutsiinoho ladu u sferi diialnosti relihiinykh orhanizatsii” (The Law of Ukraine “On the protection of the constitutional order in the field of activities of religious organizations”)* 2024, Kyiv. Dostupno : <<https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41219>>. [10 Lystopad 2024].
6. Muftyi Ravyl Hainutdyn 2022, *O voine v Ukrayne (About the war in Ukraine)*, Moskva. Dostupno : <<https://www.youtu.be/03z4h8mF-OU?si=bjrFnPLN4WMWCDEi>>. [10 Lystopad 2024].
7. *Nakaz XXV Vsemyrnoho russkoho narodnoho sobora “Nastoiashchee y budushchee Russkoho myra” (Order of the XXV World Russian People's Council “The Present and Future of the Russian World”)* 2024, Moskva. Dostupno : <https://www.risu.ua/nakaz-xxv-vsemirnogo-russkogo-narodnogo-sobora-nastoyashchee-i-budushchee-russkogo-mira_n147172>. [10 Lystopad 2024].
8. *Ukaz Prezydenta Ukrainy №820/2022 “Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 1 hrudnia 2022 roku “Pro okremi aspekty diialnosti relihiinykh orhanizatsii v Ukraini i zastosuvannia personalnykh spetsialnykh ekonomichnykh ta inshykh obmezhuvalnykh zakhodiv (sanktsii)” (Decree of the President of Ukraine №820/2022 “On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated December 1, 2022 “On certain aspects of the activities of religious organizations in Ukraine*

and the application of personal special economic and other restrictive measures (sanctions)”) 2022, Kyiv. Dostupno : <<https://www.president.gov.ua/documents/8202022-45097>>. [10 Lystopad 2024].

9. *Chomu zaraz i chomu tak malo poiasnen? U SShA lunaiut summivy shchodo zakonu pro relihiini orhanizatsii (Why now and why so little explanation? In the USA, doubts are raised about the law on religious organizations) 2024, Kyiv. Dostupno : <<https://www.holosameryky.com/a/parlament-zakon-rosijska-tserkva/7752243.html>>. [10 Hruden 2024].*

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Безпалько Владислав Володимирович	аспірант кафедри філософії, Національний технічний університет України “Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського” (Київ, Україна) e-mail: vladyslav.bezp@gmail.com https://orcid.org/0000-0003-2430-2225
Вашкевич Віктор Миколайович	доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри соціальної філософії, філософії освіти та освітньої політики, Український державний університет імені Михайла Драгоманова (Київ, Україна) e-mail: gileya.org.ua@gmail.com https://orcid.org/0000-0002-1312-4315
Заблоцький Віталій Петрович	доктор філософських наук, професор, Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського (Україна, Київ) e-mail: vzabl@i.ua https://orcid.org/0009-0001-6733-6532
Задорожна Ольга Миколаївна	кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри ЮНЕСКО з наукової освіти, Український державний університет імені Михайла Драгоманова (Київ, Україна) e-mail: olg_zador@ukr.net https://orcid.org/0000-0002-7451-1685
Жорнокуй Уляна Василівна	кандидат філологічних наук, завідувач кафедри іноземних мов, філології та журналістики, Київський університет інтелектуальної власності та права Національного університету “Одеська юридична академія” (Київ, Україна) e-mail: ulianazhornokui@gmail.com https://orcid.org/0000-0003-3413-785X
Кивлюк Ольга Петрівна	доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії, іноземних мов та соціальногуманітарних дисциплін, Київський інститут інтелектуальної власності та права Національного університету “Одеська юридична академія” (Київ, Україна) e-mail: panyolga@ukr.net https://orcid.org/0000-0002-7900-9299
Комісар Ігор Васильович	аспірант кафедри соціальної філософії, філософії освіти та освітньої політики, Український державний університет імені Михайла Драгоманова (Київ, Україна) e-mail: komissar74@ukr.net https://orcid.org/0009-0007-3904-4026
Константинов Юрій Леонідович	аспірант кафедри філософії Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (Харків, Україна) e-mail: Belev68@ukr.net https://orcid.org/0009-0001-5621-7167

-
- Корицький Ярослав Броніславович** аспірант кафедри богослов'я та релігієзнавства Український державний університет імені Михайла Драгоманова (Київ, Україна)
e-mail: yaroska0030@ukr.net
https://orcid.org/0009-0006-5404-6487
-
- Поліщук Віктор Іванович** аспірант кафедри ЮНЕСКО з наукової освіти, Український державний університет імені Михайла Драгоманова (Київ, Україна)
e-mail: unesco@udu.edu.ua
https://orcid.org/0009-0000-8958-5209
-
- Притула Олександр Леонтійович** кандидат педагогічних наук, доцент, професор кафедри теорії та методики фізичної культури і спорту Запорізького національного університету (Запоріжжя, Україна)
e-mail: prityla1970@ukr.net
https://orcid.org/0000-0001-8800-8207
-
- Рак Ольга Юріївна** кандидат наук із соціальних комунікацій, доцент, доцент кафедри філософії, Національний університет "Львівська політехніка" (Львів, Україна)
e-mail: olha.y.rak@lpnu.ua
https://orcid.org/0009-0002-1272-1262
-
- Рачковська Ірина Володимирівна** аспірантка кафедри філософії та культурного менеджменту, Національний університет "Острозька академія" (Острог, Україна)
e-mail: bakovetskaira@ukr.net
https://orcid.org/0009-0002-9528-2727
-
- Руденко Тамара Петрівна** кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії, Національний технічний університет України "Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського" (Київ, Україна)
e-mail: tamararud@ukr.net
http://orcid.org/0000-0003-2430-2225
-
- Янауер Мечислав Мирославович** аспірант кафедри богослов'я та релігієзнавства Український державний університет імені Михайла Драгоманова (Київ, Україна)
e-mail: 20a.m.yanauer@std.npu.edu.ua
https://orcid.org/0009-0008-2717-0145
-

AUTHORS

Vladyslav Bezpalko	PhD student of the Department of Philosophy, National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute" (Kyiv, Ukraine) e-mail: vladyslav.bezp@gmail.com https://orcid.org/0000-0003-2430-2225
Viktor Vashkevich	Head of the Department of Social Philosophy, Philosophy of Education and Educational Policy, Dragomanov Ukrainian State University (Kyiv, Ukraine) e-mail: gileya.org.ua@gmail.com https://orcid.org/0000-0002-1312-4315
Vitaly Zablotsky	Doctor of Philosophy, Professor, Tavri National University named after V.I. Vernadsky (Ukraine, Kyiv) e-mail: vzabl@i.ua https://orcid.org/0009-0001-6733-6532
Olha Zadorozhna	PhD in Pedagogy, Associate Professor, Associate Professor of UNESCO Chair on Science Education, Dragomanov Ukrainian State University (Kyiv, Ukraine) e-mail: olg_zador@ukr.net https://orcid.org/0000-0002-7451-1685
Uliana Zhornokui	PhD in Philology, Head of Department of Foreign Languages, Philology and Journalism, Kyiv University of Intellectual Property and Law of the National University "Odesa Law Academy" (Kyiv, Ukraine) e-mail: ulianazhornokui@gmail.com https://orcid.org/0000-0003-3413-785X
Olga Kyvliuk	Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Head of the Department of Philosophy, Foreign Languages and Social Sciences and Humanities, Kyiv Institute of Intellectual Property and Law of the National University "Odessa Law Academy" (Kyiv, Ukraine) e-mail: panyolga@ukr.net https://orcid.org/0000-0002-7900-9299
Ihor Komisar	PhD student at the Department of Social Philosophy, Philosophy of Education and Educational Policy, Dragomanov Ukrainian State University (Kyiv, Ukraine) e-mail: komissar74@ukr.net https://orcid.org/0009-0007-3904-4026
Yurii Konstantinov	PhD student of the Department of Philosophy H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University (Kharkiv, Ukraine) e-mail: Belev68@ukr.net https://orcid.org/0009-0001-5621-7167
Yaroslav Korytskyi	PhD student at the Department of Theology and Religious Studies, Dragomanov Ukrainian State University (Kyiv, Ukraine) e-mail: yaroska0030@ukr.net https://orcid.org/0009-0006-5404-6487

-
- Viktor Polishchuk** PhD student of UNESCO Chair on Science Education, Dragomanov Ukrainian State University (Kyiv, Ukraine)
e-mail: unesco@udu.edu.ua
https://orcid.org/0009-0000-8958-5209
-
- Olexandr Prytula** PhD in Pedagogy, docent, Professor of the Department of Theory and Methodology of Physical Culture and Sports at the Zaporizhia National University (Zaporizhia, Ukraine)
e-mail: prityla1970@ukr.net
https://orcid.org/0000-0001-8800-8207
-
- Olga Rak** PhD in Social Communications, Associate Professor, Docent of the Department of Philosoph, Lviv Polytechnic National University (Lviv, Ukraine)
e-mail: olha.y.rak@lpnu.ua
https://orcid.org/0009-0002-1272-1262
-
- Iryna Rachkovska** PhD student at the Department of Philosophy and Cultural Management, National University of Ostroh Academy (Ostroh, Ukraine)
e-mail: bakovetskaira@ukr.net
https://orcid.org/0009-0002-9528-2727
-
- Tamara Rudenko** PhD in Philosophy, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Philosophy, National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute" (Kyiv, Ukraine)
e-mail: tamararud@ukr.net
http://orcid.org/0000-0003-2430-2225
-
- Mechyslav Yanauer** PhD student at the Department of Theology and Religious Studies, Dragomanov Ukrainian State University (Kyiv, Ukraine)
e-mail: 20a.m.yanauer@std.npu.edu.ua
https://orcid.org/0009-0008-2717-0145
-

**ІНДЕКСУВАННЯ ВИДАННЯ
“ОСВІТНІЙ ДИСКУРС: ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ”**

ПРАВИЛА ОФОРМЛЕННЯ ТА ПОДАННЯ РУКОПISУ ДО НАУКОВОГО ВИДАННЯ “ОСВІТНІЙ ДИСКУРС: ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ”

1. Мова написання рукопису статті: українська, російська, англійська, німецька, французька, польська.
2. Рукопис статті подається до редакції у формі: файлу рукопису, який надсилається на електронну адресу редакції *journal.discourse@gmail.com* у форматі “Автор-Назвастатті.doc”.
3. Рукопис статті, підписаний авторами, супроводжується:
 - зовнішньою рецензією (для авторів без вченого ступеня) із зазначенням наукового ступеня рецензента, вченого звання, посади, місця роботи (без скорочень), завіреною печаткою;
 - якщо рукопис публікується іноземною мовою, стаття супроводжується перекладом завіреним фахівцем з іноземної мови (бюро перекладів, або викладачем ВНЗ іноземної мови);
 - розширеною анотацією (двома мовами, одна з яких англійська) в залежності від мови написання рукопису статті (додаток 2);
 - відомостями про автора (авторів) (додатку 1).
4. Рукопис статті не має містити заборонених до друку матеріалів, оскільки журнал є відкритим джерелом інформації. Авторський текст не має бути опублікованим раніше та не бути перекладом раніше опублікованої статті. За зміст статті та інформаційне наповнення несе відповідальність автор (автори) статті та рецензенти.
5. Форма подання статті:
 - обсяг рукопису – 20-24 тис. знаків (як виняток, не більше 40 тис. знаків), включаючи рисунки та таблиці;
 - кількість співавторів – не більше чотирьох, як виняток до п’яти;
 - стаття повинна бути підготовлена за допомогою редактора *Microsoft Word for Windows®* (версії 97, 2000, XP, 2003, 2007) або сумісного редактора;
 - рукопис повинен мати наскрізну нумерацію сторінок із вільним розміщенням нумерації в листі;
 - формат аркуша – А4 (210×297), орієнтація сторінки – “книжна”; поля: ліворуч – 2,5 см; праворуч – 2 см; зверху – 2 см; знизу – 2 см; інтервал між рядками – 1,5 пт.; інтервал між абзацами “до”, “після” – 0 пт; відступи “праворуч”, “ліворуч” – 0 пт; відступ першої строчки – 1,27 см;
 - рисунки, фотографії, графіки слід вставляти в текст статті як об’єкт. Положення об’єкта – “в тексті”;
 - рисунки, створені у вбудованому у *Microsoft Word* редакторі рисунків, слід подавати як згруповані об’єкти;
 - рисунки та таблиці не повинні розривати речення в абзаці, тобто вони мають бути розташовані після того абзацу, в якому на них робиться перше посилання в тексті.
 - Текст рукопису має бути побудований за загальноприйнятою схемою:
 - індекс УДК у верхньому лівому кутку листа (Time New Roman, 12 пт.);
 - ініціали та прізвища авторів у верхньому правому кутку листа (Time New Roman, 12 пт.).Порядок подання: ім’я, по батькові, прізвище;
 - науковий ступінь, вчене звання (Time New Roman, 12 пт.);
 - електронна пошта автора;
 - *порожній рядок*;
 - назва статті – великими літерами, по центру, українською (або регіональною мовою) та англійською мовами (Time New Roman, 14 пт., жирний). Назва статті
 - подається без використання вузькоспеціалізованих скорочень, крапка в кінці назви не ставиться;
 - *порожній рядок*;
 - анотація (Time New Roman, 12 пт., *курсив*) (додаток 2);
 - *порожній рядок*;

- ключові слова (3-10 слів) українською, або регіональною мовою та англійською мовами (Time New Roman, 12 пт., курсив);
 - *Основний текст статті повинен містити наступні рубрики:*
 - актуальність теми дослідження (Time New Roman, 14 пт.);
 - постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями (Time New Roman, 14 пт.);
 - аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття (Time New Roman, 14 пт.);
 - постановка завдання (Time New Roman, 14 пт.);
 - виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів (Time New Roman, 14 пт.);
 - висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку (Time New Roman, 14 пт.).
 - *порожній рядок;*
 - Список використаних джерел (Time New Roman, 12 пт., жирний, по центру)
 - References (Time New Roman, 12 пт., жирний, по центру);
 - надійшла стаття до редакції у нижньому правому кутку листа (Time New Roman, 12 пт.) у форматі (ДД.ММ.РРРР);
 - бібліографічний опис для цитування (Time New Roman, 12 пт.) (додаток 3).
6. Літературні джерела, що цитуються, повинні бути пронумеровані. Посилання на джерело подається у квадратних дужках, наприклад: "... відомо з [4]. ..." або "... розглянуто у [4, с. 203] ...". Список літератури наводиться наприкінці статті у алфавітному порядку на мові оригіналу, відповідно до Harvard Referencing style (гуманітарні науки та суспільні науки) – (http://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/16051/22/Harvard_Referencing_style.PDF).
7. Список літератури транслітерується латинськими літерами (References). Якщо наукова праця написана мовою, що використовує кириличний алфавіт, то її бібліографічний опис необхідно транслітерувати латинськими літерами. Після назви праці латинськими літерами зазначається переклад англійською мовою у дужках.
- Автор (автори) може бути ознайомлений з коректурою статті. Зміна верстки автором, за виключенням виправлення помилок, не допускається. Виправлену та підписану коректуру слід повернути до редакції протягом двох днів після її отримання.
- Рішення про можливість публікації статті приймає редколегія та незалежні рецензенти.
- Робота, що не відповідає вищезазначеним вимогам, буде повернена відповідальним секретарем редколегії.

Додаток 1

Відомості про автора (авторів)

	Українською мовою	Англійською мовою
Прізвище, ім'я, по батькові		
Науковий ступінь		
Учене звання		
Посада		
Кафедра		
Місце роботи (вищий навчальний заклад, кафедра без скорочень)		
Сфера наукових інтересів		
Джерело фінансування, напр., "Виконано за грантом назва, №..., НДР №..." або інше.		
Адреса надсилання видання		
Електронна адреса		
Номер мобільного телефону		
ID (у системі наукової ідентифікації)	Якщо є, або ж зареєструватися	
ORCID (http://orcid.org/)	Обов'язково	
Назва статті		

Додаток 2

ЗРАЗОК ОФОРМЛЕННЯ АНОТАЦІЇ

Актуальність теми дослідження.
Постановка проблеми.
Аналіз останніх досліджень і публікацій.
Постановка завдання.
Виклад основного матеріалу.
Висновки.
Ключові слова:

Urgency of the research.
Target setting.
Actual scientific researches and issues analysis.
The research objective.
The statement of basic materials.
Conclusions.
Keywords:

Додаток 3

Бібліографічний опис для цитування:

Петренко, ТГ & Бойко, ВВ 2017, 'Вплив соціуму на девіантну поведінку дітей та молоді', *Освітній дискурс : збірник наукових праць*, № 1 (1). с. 15-21.

Наукове видання

ОСВІТНІЙ ДИСКУРС: збірник наукових праць

Випуск 51(10-12), 2024

Scientific edition

EDUCATIONAL DISCOURSE: collection of scientific papers

Volume 51(10-12), 2024

Шеф-редактор: В. П. Андрущенко
Головні редактори: О. П. Кивлюк, Д. Б. Свириденко
Відповідальний редактор: І. О. Мордоус

Співзасновники:
ТОВ “Науково-інформаційне агентство “Наука-технології-інформація”
Український державний університет імені Михайла Драгоманова

Підписано до друку 3 січня 2025 р.
Формат 60x84/8. Ум. друк. арк. 10,7. Наклад 300 пр. Зам. № 4

Друк:
ФОП Корзун Д.Ю.
21027, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21.
тел.: (0432) 69-67-69, 603-000, (096) 97-30-934, (093) 89-13-852
e-mail: tvory2009@gmail.com
<http://www.tvoru.com.ua>